

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
“ВІЦЕБСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ
ІМЯ П.М. МАШЭРАВА”

Факультэт філалагічны

Кафедра беларускага мовазнаўства

УЗГОДНЕНА
Загадчык кафедры

 Г.А. Арцымянак

«1» лютага 2017 г.

УЗГОДНЕНА
Дэкан факультэта

 С.У. Нікалаенка

«6» лютага 2017 г.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС
ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ

РЫТОРЫКА

для філалагічных спецыяльнасцей

Складальнік: Г.К. Семянькова

Разгледжана і зацверджана на пасяджэнні навукова-метадычнага
савета 28.02.2017 г., пратакол № 3

УДК 808.5(075.8)

ББК 80.7я73

P95

Друкуецца па рашэнні навукова-метадычнага савета ўстановы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.
Пратакол № 3 ад 28.02.2017 г.

Складальнік: дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава, кандыдат філалагічных навук, дацэнт
Г.К. Семянькова

Р э ц е н з е н т ы :

кафедра беларускай філалогіі і сусветнай літаратуры ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”;
загадчык кафедры літаратуры ВДУ імя П.М. Машэрава,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт *В.В. Лапацінская*

Рыторыка для філалагічных спецыяльнасцей : вучэбна-
P95 метадычны комплекс па вучэбнай дысцыпліне / склад.
Г.К. Семянькова. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2017. –
104 с.

ISBN 978-985-517-590-3.

Вучэбна-метадычны комплекс адрасаваны студэнтам-філолагам дзённай і завочнай форм навучання вышэйшай навучальнай установы.

Дадзенае выданне можа быць карысным настаўнікам-філолагам, магістрантам, аспірантам, вучням агульнаадукацыйных школ, усім, хто цікавіцца пытаннямі аратарскага майстэрства.

УДК 808.5(075.8)

ББК 80.7я73

ISBN 978-985-517-590-3

© ВДУ імя П.М. Машэрава, 2017

ЗМЕСТ

I. УСТУП	4
II. ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ	7
III. ЛІТАРАТУРА	23
IV. ТЭМАТЫЧНЫ ЗМЕСТ КУРСА	24
Тэма 1. Уводзіны. Рыторыка як навука і від мастацтва. 3 гісторыі зараджэння і развіцця рыторыкі. Рыторыка Старажытнай Грэцыі	24
Тэма 2. Рыторыка Старажытнага Рыма	27
Тэма 3. Красамоўства Сярэднявечча	29
Тэма 4. Аратарскае майстэрства эпохі Адраджэння і Новага часу	31
Тэма 5. Рытарычная думка ва ўсходнеславянскай культуры	33
Тэма 6. Рыторыка XX–XXI стагоддзяў	37
Тэма 7. Спецыфіка вуснага публічнага выступлення	39
Тэма 8. Структура рытарычнай дзейнасці	42
Тэма 9. Сучасныя класіфікацыі прамой	46
Тэма 10. Кампазіцыя аратарскага выступлення	48
Тэма 11. Прафесійнае майстэрства аратара. Выступленне з прамовай. Узаемадзеянне аратара з аўдыторыяй	50
Тэма 12. Аратарскі стыль і маўленчы тып	52
Тэма 13. Знешні выгляд аратара, яго паводзіны і манеры	54
Тэма 14. Невербальныя сродкі ў прамове	57
Тэма 15. Культура зносін падчас дыялагічнага маўлення	60
Тэма 16. Лагічныя прыёмы. Доказ і перакананне	64
V. ПЫТАННІ ДЛЯ САМАПРАВЕРКІ І ДА ЗАЛІКУ	70
VI. КРЫТЭРЫІ АЦЭНКІ ПУБЛІЧНЫХ ВЫСТУПЛЕННЯЎ ..	72
VII. ДАДАТАК	76

I. УСТУП

Сучаснае развіццё грамадства вызначае скіраванасць вышэйшай адукацыі на развіццё асобы, якая валодае прадуктыўнымі інтэлектуальна-камунікатыўнымі тэхнікамі, гатова да плённага пошуку і падтрымання дзелавых кантактаў, да фарміравання і аргументаванага абгрунтавання ўласнага светапогляду, прафесійнай і асобаснай пазіцыі. Асабліва значным і актуальным гэта з'яўляецца для спецыялістаў-філолагаў, якія павінны засвоіць і працягнуць найлепшыя класічныя традыцыі ў галіне камунікатыўнай культуры і маўленчага майстэрства.

Рыторыка як вучэбная дысцыпліна мае разгалінаваныя, цесныя ўзаемасувязі з сацыяльна-гуманітарнымі курсамі філасофіі, логікі, псіхалогіі, этыкі; з філалагічнымі дысцыплінамі: агульным мовазнаўствам, тэорыяй літаратуразнаўства, гісторыяй розных нацыянальных літаратур і інш., а таксама з педагогікай і прыватнымі метадыкамі выкладання філалагічных дысцыплін.

Сёння вывучэнне рыторыкі і авалоданне ўменнямі публічнага выступлення, пераканання суб'едніка з'яўляецца надзвычай актуальным. Агульная практыка знаёмства з аратарскім майстэрствам паступова становіцца неад'емнай часткай падрыхтоўкі спецыялістаў усіх рангаў. Сказанае адносіцца ў першую чаргу да прадстаўнікоў такіх сацыяльных прафесій, як дыпламатыя, педагогіка, юрыспрудэнцыя, медыцына, псіхалогія, гандаль, сацыяльныя службы.

Публічнае выступленне – гэта своеасаблівы твор мастацтва, які ўздзейнічае адначасова і на пачуцці, і на свядомасць. Уменню пабудаваць гэты твор, зрабіць яго ўплыў як мага больш дзейсным дапаможа курс рыторыкі. Рыторыка дае правераную не адным стагоддзем сістэму прыёмаў, практыкаванняў, мадэляў, фігур, якія дапамогуць кожнаму ўмела падрыхтаваць публічную прамову, паспяхова выступіць з ёй, стаць актыўным удзельнікам спрэчкі, дыскусіі, пераканальна данесці да слухачоў свае ідэі і погляды.

Курс “Рыторыка” ўключае матэрыял па тэорыі і гісторыі красамоўства. Ён прадугледжвае вывучэнне класічнай, традыцыйнай рыторыкі, якая бярэ пачатак са Старажытнай Грэцыі і Старажытнага Рыма, а таксама знаёмства з апошнімі дасягненнямі неарыторыкі, што даследуе праблемы камунікатыўнай характарыстыкі маўленчай дзейнасці, канструявання розных відаў тэксту, паўнацэннага ўспрыняцця маўлення, наладжвання адваротнай сувязі паміж слухачамі і прамоўцам і інш.

Мэта выкладання дысцыпліны “Рыторыка” – забяспечыць больш поўнае развіццё здольнасцяў асобы для нязмушаных, канструктыўных зносін, магчымасцяў маўленчай творчасці, у інтарэсах павышэння прафесійнай філалагічнай кваліфікацыі і агульнай сацыякамунікатыўнай кампетэнтнасці будучых спецыялістаў.

Задачамі вучэбнай дысцыпліны з'яўляюцца наступныя:

- 1) сфарміраваць гістарычны падыход да асэнсавання і ацэнкі рытарычнага тэксту, уменне зрабіць яго комплексны аналіз;

- 2) раскрыць і адпрацаваць не толькі важныя этапы, але і аперацыйнальны склад рытарычнай дзейнасці, садзейнічаць развіццю ўменняў па самастойнай паспяховай падрыхтоўцы выступлення і дасягненні камунікатыўнага кантакту са слухачамі пры яго агучванні;
- 3) сфарміраваць тэхнікамаўленчую культуру – элементарныя навыкі валодання фанатычным дыханнем, голасам, дыкцыяй, дасягнення інтанацыйнай выразнасці маўлення;
- 4) садзейнічаць узбраенню асноўнымі метадамі і прыёмамі практычнай работы над рытарычным самаўдасканаленнем асобы.

Курс “Рыторыка” ўключае ў сябе асноўныя раздзелы “Гісторыя рыторыкі” і “Асновы майстэрства выступлення”.

На рашэнне першай з пастаўленых задач скіравана вывучэнне гісторыі рыторыкі. Змест раздзела ўключае азнаямленне студэнтаў з прамойніцкім вопытам старажытных і сучасных рытараў, выяўленне сувязі паміж рытарычнай творчасцю розных аратараў, характарыстыку рытарычнай эвалюцыі майстроў слова. Навучанне гісторыі рыторыкі становіцца практычна скіраваным за кошт творчых практыкаванняў, якія ўключаюць аналітычную і сінтэтычную маўленчую дзейнасць.

Змест раздзела “Асновы майстэрства выступлення” арганізуецца праз паслядоўныя структурна-дзейнасныя і функцыянальна-тыпалагічныя прынцыпы разгляду. Навуковая навізна гэтага раздзела найперш у тым, што ў ім ажыццяўляецца сістэматызацыя прынцыповых асноў стварэння вусных публічных выступленняў, якія адрозніваюцца сваёй функцыянальнай мэтанакіраванасцю.

Патрабаванні да засваення вучэбнай дысцыпліны (з уключэннем патрабаванняў адукацыйнага стандарту).

Вучэбная дысцыпліна фарміруе ў студэнтаў наступныя **акадэмічныя кампетэнцыі**:

1. Умець выкарыстоўваць базавыя навукова-тэарэтычныя веды для вырашэння тэарэтычных і практычных задач.
2. Валодаць сістэмным і параўнальным аналізам.
3. Валодаць даследчымі навыкамі.
4. Умець працаваць самастойна.
5. Валодаць міждысцыплінарным падыходам пры рашэнні праблем.

Вучэбная дысцыпліна фарміруе ў студэнтаў наступныя **прафесійныя кампетэнцыі**:

1. Планаваць, арганізоўваць і весці педагагічную (вучэбную, метадычную, выхаваўчую) дзейнасць.
2. Выкарыстоўваць розныя тэхналогіі навучання мове і літаратуры.
3. Прадстаўляць вынікі навуковай працы ў адпаведнасці з адпаведнымі патрабаваннямі.
4. Праводзіць аналіз праектнай дзейнасці ў гуманітарнай сферы, распрацоўваць прапановы па павышэнні эфектыўнасці запланаваных дзеяў.
5. Арганізоўваць працу малых калектываў выканаўцаў для дасягнення пастаўленых мэт.

6. Выкарыстоўваць у сваёй дзейнасці навыкі педагогічных (дзелавых) кантактаў.

7. Ажыццяўляць пошук, сістэматызацыю і аналіз інфармацыі па перспектывах развіцця галіны, інавацыйных тэхналогіях, праектах і рашэннях.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны студэнт павінен

ведаць:

- асаблівасці маўленчага майстэрства рытараў старажытнасці і сучаснасці; важныя заканамернасці развіцця рытарычнай практыкі і тэорыі;
- тэарэтычныя асновы і асаблівасці тэхналогіі стварэння вусных публічных выступленняў, розных па сваёй функцыянальнай скіраванасці, патрабаванні да культуры вядзення дыялогу;
- асноўныя метады і прыёмы практычнай работы над рытарычным самаўдасканаленнем асобы;

умець:

- асэнсоўваць і ацэньваць рытарычны тэкст, ажыццяўляць яго комплексны аналіз
- самастойна і мэтанакіравана рыхтаваць публічнае выступленне і дасягаць камунікатыўнага кантакту са слухачамі пры яго агучванні, прымаць удзел у карэктным дыялагічным абмеркаванні пастаўленых пытанняў;
- выкарыстоўваць асноўныя метады і прыёмы работы над рытарычным самаўдасканаленнем асобы;

валодаць:

навыкамі і прыёмамі стварэння рытарычнага тэксту, комплекснага аналізу рытарычных тэкстаў.

У працэсе выкладання дысцыпліны выкарыстоўваюцца наступныя

метады навучання:

1. Вуснае выкладанне інфармацыі выкладчыкам і актыўная пазнавальная дзейнасць студэнтаў (лекцыя, тлумачэнне, ілюстрацыя, дэманстрацыя).

2. Замацаванне вывучаемага матэрыялу.

3. Самастойная праца студэнтаў па асэнсаванні і замацаванні вывучаемага матэрыялу (праца з арыгінальнымі мастацкімі і крытычнымі тэкстамі, навуковымі працамі, энцыклапедыямі; вядзенне чытальніцкага дзённіка; выкананне дамашніх заданняў).

4. Вучэбная праца па выкарыстанні ведаў на практыцы і выпрацоўцы ўменняў і навыкаў (тэставыя заданні; праца з тэкстамі; напісанне водзваў, анатацый, рэцэнзій; напісанне рэфератаў). Праверка і ацэнка ведаў, уменняў і навыкаў (індывідуальнае, франтальнае апытванне, кантрольныя работы, індывідуальныя тэставыя заданні).

Вучэбна-метадычны комплекс “Рыторыка” адрасаваны студэнтам філалагічных спецыяльнасцей дзённай і завочнай форм навучання і складзены ў адпаведнасці з патрабаваннямі агульнаадукацыйнага стандарта і тыпавай праграмы.

II. ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

ГІСТОРЫЯ РЫТОРЫКІ

УВОДЗІНЫ. ПРАДМЕТ І ЗАДАЧЫ ДЫСЦЫПЛІНЫ

Суадносіны паняццяў *рыторыка*, *прамоўніцкае мастацтва*, *красамоўства*, *майстэрства вуснага публічнага выступлення*, *элаквенцыя* і г.д. Сінкрэтызм рытарычных ведаў. Генезіс дэфініцый рыторыкі, звязаны з гістарычным змяненнем яе задач. Агульныя і прыватныя законы рыторыкі. Класічны рытарычны канон як аснова сістэмнасці ў працы над прамовай.

Перадумовы неабходнасці ўвядзення рыторыкі ў школьнае і ўніверсітэцкае навучанне.

Месца гісторыі рыторыкі ў структуры курса. Гістарычныя ўмовы развіцця практыкі і тэорыі красамоўства. Красамоўства – “духоўнае дзецішча дэмакратыі”. Два віды рытарычных помнікаў: тэкставыя (прамовы аратараў) і метатэкставыя (рытарычныя трактаты і падручнікі).

Перыядызацыя гісторыі рыторыкі: рыторыка антычнасці (Старажытнай Грэцыі і Старажытнага Рыма), сярэднявечча, эпохі Адраджэння, Новага часу, неарыторыка (з 60-х гг. XX стагоддзя).

РЫТОРЫКА У КАНТЭКСЦЕ РОЗНЫХ ГІСТАРЫЧНЫХ ЭПОХ

РЫТОРЫКА У СТАРАЖЫТНАЙ ГРЭЦЫІ І РЫМЕ

ПРАМОЎНІЦКАЕ МАСТАЦТВА СТАРАЖЫТНАЙ ГРЭЦЫІ: АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА

Усходняя (красамоўства ў Старажытных Кітаі і Індыі) і заходняя рытарычныя традыцыі. Адрозненні ў характары рэгламентацыі прамовы (скіраванасць на агучванне гатовага тэксту або на вынаходніцтва новага па прапанаванай кампазіцыйнай схеме) і характары яе адрасавання (больш вузкая ці больш масавая аўдыторыя).

Вытокі старажытнагрэчаскага прамоўніцкага мастацтва. Пераважна вусны характар літаратуры, дыялогаваць гамераўскага эпасу. V ст. да н.э. – культурны ўзлёт (росквіт мастацтваў, архітэктуры, скульптуры, тэатра Эсхіла, Сафокла, Эўрыпіда, камедыі Арыстафана). Асаблівасці поліснай дэмакратыі. Прамоўніцкае слова як жыццёва важны фактар функцыянавання дзяржаўнай сістэмы поліса. Праўленне Перыкла – час росквіту поліснай дэмакратыі (V ст. да н.э.). Судовыя законы Перыкла (увядзенне суда прысяжных).

Перыкл – дзяржаўны дзеяч, які валодае практычнай рыторыкай. Кульмінацыя красамоўства Перыкла – “Надмагільнае слова памяці афінян, якія загінулі ў першы год Пелапанэскай вайны”.

Паходжанне прамоўніцкіх жанраў: дарадчых (палітычных), судовых, эпідактычных (урачыстых) прамоў.

Роля сафістаў у распаўсюджванні рытарычных ведаў. Крытыцызм і знаходлівасць у слоўных спаборніцтвах. Культура рацыянальнага мыслення. Спробы зблізіць філасофію з рыторыкай. Стаўленне Сакрата і Платона да сафістычнай рыторыкі. Развіццё мастацтва дыялектычнага дыялогу. Ідэя Платона аб уздзеянні прамовы на чалавечую душу.

Урачыстае красамоўства. Горгій – адзін з першых выступоўцаў новага тыпу (тэарэтык і практык). Прызнанне за словам незвычайнай сілы, практычная рэалізацыя гэтай думкі ў прамове “Пахвала Алене”. Асаблівасці праяўленага рытму ў прамовы. Жанры ўрачыстага красамоўства (панегірык, надмагільнае слова).

Судовае красамоўства. Лагаграфы – прафесійныя складальнікі прамоў. Змест і кампазіцыя судовай прамовы. Лісій – самы вядомы судовы прамоўца Старажытнай Грэцыі. Характэрныя рысы стылю Лісія: прастата, выразнасць, лаканізм і вытанчанасць, нагляднасць этапеі (абмалёўкі характару).

Палітычнае красамоўства. Палітычная публіцыстыка ў творчасці Ісакрата (праграма выратавання Элады ад іншаземнай экспансіі). Асаблівасці стылю прамоваў Ісакрата, якія ствараліся для распаўсюджвання ў пісьмовым выглядзе: глабальнасць тэматыкі, філасафічнасць, глыбіня апрацоўкі пытанняў, адшліфаванасць стылю і г.д. Прынцыпы разгорнутай кампазіцыі выступлення, вырацаваныя ў школе Ісакрата.

РЫТАРЫЧНАЯ СПАДЧЫНА ДЭМАСФЕНА (384–322 г. да н.э.)

Дэмасфен – майстар палітычнага і судовага красамоўства IV ст. да н.э. Трагізм і веліч жыццёвага шляху прамоўцы-патрыёта. Станаўленне Дэмасфена-прамоўцы і яго праца па маўленчым самаўдасканаленні. Прамовы супраць Філіпа (“філіпікі”): рытарычныя прыёмы, майстэрства выканання. Прамовы “За Ктэсіфонта аб вянку” (у супастаўленні з парнай ёй прамовай Эсхіна). Эсхін – палітычны антаганіст Дэмасфена. Сутнасць іх палітыка-рытарычнага супрацьстаяння. Перагрупіроўка вылучаных бокам абвінавачвання пытанняў у залежнасці ад ступені іх выйгрышнасці як адметная рыса кампазіцыйнай стратэгіі прамовы. Змешванне высокага і нізкага стыляў (стылявая арытмія): узвышэнне грамадзянскай пазіцыі прамоўцы і рэзкае шаржыраванне вобраза суперніка.

Значэнне рытарычнай спадчыны Дэмасфена.

“РЫТОРЫКА” АРЫСТОЦЕЛЯ

Абагульненне рытарычнай спадчыны ў падручніку Арыстоцеля “Рыторыка” (335 г. да н.э.). Мэтавая ўстаноўка кнігі – даць уяўленне пра агульныя правілы пабудовы пераканальнай прамовы. 1-я кніга: прадмет і месца рыторыкі сярод іншых навук і мастацтваў; арыстоцэлеўская класіфікацыя красамоўства (красамоўства дарадчае, судовае, эпідайктычнае). 2-я кніга: спосабы доказу (логас, этас і пафас). Доказы тэхнічныя і нетэхнічныя. Рытарычны сілагізм.

3-я кніга: пачуццё меры як галоўны крытэрыі ацэнкі стылю і яснасць як галоўная яго якасць. Рэкамендацыі па папярэджанні халоднасці стылю – асцярожнасць у выкарыстанні складаных слоў, эпітэтаў і метафар. Канцэпцыя метафары як скарочанага параўнання; падкрэсленне пазнавальнай каштоўнасці метафар. Патрабаванне дарэчнасці стылю. Кампазіцыя прамовы ў супастаўленні з архітэктонікай твораў іншых відаў мастацтва.

КРАСАМОЎСТВА Ў СТАРАЖЫТНЫМ РЫМЕ

Эпоха элінізму – час падзення свабоднай поліснай Грэцыі. Другая сафістыка: цікавасць да фармальнага баку прамоў.

Генезіс жанраў рымскага красамоўства. Укараненне традыцый публічных выступлення у сенаце і народным сходзе. Развіццё судовага красамоўства (функцыянаванне адвакатуры ў III ст. да н.э.). Трансфармацыя ўрачыстага красамоўства ў паказальнае.

Дацыцэронаўскі перыяд рымскага красамоўства. Прамова Апія Клаўдзія Сляпога (Цэка) супраць заключэння міру з Пірам: жыццёвы подзвіг прамоўцы. Красамоўства Марка Порцыя Катона Старэйшага (прыродны дар, рытарычная абаяльнасць). Акрэслены Катонам вобраз ідэальнага прамоўцы (“чалавек дабрачынны, у прамовах спрактыкаваны”).

Росквіт палітычнага красамоўства. Барацьба эліністычныя і рымскіх традыцый у красамоўстве як адлюстраванне супрацьстаяння палітычных сіл у рымскім грамадстве: кансерватыўна-арыстакратычных і дэмакратычных. Узаемадзеянне палітычнага красамоўства з дзяржаўнай дзейнасцю ў лёсах Тыберыя і Гая Гракхаў. Прамоўцы апошняга стагоддзя рэспублікі: Антоній, Крас, Гартэнзій, Цыцэрон. Судовыя з палітычным адценнем прамовы Краса, яго прамоўніцкая індывідуальнасць: лаканізм, тонкі гумар, яснасць, чысціня латыні. Антоній – прамоўца-прафесіянал без стойкіх палітычных перакананняў. Практычны характар красамоўства Антонія, яго артыстызм падчас выступлення з прамовамі. Трохсотгадовы шлях рымскага красамоўства ад натуральнасці і

прастаты выказвання да найвышэйшай рытарычнай дасканаласці.

Актуальнасць рыторыкі як тэорыі красамоўства і як папулярнага тлумачэння асноў этыкі рабаўладальніцкага грамадства. Перабудова рытарычных школ на грэчаскі лад. “Рыторыка для Герэнія” – самы прасты рытарычны падручнік антычнасці.

ЦЫЦЭРОН (106–43 гг. да н.э.): ЖЫЦЦЁВЫ І ТВОРЧЫ ШЛЯХ

Марк Тулій Цыцэрон – цэнтр і ўвасабленне мастацкай культуры рымскага народа. Майстэрства судовага красамоўства. Прамова “У абарону Секста Росцыя Амерыйскага”, прамовы супраць Верэса – вехі станаўлення і ўдасканалення прамоўніцкага таленту. Палітычнае красамоўства Цыцэрона. Першая кацілінарыя – узор палітычнай абвінаваўчай прамовы. Найбагацейшы арсенал рытарычных прыёмаў (серыя рытарычных пытанняў, іронія ў адрас Каціліны, увасабленне Радзімы-маці і інш.). Увасабленне ў адточаную эстэтычную форму палітычнага пафасу, напалу патрыятычнай страсці. Прамовы супраць Антонія (“філіпікі”).

Адзінства прамоўніцкай практыкі і развіцця рытарычнай тэорыі ў дзейнасці Цыцэрона. Трылогія рытарычных трактатаў (“Пра аратара”, “Брут”, “Аратар”). Асоба дасканаллага прамоўцы: арганічны сплаў прыроджанага таленту з набытымі эрудыцыяй і майстэрствам. Канцэпцыя гісторыі рымскага красамоўства як няўхільнага руху да дасканаласці. Важнасць пісьмовай падрыхтоўкі да выступлення (“пяро – найлепшы і найцудоўнейшы творца і настаўнік красамоўства”). Гумар у прамове (жарты, заснаваныя на камізме сітуацыі і на камізме выказвання, кантраст паміж абываковым выразам твару прамоўцы і “соллю слоў”). Выхаванне густу ў наданні рытму аратарскаму выступленню.

ПАСЛЯЦЫЦЭРОНАЎСКІ ПЕРЫЯД РЫМСКАГА КРАСАМОЎСТВА

Стылістычная аснова рыторыкі пачатку нашага тысячагоддзя. Урачыстае красамоўства ў I ст. н.э. Асаблівасці жанру дэкламацый.

Марк Фабій Квінтыліян і створаная ім “рытарычная энцыклапедыя” – трактат “Адукацыя прамоўцы”. Абагульненне аўтарам уласнага прамоўніцкага і педагогічнага вопыту. Характарыстыка стыляў старажытнагрэчаскага красамоўства. Уменне аддзячваць Цыцэрону як мерка прамоўніцкага густу. Адрозненне канцэпцый Цыцэрона і Квінтыліяна па пытаннях адукацыі прамоўцы, галоўнай задачы прамовы, крытэрыяў поспеху выступлення,

гістарычнага развіцця прамоўніцкага мастацтва і інш.

Кансерватыўная праграма “сярэдняга шляху” (“залатой сярэдзіны”) у галіне стылю. Самае важнае мастацтва прамоўцы – “не даць заўважыць мастацтва”. Прапаганда Квінтыліянам традыцыйных метадаў рытарычнай адукацыі: назіранне, роздум, практыкаванне, перайманне. Прызнанне дыдактычнай каштоўнасці парафраза (вольнага выкладу ўзорнага рытарычнага тэксту).

РАЗВІЦЦЁ РЫТОРЫКІ Ў СЯРЭДНІЯ СТАГОДДЗІ

IV ст. – “залатое стагоддзе” духоўнага красамоўства. Рыторыка – “служба багаслоўя”. Фактары, якія абумовілі росквіт хрысціянскай пропаведзі (барацьба з аўтарытэтам адыходзячага паганства, раскол хрысціянства, рэлігійна-дагматычная палеміка артадоксіі з ерасямі).

Заходняя галіна духоўнага красамоўства. Аўгустін Аўрэлій (рытарычныя аспекты “Сповідзі”, трактатаў “Аб хрысціянскім вучэнні”, “Аб настаўленні абвешчаных”). Прафесійныя заняткі рыторыкай у свецкай біяграфіі Аўгустіна. Слова цялеснае (“сетка д’ябальская”) і слова духоўнае (“чароўны посуд, напоўнены ісцінай”). Заклік да дэмакратызацыі духоўнага красамоўства і зацвярджэнне правамернасці выкарыстання ўсіх трох стыляў (высокага, сярэдняга і нізкага) у хрысціянскім прапаведніцтве. Прадпрыняты Аўгустінам Блажэнным рытарычны аналіз новазапаветных тэкстаў.

Усходняя галіна духоўнага красамоўства. Славутыя візантыйскія прамоўцы: Васіль Вялікі, Рыгор Назіанзін, Рыгор Ніскі, Іаан Златавуст. Рытарычныя асаблівасці твораў Васіля Вялікага (даступнасць прыкладаў і прыпадабненняў, магчымасць дыялагізацыі выказвання). Літаратурнасць і паэтычная выразнасць прамоваў Рыгора Назіанзіна. Прапаведніцкае падзвіжніцтва і патэтычнасць прамоў Іаана Златавуста (на прыкладзе развітальнага слова да паствы перад адбыццём на ссылку ці любая з пропаведзяў).

Красамоўства Старажытнай Русі. Успрыманне лепшых традыцый прамоўніцкага мастацтва Візантыі і творчае асэнсаванне атрыманай спадчыны. Жанр слова і яго асаблівасці: кранальны вобраз аўтара, публіцыстычнасць (уздзеянне на грамадскае меркаванне), культавая прызначанасць і элементы свецкага зместу, жанравая разнастайнасць (дыдактычныя пропаведзі, панегірыкі), вобразная сістэма. Словы мітрапаліта Іларыёна і Кірылы Тураўскага. Разгорнутыя алегарычныя карціны, рытарычныя тырады і ампліфікацыі. Рытмічная арганізацыя мовы.

ПРАМОЎНІЦКАЕ МАСТАЦТВА ЭПОХІ АДРАДЖЭННЯ І НОВАГА ЧАСУ

“Трыумф рыторыкі” ў эпоху Рэнесансу. Абвостраная цікавасць да антычнай рытарычнай спадчыны. Рыторыка – аснова гістарычнай пераемнасці культур. Ідэал універсальнай чалавечай асобы і яе творчага самавыяўлення ў слове. Адзінства разумовых і маўленчых здольнасцяў чалавека, філасофіі і рыторыкі. Крытыка схаластычнага выкладу. Рыторыка ў сістэме еўрапейскай гуманітарнай адукацыі. Абуджэнне свецкага красамоўства. Літаратурызацыя рыторыкі. Станаўленне красамоўства на нацыянальных мовах. Асэнсаванне рыторыкі як сінтэзу навукі і мастацтва, яе ўзаемасувязі з іншымі відамі мастацкай творчасці.

Класавая накіраванасць прамоўніцкага мастацтва ў эпоху еўрапейскіх буржуазных рэвалюцый. Сацыяльна-палітычнае красамоўства як зброя ідэйнай барацьбы.

Агітацыйныя прамовы трыбунаў Вялікай французскай рэвалюцыі (заклікальны характар, эмацыйная рэакцыя аўдыторыі, багацце гістарычных паралеляў; моцная іронія, яркая экспрэсія).

РЫТАРЫЧНАЯ ДУМКА ВА ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКАЯ КУЛЬТУРА XVII–XVIII стст.

Сувязь тэорыі публічнага красамоўства з грамадскімі пераўтварэннямі ў дзяржаве. Раннія расійскія рыторыкі (Макарыя,

М. Усачова). Два цэнтры рытарычнага адукацыі ва ўсходнеславянскай арэале: Славяна-грэка-лацінская акадэмія (багаслоўскі кірунак) і Кіева-Магілянская акадэмія (свецкі кірунак). “Рыторыка” Парфірыя Крайскага (настаўніка Ламаносава). “Рыторыка” Феафана Пракаповіча: шырыня праблематыкі дапаможніка. Ф. Пракаповіч аб манеры паводзінаў прапаведніка перад слухачамі – значнасці ўмення валодаць сабой. Роля беларуска-ўкраінскіх навукоўцаў-манахаў у станаўленні рытарычнай адукацыі ў Расіі.

Слуцкі ліцэй (1617 г.) – найстарэйшая ў рэспубліцы гуманітарная навучальная ўстанова. Практыка правядзення дыспутацый выхаванцаў. Слуцкі кампендыум – першы падручнік па рыторыцы на тэрыторыі Беларусі. Своеасаблівая форма выкладання (пытанні і адказы, каноны) і арыгінальная трактоўка рытарычных палажэнняў у слуцкім дапаможніку. Методыка трансфармацыйнага рытарычнага аналізу.

Рытарычныя прыёмы беларускай рэлігійна-палемічнай прамоўніцкай прозы (творы І. Пацея, С. Зізання, Л. Карповіча,

М. Смярыцкага, А. Філіповіча і інш.): біблейскі характар вобразнасці, эмацыйны тон, насычанасць азначнымі элементамі.

Традыцыі старажытнарускага красамоўства ў прамой прозе М.В. Ламаносава (пахвальныя словы Лізавета і Пятру). Рытарычныя прыёмы слоў: разважанні ў форме рытарычных пытанняў аб парадку выкладу тэмы, паўторы, прыпадабненне герояў біблейскім персонажам або героям антычнай гісторыі, метафарычнасць.

Гісторыя выдання “Краткого руководства к красноречию” (1748 г.). Традыцыі і наватарства ў асвятленні пытанняў тэорыі і практыкі красамоўства. Вызначэнне рыторыкі, арыентаванае на майстэрства мастацкай і пераканальнай прамовы. “Душыныя” і “цясныя” таленты, неабходныя адмысловаму прамойцу. Схема распрацоўкі зместу прамовы на аснове законаў асацыятыўнага мыслення.

АКАДЭМІЧНАЕ І СУДОВАЕ КРАСАМОЎСТВА Ў РАСІІ XIX СТАГОДДЗЯ

Акадэмічнае красамоўства і яго жанры. Зараджэнне акадэмічнага красамоўства ў Расіі на рускай мове пасля адкрыцця першага ўніверсітэта (1755 г.). Сувязь росквіту акадэмічнага красамоўства ў XIX ст. з абуджэннем грамадска-палітычнага жыцця. Генезіс жанру папулярнай лекцыі: універсітэцкая – агульнадаступная (публічная) – навукова-папулярная. Ц.М. Граноўскі – “мастак на кафедры”, “ідэальны прафесар 40-х гг.”. Ф.І. Буслаеў – “ідэальны прафесар 60-х гадоў”. В.В. Ключоўскі: “гармонія думкі і слова”. Лекцыі К.А. Ціміразева – “вершы ў прозе”. Асаблівасці расійскага акадэмічнага красамоўства: дэманстрацыя практычнай накіраванасці навуковых адкрыццяў, захапляльнасць і даступнасць выкладу.

Росквіт судовага красамоўства пасля рэформы судаводства 1864 г. (галоснае слуханне спраў, увядзенне інстытута адвакатуры і суда прысяжных). Сацыяльныя перадумовы развіцця судовага красамоўства: публічнасць судовых працэсаў, магчымасць асвятлення іх у прэсе. Плеяда бліскучых судовых выступоўцаў (Ф.Н. Плявака, А.Ф. Коні, В.Д. Спасовіч, С.Н. Урусаў, С.А. Андрэеўскі і інш.). Тры ўзаемазвязаныя функцыі, якія прадвызначаюць форму і змест судовай прамовы: высветліць, даказаць і пераканаць.

ТЭОРЫЯ РЫТОРЫКІ Ў XIX–XX стст.

Традыцыя падзелу рыторыкі на агульную і прыватную. Арыгінальныя дапаможнікі А.Ф. Мерзлякова, М.Ф. Кашанскага, К.П. Зелянецкага. Рыторыка ў курсе рускай славеснасці. Крызіс рыторыкі і яго прычыны.

Рыторыка на службе ў бальшавікоў. Адкрыццё Інстытута жывого слова (1918 г.) у Петраградзе. Прамова А.В. Луначарскага. Даследаванні В. Гофмана і А. Міртава аб прапагандысцкай прамове.

Рытарычная адліга 60-х гг. Працы па праблемах рыторыкі Г.З. Абрэсяна, Я.А. Ножына, В.В. Адзінцова, А.Я. Міхневіча і інш. Сучасная рытарычная думка. Амерыканская школа рыторыкі. Зварот да бытавой і дзелавой рыторыкі. Брусельская школа неарыторыкі (тэорыя аргументацыі). Адрозненне паміж аргументацыяй і фармальным лагічным доказам. Рыторыка – логіка нефармальнага (каштоўнаснага) меркавання. Расійскія цэнтры рытарычнага адраджэння (Масква, Заходне-Уральскі вучэбна-навуковы цэнтр).

АСНОВЫ МАЙСТЭРСТВА ВЫСТУПЛЕННЯ

АГУЛЬНАЯ РЫТОРЫКА

МЕСЦА КУРСА “АСНОВЫ МАЙСТЭРСТВА ВЫСТУПЛЕННЯ” Ў СТРУКТУРЫ ДЫСЦЫПЛІНЫ

Непаўната апісальнага, гісторыка-культурнага падыходу да вывучэння рыторыкі і важнасць яго інтэграцыі з інструментальным падыходам.

Тыполага-алгарытмічная прырода тэарэтыка-рытарычных ведаў. Гнуткі і дыялектычны характар рытарычных прадпісанняў. Рэкамендацыі, якія заахвочваюць і забараняюць.

“Рыторыка пазнання” (аналіз чужой прамоўніцкай практыкі) і “рыторыка ўчынку” (уласны маўленчы сінтэз) у іх непарыўным адзінстве.

УЗАЕМАДЗЕЙННЕ ВУСНАЙ І ПІСЬМОВАЙ ФОРМЫ МАЎЛЕННЯ ПРЫ СТВАРЭННІ ПРАМОВЫ

Формы рэалізацыі мовы (паўтарэнне). Паняцце вуснай публічнай прамовы. Спосабы вымаўлення публічнага выступлення: чытанне тэксту, узнаўленне прамовы па памяці, свабодная імправізацыя, камбінаваны; станючыя і адмоўныя бакі кожнага з іх. Праблема ўдасканалення імправізацыйных здольнасцяў асобы (псіхатэхнічная трэніроўка навыку размеркавання ўвагі, хуткасці рэакцыі, развіццё асацыятыўнага мыслення, выкарыстанне прыёмаў ролевай мены і перадмаўленчага інакшдзейнаснага пераключэння). Формы пісьмовай фіксацыі будучай прамовы (план, тэзісы, канспект, поўны тэкст), іх супастаўляльны аналіз.

СПЕЦЫФІКА ВУСНАЙ ПУБЛІЧНАЙ ПРАМОВЫ

Псіхалага-сітуацыйныя адрозненні вуснай прамовы ад пісьмовай. Рэалізацыя функцыі выказвання, якая дапамагае ўстанавіць кантакт, шляхам узмацнення ўнутранай дыялагічнасці маўлення. Кантактнасць і незваротнасць як самыя важныя ўласцівасці вусных публічных выступленняў. Абумоўленыя імі моўныя рысы вуснай публічнай прамовы: камунікатыўна-кантактныя формулы з займеннікамі 1-й і 2-й асобы мн. л. – ужыванне “мы сумеснасці”; прамыя звароты, рытарычныя пытанні, формулы “пытанне адказ”; літаральныя і варыяцыйныя паўторы; меншая працягласць і ступень сінтаксічнай складанасці сказаў (больш нізкая частотнасць дзеепрыметных і дзеепрыслоўных зваротаў, складаназалежных сказаў; далучальныя канструкцыі, канструкцыі з “назоўным тэмы” і інш. асаблівасці).

Уплыў на вуснае публічнае маўленне вуснага гутарковага (эмацыянальна-ацэначная лексіка, інверсійны парадак слоў і г.д.). Сігналы перарывістасці, тыповыя для вуснага маўлення (зрывы пачатых канструкцый, самаперебівы, запоўненыя і незапоўненыя паўзы вагання, багацце пабочных слоў і зваротаў, выклічнік *ну ў* пачатку маўлення і інш.); небяспека злоўжывання названымі моўнымі асаблівасцямі. Багацце паралінгвістычных рэсурсаў, якія прадстаўляюцца ўмовамі публічнага маўлення. Няўхільная неабходнасць арыентацыі на спецыфіку вуснай публічнай прамовы для стварэння якаснага рытарычнага тэксту.

ВІДЫ ВУСНЫХ ПУБЛІЧНЫХ ВЫСТУПЛЕННЯЎ У ЗАЛЕЖНАСЦІ АД СФЕРЫ ВЫКАРЫСТАННЯ

Сацыяльна-палітычнае (у тым ліку дыпламатычнае і ваенна-патрыятычнае), акадэмічнае, дзелавое, судовае, духоўнае (царкоўна-багаслоўскае), сацыяльна-бытавое красамоўства; жанры, адпаведныя кожнаму з відаў. Тэматычнае перасячэнне прамоваў рознай відавой прыналежнасці. Значэнне відавой класіфікацыі для вызначэння стылёвай дамінанты прамовы.

СТРУКТУРА РЫТАРЫЧНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ

Адрозненне ў змесце паняццяў “падрыхтаванасць прамоўцы” і “падрыхтоўка прамоўцы”. Класічная ідэавербальная схема і сучасныя спробы мадэлявання прамоўніцкай дзейнасці (дакамунікатыўная, перадакамунікатыўная, камунікатыўная, паслякамунікатыўная фазы).

РЫТАРЫЧНАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ НА ЭТАПЕ ВЫНАХОДНІЦТВА

Аналітыка-канцэптуальная (стратэгічная) і стадыя распрацоўкі (тактычная). Выбар тэмы (адпаведнасць ведам і інтарэсам прамойцы, агульным і / або групавым інтарэсам аўдыторыі; актуальнасць, навізна; проблемнасць, канфліктнасць).

Паняцце камунікатыўнай мэтаўстаноўкі маўлення. Агульная і канкрэтная мэты выказвання. Функцыянальная тыпалогія выступленняў у залежнасці ад агульнай мэты: прамовы інфармацыйныя, агітацыйныя (пераконваючыя, якія заклікаюць да дзеяння, натхняльныя), забаўляльныя і інтымна-асабістыя.

Крыніцы рытарычнага вынаходніцтва (уласныя разважанні і ўспаміны, назіранні і вопыт, гутаркі з экспертамі, чытанне, карыстанне аўдыявізуальнымі сродкамі масавай інфармацыі і інш.). Выкарыстанне сістэмы топасаў як абагульненых логіка-асацыятыўных падыходаў да аналізу праблемы падчас яе самастойнага асэнсавання. Аптымізацыя часавай паслядоўнасці звароту да той ці іншай крыніцы. Асновы бібліяграфічнай эўрыстыкі (бібліяграфічныя дапаможнікі ў выглядзе картатэчных і электронных каталогаў, спецыяльных бібліяграфічных выданняў, прыкніжных і прыартыкульных спісаў літаратуры, сукупнасці асобных бібліяграфічных зносаў). Выкарыстанне пры інфармацыйным пошуку розных спосабаў чытання (аглядавы, азнаямляльны, паглыблены). Рацыянальная арганізацыя “працоўнага архіва” прамойцы: сшыткавая, ліставая, картачная сістэмы вядзення запісаў, іх станоўчыя і адмоўныя бакі.

Рэкамендацыі прамойцу па карэктным і эфектыўным цытаванні: патрабаванне захаванасці сэнсу і формы цытаты, сігналацыя кантэкстуальных сэнсавых змяненняў і перафразавання; цытаванне па першакрыніцы і найноўшым выданні (для інфармацыйных выступленняў); папярэджанне ўражання кампілятыўнасці ад прамовы; ідэнтыфікацыя ступені аўтарытэтнасці крыніцы, значнасць крытычнага стаўлення да чужога меркавання. Умовы выбару паміж цытатай і алюзіяй, перавага афарыстычна выражаных цытат.

РЫТАРЫЧНАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ НА ЭТАПЕ РАЗМЯШЧЭННЯ МАТЭРЫЯЛУ

Рацыянальны і эмацыйна-эстэтычны ўплыў на слухача “эфекту ансамблевасці”, які ствараецца кампазіцыйнай гарманічнасцю прамовы. Паняцце кампазіцыі выступлення: разбіванне матэрыялу на часткі, вызначэнне паслядоўнасці іх размяшчэння і ўстанаўленне прапарцыянальнасці частак паміж сабой і з усёй прамовай у цэлым.

Універсальнасць традыцыйнай трохчасткавай схемы будовы рытарычнага тэксту: уступ; асноўная частка – экспазіцыя, або разгортванне; заключэнне. “Правіла залатога сячэння” Леанарда да Вінчы ў дачыненні да кампазіцыі вуснага публічнага выступлення.

Кампазіцыйнае афармленне прамовы (элементы, іх функцыі, дарэчныя ва ўступе і заключэнні прыёмы маўленчых зносін). Разнавіднасці ўступу: непасрэдны (просты), або натуральны; ускосны, ці штучны (уступ “з прамойніцкай перасцярогаю”); нечаканы. Рытарычныя патрабаванні да ўступу і заключэння.

Спосабы разгортвання асноўнай часткі прамовы. Класіфікацыя па наяўнасці / адсутнасці і характары сэнсавай сувязі падтэм: паралельны, храналагічны (гістарычны) і лагічны спосабы пабудовы. Разнавіднасці лагічнага выкладу: дэдуктыўны (аналітычны), індуктыўны (сінтэтычны), па аналогіі. Фактары выбару дэдуктыўнага або індуктыўнага спосабу разважання: ступень складанасці тэмы; узровень агульнай падрыхтаванасці слухачоў і іх знаёмства з прадметам гаворкі; ступень зацікаўленасці слухачоў тэмай выступлення; ступень спрэчнасці тэзіса; прыналежнасць слухачоў да пэўнай нацыянальна-культурнай рытарычнай традыцыі і інш. Класіфікацыя па наяўнасці / адсутнасці зваротных кампазіцыйных хадоў: ступенчаты і канцэнтрычны спосабы пабудовы асноўнай часткі прамовы. Камбінаваная падача матэрыялу – найбольш тыповы выпадак у рэальнай пабудове прамовы.

Агульнакампазіцыйныя прынцыпы паслядоўнасці, звязнасці (маўленчыя сродкі ўнутрытэкставай рэтраспекцыі і праспекцыі). Структурна-кампазіцыйныя прыёмы інверсіі і рэтардацыі.

РЫТАРЫЧНАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ НА ЭТАПЕ СЛОЎНАГА АФАРМЛЕННЯ ВЫСТУПЛЕННЯ

Культура маўлення прамойцы: нарматыўная вытрыманасць і маўленчае майстэрства. Рытарычныя вытокі вучэння аб камунікатыўных якасцях прамовы (Дыянісій Галікарнаскі, Цыцэрон і інш.).

Паняцці тропа і фігуры маўлення; прадстаўленне пра нейтральны (“нулявы”, у прыватнасці, аўтасемантычны) стыль выказвання як фонавае для фарміравання названых паняццяў. Адрозненне паміж паэтыкай і рыторыкай у галіне асэнсавання тропаў і фігур прамовы як дысцыплінамі, пераважна тымі, хто цікавіцца іх эстэтычным і прагматычным эфектам адпаведна. Роля тропаў як сродкаў маўленчай вобразнасці (слоўнай нагляднасці), кандэнсатаў прадметна-пачуццёвай інфармацыі выступлення. Тропы агульнамоўныя і індывідуальна-аўтарскія. Праблема лагічнай

сістэматыкі тропай: тропы якаснага (метафара, метанімія, сінекдаха, іронія) і колькаснага (гіпербала, літота) характару.

Значэнне фігур маўлення для ўзбагачэння інфармацыйнага і экспрэсійнага бакоў выказвання. Пытанні лагічнай сістэматыкі фігур маўлення: фігуры семантычныя (ампліфікацыя, градацыя, зеўзма, антытэза, аксюмаран) і сінтаксічныя: фігуры памяншэння (напр., умоўчанне, эліпсіс, бяззлучнікавасць) і фігуры павелічэння (напр., паўтор, “назоўны тэмы”, шматзлучнікавасць), а таксама фігуры размяшчэння (інверсія, паралелізм) і фігуры прызначэння (рытарычнае пытанне, рытарычнае зварот, форма “пытанне – адказ”).

Найважнейшыя шляхі паляпшэння індывідуальнага стылю прамойцы: імітацыя, лексікаграфічныя пошук, рэдагаванне.

РЫТАРЫЧНАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ НА ЭТАПЕ ЗАПАМІНАННЯ

Асновы камунікатыўнай мнематэхнікі, арыентаванай на запамінанне асэнсаванага вербальнага матэрыялу: паняцце “сэнсавага ланцужка” выказвання і яго замацаванне ў памяці з дапамогай прыёмаў вобразнага перакадзіравання і канструявання штучнай мнеманічнай фразы. Выкарыстанне пры запамінанні працяглай і складана арганізаванай прамовы спецыфічна-рытарычнага па сваім паходжанні “метаду месцаў”. Апора пры запамінанні выступлення на глабальныя заканамернасці работы памяці – законы канцэнтрацыі, паўтарэння, асацыяцыі.

РЫТАРЫЧНАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ НА ЭТАПЕ ВЫМАЎЛЕННЯ ПРАМОВЫ

ПРАФІЛАКТЫКА “ПРАМОЎНІЦКАГА ШОКУ”

Адрозненні ў ступені, характары і ацэнцы хвалявання аратара перад выступленнем. Хваляванне творчае, мабілізуючае і дэарганізуючае (“аўдыторны шок”). Значэнне своечасовай падрыхтоўкі выступоўцы. Формы рэпеціравання прамовы: унутраны маналог, знешні маналог (чытанне або прагаворванне выказвання), знешні дыялог. Рэпетыцыя з хранаметражом, з выкарыстаннем люстэрка (“спосаб Дэмасфена”), аўдыё- і відэафіксацыя: кантроль асабліва сцяў вымаўлення матэрыялу. Супастаўляльная характарыстыка розных форм рэпеціравання выступленняў. Сімптомы нервовага напружання перад выступленнем. Розныя тыпы эмацыйнай напружанасці. Меры для процідзеяння негатыўнаму эмацыйнаму стану. Рэкамендацыі па пераадоленні “псіхалагічнага бар’еру” ў пачатку выступлення (падрыхтоўчыя дзеянні, пачатковая паўза, павышэнне гучнасці).

ТЭХНІКА МАЎЛЕННЯ

Паняцце і задачы тэхнікі маўлення. Састаўныя часткі тэхнікі маўлення (пастаноўка маўленчага дыхання, удасканаленне галасу, праца над дыкцыяй, фарміраванне інтанацыйнай выразнасці маўлення). Гігіена маўленчага апарату. Маўленчае дыханне як энергетычная аснова для ўтварэння маўлення. Адметныя асаблівасці маўленчага дыхання ў супастаўленні з фізіялагічным па характары, тыпе і структуры. Прафесійныя якасці аратарскага голасу: мілагучнасць, гнуткасць, сабранасць, палётнасць, устойлівасць і інш.; шляхі іх фарміравання.

Выразная артыкуляцыя – неабходная ўмова добрай дыкцыі. Арганічныя і неарганічныя недахопы дыкцыі. Асноўныя напрамкі дыкцыйнага трэнінгу. Моўная інтанацыя як комплексны феномен. Сродкі лагічнай выразнасці маўлення (лагічная паўза, лагічны націск, лагічная мелодыя). Правілы пастаноўкі лагічных паўз і націскаў. Эмацыйная выразнасць інтанавання. Роля сэнсавага аналізу выказвання і сістэмы вобразных уяўленняў ў вызначэнні і рэалізацыі задумы выканаўцы.

ЗРОКАВЫ АСПЕКТ ВЫСТУПЛЕННЯ

Складнікі знешняга выгляду. Адзенне і аксэсуары для выступлення (дарэчнасць, камфортнасць, адпаведнасць індывідуальнаму стылю і іншыя параметры выбару). Размяшчэнне ў памяшканні (паняцце асабістай прасторы, фактары, якія вызначаюць прасторавую арганізацыю маўлення: культурна-геаграфічныя адрозненні; узроставыя, статусныя, гендарныя і індывідуальна-псіхалагічныя асаблівасці і інш.). Перамяшчэнне прамоўцы па аўдыторыі. Уплыў характару погляду на танальнасць зносін. Частата, працягласць і накіраванасць падтрымання зрокавага кантакту.

Двухбаковая сувязь паміж характарам пластыкі і ўнутраным станам удзельнікаў зносін; з’ява асіметрыі вербальных і невербальных паводзін. Мімічная выразнасць выступлення. Роля ўсмешкі ва ўсталяванні і падтрыманні камунікатыўнага кантакту. Адрозненне ўсмешак, якія робяць натуральнае і штучнае ўражанне. Пастава і жэсты прамоўцы; паняцце адкрытай і закрытай пластыкі. Розныя функцыянальныя групы жэстаў: жэсты эмацыйныя, указальныя, выяўленчыя, сімвалічныя, пераймальныя. Агульныя рэкамендацыі па выкарыстанні жэстаў у выступленні (умераная частата і шырыня; функцыянальная апраўданасць; разнастайнасць; улік нацыянальна-культурнай спецыфікі аўдыторыі і інш.).

ПРИВАТНАЯ РЫТОРЫКА **(ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫ АСПЕКТ)**

АСНОЎНЫЯ ЖАНРАВЫЯ ГРУПЫ МАНАЛАГІЧНЫХ ПРАМОЎ ІНФАРМАЦЫЙНАЯ ПРАМОВА

Прыярытэтная агульная мэта ўсёй жанравай групы. Значнасць інфармацыйных выступленняў ва ўмовах імклівай інтэнсіфікацыі інфармацыйных працэсаў і ўзрастання інфармацыйных патрэб сучаснага грамадства. Жанры інфармацыйнай прамовы: хронікальнае і навуковае паведамленне, справаздачны і даследчы даклады, акадэмічная і навукова-папулярная лекцыя, палітычны агляд і навуковы агляд. Галоўны прынцыпы стварэння інфармацыйнай прамовы: прынцып “рэзервовых ведаў” прамоўцы і прынцып жорсткасці ў адборы фактаў; прынцып узаемасувязі вядомага і новага; прынцып адлюстравання дынамікі мыслення ў прамове (і яго рэалізацыя праз маўленчыя сродкі падкрэсленай лагічнасці – паказчыкі паслядоўнасці падтэм і высновы). Некаторыя найбольш распаўсюджаныя прыёмы папулярызацыі навуковай інфармацыі (багацце ілюстравання абстрактных паняццяў і палажэнняў жывымі прыкладамі, выкарыстанне яркай вобразнай дэталі-апоры – тлумачальнага тропа, мазаічнасць функцыянальна-сэнсавых тыпаў маўлення і г.д.).

ПЕРАКАНАЛЬНАЯ ПРАМОВА

Асноўная агульная мэта ўсёй жанравай групы. Жанры пераканальнай прамовы: палітычная і эканамічная праграма, парламенцкае выступленне, абвінаваўчая, абараняльная і самаабараняльная прамова, вусны водгук і інш. Прынцып спалучэння рацыянальна-лагічнай і эмацыйна-рытарычнай аргументацыі, развагі і ўнушэння. Спосабы доказу: непасрэдныя і ўскосныя. Прынцып перавагі якаснага падыходу да адбору аргументацыі над колькасным (у класічнай фармулёўцы “аргументы не лічаць, а ўзважваюць”). Прынцып непаслаблення ў кампазіцыйнай падачы аргументаў: іх кульмінацыйны і антыпірамідальны (Гамераў) парадак. Прынцып раз’яднання і аб’яднання аргументаў: ізаляванае прадстаўленне моцных і аб’яднанне слабых у адзінае кампазіцыйнае цэлае “для ўзаемападтрымкі”.

ПРАМОВА, ЯКАЯ ЗАКЛІКАЕ ДА ДЗЕЯННЯ

Асноўная агульная мэта ўсёй жанравай групы. Разнавіднасці і жанры прамой, якія заклікаюць да дзеяння: палітычныя заклікі (у прыватнасці, мітынгавае выступленне, заклік і лозунг), камерцыйныя заклікі (рэкламная аб'ява), сацыяльныя і асобныя заклікі. Вядучыя прынцыпы стварэння прамовы, якая заклікае да дзеяння: прынцып комплекснай матывацыі жаданага дзеяння (апеляцыя да фізічных, эканамічных, сацыяльных, гульнявым і інш. патрэбам індывіда); прынцып перавагі пазітыўнай формы заклікаў над негатыўнай; прынцып максімальнай канкрэтызацыі чаканай дзейснай рэакцыі; прынцып неназойлівай прадпісальнасці. Разнастайнасць маўленчых сродкаў выражэння пабуджальнасці.

НАТХНЯЛЬНАЯ ПРАМОВА

Асноўная агульная мэта ўсёй жанравай групы. Жанры натхняльнай прамовы: ваенна-патрыятычнае выступленне, віншавальная і вітальная прамовы, надмагільнае слова, хрысціянская пропаведзь. Вядучыя прынцыпы стварэння натхняльнай прамовы: прынцып стрыманай патэтыкі (зварот у першую чаргу да фактаў і прыкладаў, якія выклікаюць эмоцыі, а не да саміх эмоцый); прынцып папярэджання штампаванасці маўленчай формы; прынцып ідэалізацыі (або панегірычнасці, у дачыненні да прамоваў пахвальнага зместу).

ЗАБАЎЛЯЛЬНАЯ ПРАМОВА

Асноўная агульная мэта ўсёй жанравай групы. Разнавіднасці забаўляльных прамой: прамовы камічныя і драматычныя. Жанры забаўляльнай прамовы: застольная прамова (тост), вусны бытавыя аповяд і інш. Галоўныя формы камічнага пафасу – гумар і сатыра (у тым ліку сарказм як найвышэйшая праява апошняй); іронія як прамежкавы эффект камічнага, здольны мець або сатырычную, або гумарыстычную накіраванасць. Вядучыя прынцыпы стварэння забаўляльнай прамовы: прынцып дамінавання гумарыстычнай танальнасці камічнага і прынцып разнастайнасці прыёмаў камічнага. Класіфікацыі прыёмаў па аўтарскай прыналежнасці (арыгінальныя і запазычаныя), ступені сцісласці (жарты і анекдоты), тэхніцы спараджэння: пераважна лагічныя (алагізмы і парадоксы) і пераважна лінгвістычныя (стылёвы кантраст; камічны эффект тропаў іроніі, гіпербалы і літота з магчымасцю давядзення іх да гратэску, а таксама асобных фігур маўлення, напр. каламбура, зеўгмы, антыметабалы).

ПАТАЕМНАЯ ПРАМОВА

Асноўная агульная мэта патаемнай прамовы. Яе жанры: споведзь, любоўнае прызнанне, дзённікавыя запіс, асабісты ліст. Звужанасць сферы ўжывання і аўдыторыі названай жанравай групы. Пытанне аб межах рытарычнай аргументацыі патаемнай прамовы, якая з'яўляецца глыбока індывідуалізаванай па сваёй прыродзе. Прынцып панавання інтуітыўна-эмацыйнага пачатку над рацыянальна-лагічным; прынцып спалучэння недаказанасці з маўленчай празмернасцю.

ДЫЯЛАГІЧНАЯ ПРАМОВА

Майстэрства гутаркі. Асноўныя разнавіднасці гутаркі: нязмушаная сяброўская гутарка, першая гутарка з незнаёмым чалавекам, гутарка свецкага характару, дзелавая гутарка і інш. Абагульняючыя мадэлі гутаркі: непрадуктыўная як шэраг маналогаў і прадуктыўная як развіццё агульнай тэмы. Супастаўленне суразмоўцаў “закрытага” і “адкрытага” тыпаў. Прыёмы пачатку гутаркі (прадстаўленне, адабрэнне ў адрас суразмоўцы, асобасна афарбаванае паведамленне, просьба аб дапамозе, праява ветлівага клопату, пастаноўка закрытых пытанняў з пазітыўным адказам і адкрытых пытанняў для атрымання звестак і г.д.). Асновы тэхнікі актыўнага слухання падчас размовы (слуханне нерэфлексіўнае і рэфлексіўнае і найгалоўнейшыя прыёмы апошняга: удакладненне, перафразаванне, рэзюмаванне). Прыёмы заканчэння размовы (узаемная згода, паўза, выражэнне падзякі, надзеі на далейшыя зносіны, прабачэнне за вымушанае завяршэнне гутаркі; у дзелавой гутарцы – рэзюмаванне, пастаноўка гіпатэтычных і альтэрнатыўных пытанняў для падахвочвання да прыняцця рашэння, абмеркаванне яго дадатковых варыянтаў і інш.).

Паняцця “спрэчка” і “эрыстыка”. Асноўныя формы спаборнага абмену думкамі: дыскусія, палеміка, дыспут, спрэчка і дэбаты (аналіз зместу пералічаных тэрмінаў). Стыхійная і арганізаваная публічная спрэчка. Найважнейшыя прынцыпы карэктнага вядзення публічнага дыялогу.

Прынцып канцэнтрычнасці (мэтанакіраванасці) абмеркавання. Неабходнасць дакладнай фармулёўкі тэзіса і высвятлення тэрмінаў як аснова для папярэджання неканструктыўнай “слоўнай вайны”. Прынцып адпаведнасці ўспрынятага сказанаму. Выкарыстанне прыёмаў актыўнага слухання. Прынцып роўнай бяспекі ўдзельнікаў дыялогу. Палемічныя хітрыкі: тыя, што дазваляюцца (напр., адцягванне прэрэчання, узмацненне ціску), і тыя, што не дазваляюцца (напр., стаўка на ілжывы сорам, прыпісванне суразмоўцу непрыгожых пабочных матываў; абструкцыя і г.д.).

III. ЛІТАРАТУРА

3.1 Асноўная

1. Баева О.А. Ораторское искусство и деловое общение: учеб. пособие. – Мн., 2005.
2. Булыка А.М. Красамоўства ў Беларусі: Хрэстаматыя: вучэб. дапаможнік для студ. філал. спец. выш. навуч. устаноў / А.М. Булыка, Л.М. Мінакова, А.А. Станкевіч. – Мн., 2002.
3. Введенская Л.П., Павлова П.Г. Культура и искусство речи: Современная риторика. – Ростов-на-Дону, 1996.
4. Логика и риторика: Хрестоматия. – Мн., 1997.
5. Львов М.Р. Риторика. Культура речи. – М., 2002.
6. Риторика: Курс лекций / Л.А.Мурина [и др.]; Под ред. Л.А.Муриной. – Мн., 2002.
7. Стернин И.А. Практическая риторика. – Мн., 2003.
8. Хазагеров Т.Г. Общая риторика: Курс лекций; Словарь риторических приемов: Учеб. пособие для студ. вузов, обучающ. по направлению “Филология”. – Ростов-на Дону, 1999.

3.2 Дадатковая

9. Александров Д.Н. Риторика: Учеб. пособие для вузов. – М., 1999.
10. Античные риторика / Сост. А.А.Тахо-Годи. – М., 1978.
11. Апресян Г.З. Ораторское искусство. – М., 1978.
12. Бабіч Ю.М. Культура мовы. – Віцебск, 2001.
13. Вагапова Д.Х. Риторика в интеллектуальных играх и тренингах. – М., 1999.
14. Иванова С.Ф. Специфика публичной речи. – М., 1978.
15. Каляда А.А. Выразнае чытанне. – Мн., 1989.
16. Карнеги Д. Как вырабатывать уверенность в себе и влиять на людей, выступая публично. – М., 1989.
17. Карнеги Д. Как завоевать друзей и оказывать влияние на людей. – Мн., 1990.
18. Кузнецов И.Н. Риторика. – Мн., 2003
19. Михневич А.Е. Ораторское искусство лектора. – М., 1984.
20. Мурына Л.А. Рыторыка. – Мн., 1994.
21. Мурина Л.А. Практикум по истории риторики. – Мн., 2003.
22. Мурина Л.А. Практикум по теории риторики. – Мн., 2003.
23. Особенности устной и письменной речи учителя / сост. В.В.Глаздовская, Н.Е. Минина, Г.М. Нургалеева. – Витебск, 1990.
24. Подобед А.С. Практическая риторика. – Мн., 2001.
25. Риторика / Авт.-сост. И.Н. Кузнецов. – Мн., 2000.
26. Риторика: Задания, упражнения, тесты: Учебно-методическое пособие / авт.-сост. В.М. Генкин. – Витебск, 2004.
27. Риторика: Словарь основных терминов. – Мн., 2000.
28. Ханин М. Как научиться красиво и правильно говорить: Риторика для детей и взрослых. – СПб., 1997.
29. Цікоцкі М.Я. Сугучнасць слоў жывых... – Мн., 1981.

IV. ТЭМАТЫЧНЫ ЗМЕСТ КУРСА

Тэма 1. Уводзіны. Рыторыка як навука і від мастацтва.

3 гісторыі зараджэння і развіцця рыторыкі.

Рыторыка Старажытнай Грэцыі

Тэрміналагічны мінімум: рыторыка, рытар, рытарская школа, прамоўца, аратарскае мастацтва, красамоўства, майстэрства вуснага публічнага выступлення, элаквенцыя, лагаграф, судовая прамова, палітычная прамова, урачыстая прамова, “філіпіка”, сілагізм, этас, пафас, логас.

Кароткая тэарэтычная даведка

Слова *рыторыка* паходзіць з грэчаскай мовы і абазначае ‘вучэнне аб прамоўніцкім мастацтве’. Зарадзілася рыторыка як навука ў Ст. Грэцыі ў 5–4 стст. да н.э. *у сувязі з практычнымі патрэбамі грамадства.* У гарадах-полісах (горад з прылеглай да яго тэрыторыяй) у гэты час выступленні на публіцы былі неад’емнай рысай жыцця кожнага чалавека: усе палітычныя, судовыя і інш. пытанні рашаліся масава на галоўнай плошчы горада. Публічныя выступленні вымагалі пошуку дасканалых форм і сродкаў пераканання.

Найбольш пашыранымі былі палітычныя прамовы, даволі распаўсюджанымі – судовыя, найменш развітымі – урачыстыя.

Ступень развіцця рыторыкі заўсёды напрамую залежыць ад ступені дэмакратызацыі грамадства: чым у грамадстве больш свабод, тым больш магчымасцяў для развіцця рыторыкі.

Штуршком для развіцця рыторыкі сталі законы ст.-грэчаскага палітычнага дзеяча Саламона, сутнасць якіх у наступным: кожны чалавек павінен **сам** абараняць сябе ў судзе.

Паколькі гэта мог рабіць не кожны, то з’явіліся людзі (лагарэфы), што пісалі прамовы на заказ. Менавіта лагаграфам пачынаў сваю дзейнасць вядомы ст.-грэчаскі аратар Дэмасфен.

У Афінах на галоўнай плошчы горада аратары спаборнічалі ў красамоўстве. Пераможца заваёўваў павагу і аўтарытэт, а пераможанага маглі нават выгнаць за сцены горада, што і здарылася з адным з лідараў алігархii Эсхінам, які прайграў Дэмасфену спрэчку пра залаты вянец.

Найбольш вядомыя аратары таго часу – Арыстоцель, Дэмасфен, Сакрат, Ісакрат, Лісій, Перыкл, Горгій.

У Старажытнай Грэцыі, а пазней і ў Старажытным Рыме існавалі школы, у якіх вядомыя на той час аратары вучылі

красамоўству. У якасці ўзору выкарыстоўвалі напісаныя імі ж прамовы.

Рытар – 1) прамоўца; той, хто выступае з прамовай; 2) настаўнік рытарскай школы; 3) вучань рытарскай школы.

Пытанні і заданні

1. Паразважайце над тым, чаму некаторыя даследчыкі [9] лічаць рыторыку не толькі навукай, але і відам мастацтва.
2. Акрэсліце змест, прадмет, задачы рыторыкі як навучальнай дысцыпліны, сувязь з іншымі дысцыплінамі, месца ў працэсе падрыхтоўкі будучага філолага.
3. Выявіце суадносіны паняццяў *рыторыка, аратарскае мастацтва, красамоўства, майстэрства вуснага публічнага выступлення*.
4. Сфармулюйце асноўны рытарычны закон, пакажыце, як ён рэалізуецца на практыцы.
5. Раскажыце пра час, месца, умовы, прычыны зараджэння рыторыкі, пра сувязь аратарскага мастацтва з дэмакратычнасцю грамадства.
6. Раскажыце пра дзейнасць лагаграфу, іх ролю ў развіцці рыторыкі як навукі. Пералічыце вядомых Вам лагаграфу Антычнасці, дайце сціслую характарыстыку іх дзейнасці.
7. Назавіце і ахарактарызуйце асноўныя жанры антычных прамоў, раскажыце пра змест антычных рыторык.
8. Раскрыйце сутнасць класічнай схемы рытарычнай дзейнасці: інвенцыя, дыспазіцыя, элакуцыя, меморыя, акцыя. Паразважайце над тым, ці можна яе прымяніць да сучаснага красамоўства.
9. Дайце характарыстыку “Рыторыкі” Арыстоцеля як першай навуковай тэарэтычнай работы па красамоўстве, раскажыце пра яе структуру і змест.
10. Падрыхтуйце выступленне пра Дэмасфена як майстра палітычнага і судовага красамоўства. Раскажыце пра яго “філіпікі”, іх гісторыка-рытарычную значнасць. У чым, на Ваш погляд, заключаецца трагічнасць і веліч жыццёвага шляху гэтага чалавека?
11. Складзіце і запішыце ў сшытак апорны канспект на тэму “Рытар Дэмасфен” (у якасці ўзораў можна выкарыстаць апорныя канспекты па тэмах “Рытар Арыстоцель”, “Марк Тулій Цыцэрон”, змешчаныя ў дапаможніку Л.А. Мурынай [20, с. 29, 30]).
12. Як называюцца прыведзеныя ніжэй спосабы доказу? Якімі правіламі трэба карыстацца пры пабудове такога спосабу?

(прыклады ўзяты з вучэбнага дапаможніка В.А.Баевай [1]). У якіх разважаннях дапушчаны памылкі? Растлумачце прычыны памылак.

- 1) Для арганізацыі сваёй справы патрэбен першапачатковы капітал.

Студэнт Пятроў здаў бутэлькі – гэта цэлы капітал!

Пятроў можа пачынаць сваю справу.

- 2) Усе прыгожыя бландзінкі легкадумныя.
Ларыса Іванаўна – прыгожая бландзінка.

Ларыса Іванаўна легкадумная.

- 3) Веды – не што іншае, як словы.
Словы – гэта вецер.

Веды — гэта вецер.

13. Зрабіце комплексны рытарычны аналіз прамовы Лісія “Пра забойства Эратасфена” (план аналізу гл. ніжэй; тэкст прамовы змешчаны ў Дадатку).

14. Зрабіце комплексны рытарычны аналіз прамовы Горгія “Пахвала Алене” (план аналізу гл. ніжэй; тэкст прамовы змешчаны ў працы “Ораторы Греции: Сборник” (М., 1985)).

Прыкладны план комплекснага рытарычнага аналізу прамовы [9]

1. Сітуацыйны аспект (ахарактызаваць эстэтыка-культурны і сацыяльна-палітычны кантэкст прамовы).
2. Класіфікацыйны аспект (вызначыць жанрава-відавую прыналежнасць прамовы).
3. Аргументацыйны аспект (назваць тэму, мэту прамовы, спосабы доказу асноўнай думкі, суадносіны рацыянальных і эмацыянальных доказаў).
4. Структурны аспект (вызначыць кампазіцыйныя асаблівасці прамовы, спосабы разгортвання матэрыялу).
5. Стылістычны аспект (ахарактызаваць стыль прамовы, вызначыць месца і ролю рытарычных сродкаў, эфектыўнасць іх выкарыстання).

Тэма 2. Рыторыка Старыжытнага Рыма

Тэрміналагічны мінімум: рыторыка, “філіпіка”, рытарская школа, рытарычны трактат.

Кароткая тэарэтычная даведка

Аратарскае красамоўства ў Старыжытным Рыме развівалася пад уплывам грэчаскай спадчыны. Асаблівага росквіту яно дасягнула ў I ст. да н.э., якое называюць “залатым стагоддзем” рымскага красамоўства. У гэты час у Рыме ішла грамадзянская вайна, выкліканая спробамі Цэзара ліквідаваць рэспубліку і ўстанавіць дыктатуру. У такой сітуацыі ўзмацнілася барацьба за грамадскую думку. Паколькі рыторыка з’яўляецца дзейным сродкам пераканання, то ў гэты час яна перажывае небывалы ўздым.

У канцы I ст. да н.э. Старыжытны Рым з дэмакратычнай рэспублікі ператвараецца ў імперыю, якая была зацікаўлена найперш ва ўрачыстым красамоўстве, ва ўсхваленні імператара і яго акружэння. У гэты час адбыўся зрух у разуменні асноўнай задачы рыторыкі: для грэкаў рыторыка была найперш навукай пераконваць, рымляне ж на першае месца вылучалі ўменне прыгожа гаварыць. У далейшым такое захапленне майстэрствам выступлення, імкненне да прыгажосці слова прывялі да ўспрымання рыторыкі як навукі пра напышлівае пустаслоўе, малазмястоўную і празмерна ўпрыгожаную, але пазбаўленую высакародных думак прамову.

Найбольш вядомыя рытары Старыжытнага Рыма – Марк Тулій Цыцэрон, Марк Фабій Квінтылійян.

Марк Тулій Цыцэрон – тэарэтык і практык судовага і палітычнага красамоўства.

У яго працах значнае месца займае пытанне пра ідэальнага аратара, які, па меркаванні Цыцэрона, павінен быць чалавекам высокай культуры, які пастаянна ўзбагачае свае веды шляхам чытання літаратуры, вывучэння гісторыі, філасофіі, права, этыкі, эстэтыкі. Сам Цыцэрон вельмі любіў кнігі. Актыўны ўдзел у грамадскім жыцці чаргаваў з наведваннем бібліятэкі. Менавіта Цыцэрону належаць крылатыя словы *“Дом, у якім няма кніг, падобны на цела, пазбаўленае душы”*.

Цыцэрон выступаў супраць Каціліны і Антонія, якія імкнуліся да ўлады. Яго прамовы па аналогіі з дэмафенаўскімі таксама называлі “філіпікамі” за выкрывальны характар.

Паводле Цыцэрона, красамоўства заключаецца ў словах і думках. Уменне карыстацца словам, запас нешаблонных выразаў утвараюць фундамент красамоўства. Для гэтага ён рэкамендаваў:

- 1) пазбягаць слоў, якімі часта карыстаюцца; ужываць словы яркія, вобразныя;
- 2) выбіраць словы, уласцівыя жывой сучаснай мове;
- 3) пры выбары метафары імкнуцца, каб вобразнасць была дарэчнай, каб метафара ўпрыгожвала прамову, а не расфарбоўвала яе.

Цыцэрон лічыў, што красамоўства дасягаецца найперш шляхам пастаянных практыкаванняў. Сваё майстэрства ён тлумачыў не столькі талентам, колькі працавітасцю і саманавучаннем.

Вялікае значэнне надаваў практыкаванням, якія развіваюць мову, маўленне. Пры падрыхтоўцы прамовы рэкамендаваў складаць яе пісьмовы варыянт. Цыцэрону належыць выказванне “*Пяро – найлепшы настаўнік красамоўства*”.

Маладым аратарам, якія пачынаюць сваю рытарскую дзейнасць, Цыцэрон рэкамендаваў арыентавацца на пэўнага прамоўцу як на прыклад, аднак не капіраваць стыль гэтага рытара, а вучыцца ў яго, каб выпрацаваць свой стыль, свае прыёмы красамоўства.

Пытанні і заданні

1. Паразважайце над тым, як змянілася разуменне паняцця *рыторыка* ў Старажытным Рыме і як гэта адлюстравалася на характары прамоў старажытнарымскіх аратараў.
2. Раскажыце пра змест рытарычнай трылогіі Цыцэрона (“Пра аратара”, “Брут”, “Аратар”) і ролю гэтай працы ў абагульненні тэарэтычных поглядаў і практычнага вопыту Цыцэрона.
3. Складзіце і запішыце ў сшытак апорны канспект на тэму “Рытар Цыцэрон” (у якасці ўзораў можна выкарыстаць апорныя канспекты па тэмах “Рытар Арыстоцель”, “Марк Тулій Цыцэрон”, змешчаныя ў дапаможніку Л.А.Мурынай [20, с. 29, с. 30]).
4. Падрыхтуйце выступленне пра рытарычную дзейнасць і спадчыну Квінтыліяна. Складзіце і запішыце ў сшытак просты план да гэтага выступлення.
5. Прачытайце ўрывак з першай прамовы Цыцэрона супраць Каціліны, змешчаны ў Дадатку. Адкажыце на пытанні [26]):
 - 1) Да якога віду красамоўства належыць гэтая прамова? Па якіх прыкметах Вы гэта вызначылі?
 - 2) Якія прыёмы пераканання выкарыстоўвае Цыцэрон? Якія спосабы доказу (лагічныя ці псіхалагічныя) пераважаюць ў прамове? Чаму?
 - 3) Як паводзіць сябе Цыцэрон са слухачамі? Падмацуйце свой адказ прыкладамі з тэксту.

- 4) Які вобраз аратара ўзнікае падчас знаёмства з тэкстам прамовы?
- 5) Назавіце вобразныя сродкі, выкарыстаныя прамоўцам (метафары, рытарычныя пытанні і інш.), вызначце іх ролю.
6. Стварыце і запішыце ўступную частку да прамовы (тэма адвольная) з аналагічным выкарыстаннем у ёй серыі рытарычных пытанняў.

Тэма 3. Красамоўства Сярэднявечча

Тэрміналагічны мінімум: пропаведзь, гамілетыка.

Кароткая тэарэтычная даведка

Пра Сярэднявечча Гегель сказаў: “Культура нібы спыніла сваё існаванне”. Гэты тэзіс можа быць прыменены і да рыторыкі. Сярэднявечча нямногім папоўніла тэарэтычную спадчыну Антычнасці. Прычына – ва ўмацаванні манархіі. Феадалы і манархі імкнуліся да ўмацавання ўлады, таму разбуралі дэмакратычныя формы кіравання. Адзінаасобная воля феадала прыйшла на змену прынцыпу саборніцтва ў судзе. Такое кіраванне, як вядома, не дапускае грамадскіх дыскусій і абмеркаванняў. Таму палітычнае і судовае красамоўства спыняюць сваё развіццё. Захоўваецца толькі ўрачыстае красамоўства, прычым у двух жанрах: 1) усхваляльныя прамовы, для якіх былі ўласцівы пышнаслоўе, пустаслоўе; 2) пропаведзі, у якіх тлумачылася хрысціянскае вучэнне, падкрэслівалася яго перавага над язычніцтвам.

Некаторыя хрысціянскія прапаведнікі набылі вялікую папулярнасць дзякуючы майстэрству пропаведзі. Напрыклад, епіскап Канстанцінопаля Іаан Златавуст (каля 350 – 407 гг.) даводзіў у сваіх пропаведзях, што чалавек – неад’емная частка прыроды, таму сувязь паміж імі не павінна парушацца, заклікаў абмяжоўваць сябе ў імкненні да матэрыяльнага дабрабыту, крытыкаваў сацыяльную несправядлівасць. З часам імя Златавуста стала ўжывацца як агульнае ў дачыненні да тых, хто валодае выдатнымі аратарскімі здольнасцямі (у 12 ст. Златавустам называлі епіскапа Турава Кірылу Тураўскага, у 16 ст. – царкоўнага дзеяча Лявонція Карповіча).

Заходнееўрапейскай феадальнасці не была ўласціва дэспатыя, грамадзяне мелі шмат правоў і свабод. Былі распаўсюджаны адносіны васалітэту, калі феадалы самі дамаўляліся паміж сабой, манарх жа ў іх адносіны не ўмешваўся. Да таго ж манарх не быў уласнікам усёй зямлі ў дзяржаве: ён дзяліў уладу з феадаламі. Распаўсюджанне ў Еўропе магдэбургскага права (з 13 ст.) замацавала правы і свабоды гараджан у кіраванні сваім горадам.

У такіх умовах прапаведнікі мелі магчымасць працягваць дэмакратычныя традыцыі. Адным з вядомых рытараў заходнехрысціянскай царквы быў Аўгустын Блажэнны, які ўпершыню ў гісторыі культуры зрабіў аналіз новазаветных тэкстаў.

На ўсходнеславянскіх землях рыторыка развівалася ў розных умовах. Так, Маскоўскай дзяржаве, у якой княжацкая ўлада была дэспатычнай, сканцэнтраванай у руках князя, былі ўласцівы міністэрыяльныя адносіны, заснаваныя на залежнасці (а не на дамоўленасці, як адносіны васалітэту). Насельніцтва княства было бяспраўным, поўнаасцю залежным ад волі князя, улада якога нічым не была абмежавана. Не дазваляліся палітычныя арганізацыі, самакіраванне гарадоў.

На беларускіх жа і ўкраінскіх землях характар манархіі быў іншым. Напрыклад, у Полацкім княстве заканадаўчая ўлада належала вечу (народнаму сходу), якое выдавала пастановы, аб'яўляла войны, заключала мір, а выканаўчая – князю, які з дружнай абаранай княства ад ворагаў, вяршыў суд у адпаведнасці з рашэннем веча, ахоўваў караваны і гандлёвыя шляхі.

Як відаць, грамадскія ўмовы ва ўсходніх славян былі рознымі. Паколькі для развіцця рыторыкі вялікае значэнне мае дэмакратычнасць грамадства, то ў беларускіх і ўкраінскіх рытараў былі лепшыя ўмовы для развіцця рыторыкі, чым у рускіх. Як вынік – прамовы беларускіх і ўкраінскіх рытараў, як правіла, не ўтрымлівалі элементаў усхвалення манарха. У іх пропаведзях вялікая ўвага звярталася на ўнутраны свет чалавека (гл. у якасці прыкладу твор Кірылы Тураўскага ў Дадатку).

Такім чынам, у перыяд Сярэднявечча рыторыка працягвала існаваць ва ўрачыстых прамовах і пропаведзях. Само жыццё нарадзіла новую галіну красамоўства – гамілетыку, або царкоўнае красамоўства, якое пераняло ў спадчыну рытарычныя традыцыі Антычнасці. Рыторыка не страціла свайго ўплыву на розум і душу чалавека. Талент прапаведнікаў быў скіраваны на выхаванне ў чалавека маральнасці, імкнення да самаўдасканалення, усведамлення сябе як часткі прыроды.

Пытанні і заданні

1. Раскажыце пра тое, якія змены ў грамадстве былі характэрны для эпохі Сярэднявечча. Як яны адлюстраваліся на рыторыцы?
2. Ці адрознівалася красамоўства ва ўсходніх і ў заходніх славян? Дакажыце.
3. Чаму менавіта ў перыяд Сярэднявечча жанр пропаведзі атрымаў развіццё? Якімі адметнымі рысамі вызначаецца гэты жанр?

4. Складзіце і запішыце разгорнуты план, падрыхтуйце паведамленне на адну з прапанаваных тэм:

- 1) Рытар Кірыла Тураўскі – майстар ўрачыстага красамоўства;
- 2) Роля М.В. Ламаносава ў станаўленні тэорыі рускага красамоўства;
- 3) Роля Францыска Скарыны ў гісторыі беларускай і ўсходнеславянскай культуры ўвогуле і ў гісторыі красамоўства ў прыватнасці.

Тэма 4. Аратарскае майстэрства эпохі Адраджэння і Новага часу

Тэрміналагічны мінімум: гандлёвае красамоўства, парламенцкае красамоўства, максіма.

Кароткая тэарэтычная даведка

У эпоху Адраджэння пачалі зараджацца новыя буржуазна-дэмакратычныя адносіны, фарміравацца буржуазна-дэмакратычныя дзяржавы. Для гэтага часу характэрны зварот грамадства да культурных каштоўнасцей Антычнасці. Усё гэта садзейнічала росквіту рыторыкі.

Эпоха Адраджэння характарызуецца новай хваляй увагі да рыторыкі. Прычына – абуджэнне цікавасці да чалавека, прапаганда антыфеадальных, дэмакратычных свабод, адносіны да чалавека як да свабоднай асобы. Для гэтага перыяду ўласціва павышэнне цікавасці да асобы Цыцэрона і да яго рытарычнай спадчыны.

У перыяд Адраджэння пачынаецца станаўленне нацыянальных моў, распачынаецца кнігадрукаванне, расце цікавасць да гісторыі і культуры свайго народа, абуджаецца і фарміруецца нацыянальная самасвядомасць.

У эпоху Адраджэння рыторыка атрымлівае новы імпульс, аднаўляецца судовое, з'яўляецца гандлёвае і парламенцкае красамоўства.

У гэты час асноўнай ідэяй была ідэя гуманізму – адносіны да чалавека як да паўнапраўнай, свабоднай асобы. Аднак побач з гэтай ідэяй развіваліся і іншыя, часам нават процілеглыя: 1) ідэя крайняга індывідуалізму – канцэнтрацыя ўвагі на ўласных інтарэсах; 2) ідэя адукаванага манарха і грамадскага спакою, адлюстраваная ва ўрачыстым красамоўстве. Нярэдка названыя ідэі суіснавалі ў творчасці рытараў таго часу.

Вялікія французскія маралісты 17 ст. (Ф. Ларашфуко, Б. Паскаль, Ж. Лабруер) узбагацілі рыторыку новым жанрам – максімамі (так называлі кароткія выслоўі, у якіх у лаканічнай,

закончанай форме былі сфармуляваны маральныя або жыццёвыя правілы). Напрыклад, Ф. Ларашфуко з'яўляецца аўтарам выказванняў “Усе скардзяца на сваю памяць, але ніхто не скардзіцца на свой розум”, “Людзі, якіх мы любім, маюць большую ўладу над нашай душой, чым мы самі”. Пяру Б.Паскаля належаць выразы “Самая цудоўная прамова надакучыць, калі яе зацягнуць”, “Толькі заканчваючы сачыненне, мы разумеем, з чаго трэба было яго пачынаць”, “Сутнасць любога няшчасця – жадаць і не магчы”. Ж. Лабруер – аўтар выслоўя “Думкі мужчын пра добрыя якасці жанчын рэдка супадаюць з думкамі жанчын: іх інтарэсы вельмі розныя”.

Значэнне дзейнасці французскіх маралістаў у тым, што яны ўзбагацілі мову новай, канцэнтраванай формай выказванняў. Калі да гэтага часу было прынята спасылка на царкоўныя догматы або на класікаў Антычнасці, то зараз для доказу можна было выкарыстоўваць максімы.

Урачыстае красамоўства атрымала шырокае распаўсюджанне ў Францыі, асабліва ў час Вялікай французскай рэвалюцыі (1789-1794 гг.). Да гэтага часу французская рытарычная традыцыя прызнаецца вядучай у развіцці еўрапейскай культуры. Ва ўсходніх славян ўрачыстае красамоўства звязана найперш з імёнамі Сімяона Полацкага, Феафана Пракаповіча, Міхаіла Ламаносава. Моцная дзяржава на чале з адукаваным манархам, адукаваны народ – такім уяўлялася ідэальнае грамадства.

Барацьба за пашырэнне дэмакратычных свабод садзейнічала адраджэнню палітычнага і судовага красамоўства. Патрэба ў палітычных прамовах узнікае найперш у працэсе развіцця такога органа кіравання, як парламент. Прыкладам можа быць англійскі парламент, традыцыі і вопыт якога садзейнічалі фарміраванню прамоўніцкага майстэрства прэм'ер-міністра Вялікабрытаніі У.Чэрчыля, які ў 40-50-я гг. XX ст. меў шырокую вядомасць.

Багаты вопыт палітычнага красамоўства маюць ЗША, якія з самага пачатку свайго існавання выбралі дэмакратычны шлях. Абвешчаную ў 1776 г. дэкларацыю незалежнасці ЗША Карл Маркс назваў першай дэкларацыяй правоў чалавека. Прэзідэнты Аўраам Лінкальн, Франклін Рузвельт былі таленавітымі прамоўцамі свайго часу.

Развіццё судовага красамоўства было звязана з дэмакратызацыяй грамадства, якая патрабуе фарміравання прававой базы і спрыяе актывізацыі дзейнасці юрыстаў. У Расіі ў канцы 19 ст. вялікі аўтарытэт мелі такія юрысты, як А.Ф. Коні, П.А. Аляксандраў, Ф.Н. Плявака.

Для гэтага перыяду характэрна збліжэнне рыторыкі з літаратурай. Вялікая ўвага надаецца кампазіцыйнаму і маўленчаму аспектам прамовы.

Такім чынам, ва ўсе перыяды рыторыка з'яўляецца люстэркам сацыяльна-палітычных працэсаў у грамадстве. У цэнтры рытарычнай працы ў эпоху Адраджэння і Новага часу становіцца пошук дасканалай формы, рытарычных фігур, адпаведнага стылю.

Пытанні і заданні

1. Пазнаёмцеся з адвакацкімі прамовамі Ф.Н.Плявакі (напрыклад, абарона жанчыны, якая ўкрала чайнік, свяшчэнніка, які ўчыніў злачынства). Якія прыёмы дапамаглі Ф.Н.Пляваку выйграць справы?
2. Падрыхтуйце індывідуальнае паведамленне пра аднаго з найбольш вядомых судовых аратараў (А.Ф. Коні, П.А. Аляксандраў, Ф.Н. Плявака, С.А. Андрэеўскі, А.І. Урусаў). У паведамленні назавіце асноўныя прамовы, з якімі выступіў юрыст, адзначце іх характэрныя рысы, растлумачце, у чым выявіўся талент аратара [26].
3. Якія яшчэ выслоўі, акрамя прыведзеных вышэй у кароткай тэарэтычнай даведцы, сфармуляваныя вялікімі французскімі маралістамі 17ст. Ф. Ларашфуко, Б. Паскалем, Ж. Лабруерам, можна выкарыстоўваць падчас выступлення з прамовай?
4. Падрыхтуйце індывідуальнае паведамленне пра рытарычнае красамоўства аднаго з прапанаваных палітычных дзеячаў: У.Чэрчыль, А.Лінкальн, Ф.Рузвельт. Зрабіце аналіз прамовы (на Ваш выбар) гэтага палітыка, вызначце пры гэтым яе характэрныя рысы і растлумачце, у чым выявіўся талент аратара.

Тэма 5. Рытарычная думка ва ўсходнеславянскай культуры

Тэрміналагічны мінімум: пропаведзь, прадмова, пасляслоўе, каментарый, дыспутацыі, кампендыум, суд прысяжных.

Кароткая тэарэтычная даведка

Для развіцця рыторыкі вялікае значэнне мае ступень дэмакратызацыі грамадства. У гэтым сэнсе ў беларускіх і ўкраінскіх рытараў былі лепшыя ўмовы для развіцця рыторыкі, чым у рускіх. Таму прамовы беларускіх і ўкраінскіх рытараў, як правіла, не ўтрымлівалі элементаў усхвалення правіцеля (у адрозненне ад прамоў рускіх аратараў), а іх пропаведзі былі скіраваны на ўнутраны свет чалавека, падкрэслівалі сувязь чалавека з прыродай.

12 стагоддзе. Кірыла Тураўскі (епіскап Турава) – выдатны

майстра пропаведзі, прапагандаваў новую для былых язычнікаў веру (хрысціянства). Дасканала валодаў урачыстым стылем. Ад старажытна-грэчаскіх рытараў пераняў тэзіс аб непарыўнай сувязі чалавека з прыродай.

14 стагоддзе. Данііл Заточнік – аўтар “Малення”, напісанага ў час утварэння Маскоўскай дзяржавы. Асноўная ідэя “Малення” – усхваленне князя, стварэнне вобраза мудрага, справядлівага правіцеля. Твор належыць да ўрачыстых прамоў.

16 стагоддзе. Францыск Скарына. Цікавасць уяўляюць тэксты, напісаныя самім асветнікам – **прадмовы, пасляслоўі і каментарыі** да кніг, якія ён друкаваў. У іх Скарына тлумачыць асноўны змест кніг, падказвае, што трэба разумець не толькі апісаныя падзеі, але і іх унутраны змест (падтэкст). Думкі выкладзены Скарынам прастай, зразумелай, лаканічнай мовай, што адпавядае антычным традыцыям. Антычным традыцыям адпавядае таксама структура **прадмоў**, якія складаліся з кароткага ўступу, разгорнутай асноўнай часткі, заключэння, у якім падкрэсліваецца важнасць біблейскай кнігі і гаворыцца пра тое, што ён, Скарына, мае непасрэдныя адносіны да яе выдання і тлумачэння.

17 стагоддзе. У Беларусі з’явіліся брацкія і пратэстанцкія школы, сярод якіх асабліва вылучалася Слуцкая гімназія (адчынена ў 1617): у ёй існавала практыка правядзення дыспутацый (адзін раз на тыдзень) – своеасаблівых форм абмену думкамі паміж гімназістамі, якія павінны былі прыводзіць доказы, абвяргаць думкі іншых. Такія дыспуты садзейнічалі развіццю маўлення і выпрацоўцы навыкаў публічнага выступлення. Захаваўся падручнік па рыторыцы – “Слуцкі кампендыум” (у форме пытанняў і адказаў на іх), у якім выкладзены асноўныя палажэнні рыторыкі.

Сімяон Полацкі. Быў запрошаны царом у Маскву (1664) у якасці выхавальніка царскіх дзяцей. Сімяон Полацкі арганізаваў у Крамлі тыпаграфію. Праславіўся сваімі палемічнымі прамовамі, накіраванымі супраць расколу ў царкве. Ва ўсхваляльных прамовах (панегірыках) і алегорыях (іншасказаннях) ідэалізаваў вобраз цара, які, на думку Сімяона Полацкага, вызваліць беларусаў ад апалячвання і акаталічвання. Праз усе яго творы праходзіць ідэя *адукаваны цар – вечны мір – усеагульны дабрабыт*. Сцвярджаў, што ўсё зло ад непісьменнасці. Асуджаў імкненне да багацця, услаўляў працу, даводзіў думку, што перад Богам усе роўныя.

18 стагоддзе. Феафан Пракаповіч – рускі і ўкраінскі грамадскі і царкоўны дзеяч. Праславіўся пасля пропаведзі ў гонар Пятра I пасля перамогі таго ў Палтаўскай бітве. Прамова была выканана ў 1709г. у Кіеве ў Сафійскім саборы і вызначалася прастатой, даступнасцю, вобразнасцю. Пазней пералічаныя якасці былі ўключаны ў звод

правілаў рускага красамоўства, зацверджаны Пятром I у якасці абавязковага дакумента пад назвай “Духоўны рэгламент” (1721). Феафан Пракаповіч быў актыўным прыхільнікам рэформ Пятра I. У сваіх пропаведзях, якія былі публічнымі лекцыямі на гістарычныя тэмы, пры дапамозе разнастайных сродкаў і прыёмаў падтрымліваў палітыку Пятра I, даказваў неабходнасць умацавання ў Расіі манархіі і прыгоннага права. У 1706г. пачаў выкладаць рыторыку, напісаў падручнік па рыторыцы на лацінскай мове. У якім назваў рыторыку “царыцай мастацтваў” і сфармуляваў яе мэта – вучыць правільна, добра пісаць і гаварыць, перадаваць змест вялікага грамадскага значэння, пераконваць слухачоў і чытачоў у шчырасці сказанага.

Значны ўклад у развіццё тэорыі рыторыкі ўнесла “Краткое руководство к красноречию...” (1748), напісанае **М.В. Ламаносавым**, якога М.М. Карамзін назваў “бацькам расійскага красамоўства”. Кніга адразу набыла папулярнасць у асяроддзі тых, хто імкнецца да адукацыі. Гэта была фундаментальная навуковая праца, якая прадвызначыла развіццё рыторыкі ў Расіі не толькі ў 18 ст., а і ў больш позні час.

У кнізе апісана гісторыя рыторыкі, дадзены аналіз майстэрству вядомых аратараў Антычнасці, прапанавана сістэма правілаў і патрабаванняў, якіх неабходна прытрымлівацца кожнаму прамоўцу. Праца насіла свецкі характар: яна прызначалася для патрэб асветы. Аўтар звярнуў увагу на неабходнасць навуковага характару прамоў, на глыбіню і багацце іх зместу, словам, на тое, **што** надае сэнс красамоўству. М.В.Ламаносаў злучыў рыторыку з рускай мовай, з рускай традыцыяй, зрабіў яе рускай навукай.

“Краткое руководство к красноречию...” стала настольнай кнігай адукаваных людзей 18 ст. Яно прынесла аўтару вялікую славу. У 18 ст. кніга была перавыдадзена сем разоў, у 19 ст. – два разы.

18-19 стагоддзі. У 1792 г. **М.М. Сперанскі** напісаў курс лекцый па рыторыцы, якія ён чытаў у Пецябургскай духоўнай акадэміі. У 1844г. лекцыі былі апублікаваны пад назвай “Правілы вышэйшага красамоўства”. Кніга ўяўляе сістэмны агляд тэарэтычных правілаў па красамоўстве і ўключае раздзелы “Пра часткі слова”, “Пра сачыненне”, “Пра размяшчэнне слоў”, “Пра склад”, “Пра вымаўленне”. Асаблівая ўвага адводзіцца эмацыянальнасці мовы, таму значнае месца займае апісанне экспрэсіўнасці ў слове, стылістыка індывідуальнага маўлення.

Значнае месца ў гісторыі рыторыкі займае “Рыторыка” **І.С. Рыжскага**: па гэтай кнізе вучылася некалькі пакаленняў студэнтаў Маскоўскага, Казанскага, Харкаўскага ўніверсітэтаў. Першае выданне выйшла ў 1796г., аднак самым папулярным стала трэцяе выданне пад назвай “Вопыт рыторыкі, сачыненняў і зараз зноў

выпраўлены і дапоўнены Іванам Рыжскім” (1809). Сваё ўяўленне пра рыторыку аўтар цесна звязваў з праблемамі стылістыкі і правільнасці мовы, што было надзвычай актуальным на канец 18 ст. У кнізе тэорыя ілюструецца прыкладамі з твораў М.М. Карамзіна, Г.Р. Дзяржавіна і інш. вядомых літаратурных дзеячаў таго часу. Дасягненнем

І.С. Рыжскага з’яўляецца ўстанаўленне непасрэднай сувязі рыторыкі з маўленчай практыкай дзеячаў 18 ст.

У другой палове 19 ст. пачынаецца паступовы заняпад рыторыкі. У 1844г. была надрукавана рэзка крытычная рэцэнзія В.Р. Бялінскага на “Рыторыку” М.Ф. Кашанскага. Асновай для крытыкі паслужылі фармалізм гэтай навукі, напышлівасць рытарычных сачыненняў. Рыторыка выключалася з вучэбных планаў навучальных устаноў. Аднак прыёмы, якія выкарыстоўваліся ў рытарычнай сістэме, працягваюць выкладацца ў школах у новых прадметах – тэорыі славеснасці, культуры мовы. Так, з рыторыкі былі запазычаны прыёмы выбару тэмы, віды планаў, будова доказу, вучэнне пра кампазіцыю, стылістычныя фігуры і інш.

У другой палове 19 ст. паспяхова развіваюцца асобныя галіны рыторыкі – судовае і акадэмічнае красамоўства. Штуршком для развіцця судовага красамоўства паслужылі дэмакратычныя рэформы судаводства: у 1864г. у Расіі быў уведзены суд прысяжных, пасля чаго судовы працэс стаў праходзіць публічна і спаборна. Імёны шэрагу расійскіх юрыстаў становяцца вядомымі не толькі ў сваёй краіне, але і за яе межамі – А.Ф.Коні, Ф.Н.Плявака, П.А.Аляксандраў. Развіццё судовага красамоўства было прадвызначана сацыяльнымі перадумовамі – публічнасць судовых працэсаў, магчымасць іх асвятлення ў прэсе.

Абуджэнне ў канцы 19 ст. – пачатку 20 ст. грамадска-палітычнага жыцця стала прычынай росквіту акадэмічнага красамоўства. У гэты час вельмі папулярнай стала публічная лекцыя, майстрамі якой былі Ц.М. Граноўскі (“мастак на кафедры”), Ф.І. Буслаеў, В.В. Ключэўскі, К.А. Ціміразеў (яго лекцыі называлі “вершамі ў прозе”), Д.І. Мендзялееў і інш. Іх лекцыі вылучаліся даступнасцю, вобразнасцю, дэманстрацыяй практычнай накіраванасці навуковых адкрыццяў.

Пытанні і заданні

1. Назавіце асноўныя ўсходнеславянскія трактаты і падручнікі па рыторыцы. Кім і калі яны былі напісаны? У чым асаблівасць кожнага з іх?
2. Падрыхтуйце вуснае паведамленне пра дзейнасць Кірылы Тураўскага.

3. Зрабіце аналіз “Прытчы аб душы і целе” або “Слова на новы тыдзень пасля Вялікадня” Кірылы Тураўскага. Падчас аналізу можна карыстацца прыкладным планам комплекснага рытарычнага аналізу прамовы (гл. тэму 1).
4. Складзіце і запішыце ў сшытак план, падрыхтуйце вуснае паведамленне на тэму “Рытарычныя традыцыі Слуцкай гімназіі”.
5. Паразважайце над тым, у чым праявіліся традыцыі і наватарства рытарычнай думкі М.В.Ламаносава.
6. Пазнаёмцеся з працай М.В.Ламаносава “Краткое руководство к риторике на пользу любителей сладкоречия”. Якія думкі з гэтай працы з’яўляюцца актуальнымі і сёння? Якія практычныя парады можна выкарыстоўваць сучаснаму чалавеку пры авалоданні рытарычным майстэрствам?
7. Раскажыце пра акадэмічнае і судовае красамоўства ўсходніх славян XIX–XX стст.

Тэма 6. Рыторыка XX–XXI стагоддзяў

Тэрміналагічны мінімум: палітычнае красамоўства, прапагандысцкая прамова, рэклама, агітацыйная прамова.

Кароткая тэарэтычная даведка

Сацыяльны прагрэс у XX ст. значна павялічыў магчымасці рыторыкі. Вялікая колькасць людзей стала ўдзельнікамі разнастайных палітычных пераўтварэнняў: рэвалюцыі ў Расіі, дзве сусветныя вайны, распад каланіяльнай сістэмы, утварэнне незалежных дзяржаў, “халодная вайна”, распаўсюджанне дэмакратыі ў свеце, распад СССР – усе гэтыя падзеі закранулі лёсы мільёнаў людзей, садзейнічалі ўзрастанні ролі Слова ў жыцці чалавека. Магчымасці рыторыкі значна павялічыліся.

У пачатку XX ст. надзвычай запатрабаваным стала красамоўства ў Расіі, што звязана з рэвалюцыяй 1917 года. Пасля яе спыняецца развіццё судовага красамоўства, развіваецца толькі палітычнае, якое прапагандуе ўладу і шлях краіны да камунізму. Адбыліся змены ў меце прамой, якія прапагандуюць інтарэсы дзяржавы і выконваюць палітычную функцыю. Аратары гэтага часу – М.І. Бухарын, У.І. Ленін, Л.Д. Троцкі, А.Ф. Керанскі, А.В. Луначарскі. У гэты час упершыню была апісана прапагандысцкая прамова.

Далейшае развіццё дзяржавы, умацаванне таталітарнага рэжыму, адміністрацыйна-камандная сістэма кіравання, масавыя рэпрэсіі прывялі да знікнення розных форм публічнай прамовы і

значна знізілі зацікаўленасць навуковымі распрацоўкамі ў галіне рыторыкі.

50–60-я гг. XX ст. характарызуюцца зніжэннем цікавасці да рыторыкі. У гэты час вучоныя займаюцца пераважна пытаннямі культуры мовы. Усё гэта прывяло да значнага адставання ў развіцці рыторыкі ў нашай краіне ў параўнанні з краінамі Заходняй Еўропы, ЗША.

Цікавасць да рыторыкі адраділася ў 70-я гг. XX ст. у сувязі з патрабаваннямі вуснай агітацыі і лекцыйнай прапаганды. Красамоўства пачалі вывучаць у школе і ВНУ.

Перыяд пасля распаду СССР вызначаецца вострымі дыскусіямі паміж рознымі палітычнымі сіламі. Палітычная барацьба патрабуе вялікага майстэрства пры дапамозе слова пераканаць аўдыторыю, схіліць яе на свой бок. Поспех чакае таго, хто правільна вызначыць і ўлічыць жаданні мас.

Сёння з розных відаў красамоўства не мае аб'ектыўных умоў для развіцця судовае, затое спрыяльныя ўмовы існуюць для такога старажытнага жанру, як пропаведзь: насельніцтва шукае адказу на шматлікія пытанні пра сэнс жыцця, маральныя каштоўнасці, маральныя нормы, таму звяртаецца да царквы.

Для нашага часу характэрны публічныя выступленні на тэлебачанні, разнастайныя дыскусіі, сустрэчы з вучонымі, культурнымі і палітычнымі дзеячамі.

З'яўленне і пашырэнне прадпрымальніцкай дзейнасці прывяло да ўзрастання ролі рэкламы, якая з'яўляецца відам агітацыйнай прамовы.

Жаданне сучаснага чалавека быць камунікабельным, яго імкненне да плённага супрацоўніцтва з калегамі, уменне знаходзіць партнёраў, адстойваць сваю пазіцыю, дабівацца максімальнай эфектыўнасці дзелавых зносін – усё гэта і многае іншае абумовіла сёння вялікую цікавасць да рыторыкі.

Пытанні і заданні

1. Паразважайце над тым, якое месца займае красамоўства ў жыцці сучаснага чалавека. Прывядзіце канкрэтныя прыклады ў якасці аргументаў да Ваших разважанняў.
2. Зрабіце аналіз структуры і зместу дзвюх прамоў Васіля Быкава – на Рымскім кангрэсе літаратараў і на юбілейным вечары Рыгора Барадуліна [20]. Якія вобразна-выяўленчыя сродкі выкарыстаны Васілём Быкавым? Як у гэтых выступленнях праявіўся рытарычны талент пісьменніка?
3. Падрыхтуйце выступленне на 2-3 хвіліны на тэму “Чым я цікавы і чым небяспечны для блізкіх і знаёмых”.

4. Падрыхтуйце невялікую (на 4-5 хвілін) прамову на адну з прапанаваных тэм:

- 1) “Сям’я або кар’ера?”
- 2) “Ці заўсёды трэба гаварыць праўду?”
- 3) “Сапраўдны сябар – гэта ...”
- 4) “Цікавыя факты з жыцця і творчасці (беларускага) пісьменніка, артыста, ...”

Тэма 7. Спецыфіка вуснага публічнага выступлення

Тэрміналагічны мінімум: мова, маўленне, маўленчая дзейнасць, вуснае маўленне, пісьмовая мова, публічнае выступленне, размоўнае і кадыфікаванае маўленне, мысленне, адваротная сувязь, камплімент, экспрэсіўнасць маўлення, лагічнасць маўлення, прыём дыялагізацыі маўлення, жэсты, міміка, гумар, тэмп маўлення, паўза ў маўленні.

Кароткая тэарэтычная даведка

Немагчыма стаць добрым аратарам, толькі засвоіўшы тэорыю па красамоўстве з падручніка. Валоданне сабой, здольнасць да імправізацыі, уменне адчуваць стан слухачоў і хутка рэагаваць на яго, майстэрства адказваць на пытанні – усё гэта ўдасканалваецца ад выступлення да выступлення.

Сярод спецыфічных рыс, якія адрозніваюць вуснае публічнае выступленне ад пісьмовага, варта вылучыць наступныя:

1) **непасрэдны кантакт са слухачамі**, што патрабуе ад аратара звяртацца да слухачоў, адносіцца да іх з павагай, адчуваць іх фізічны і псіхічны стан, улічваць іх інтарэсы, мець адпаведны знешні выгляд (прамоўца павінен быць ахайным, чыстым, знешні выгляд павінен адпавядаць сітуацыі і тэме выступлення; ні адзенне ні абутак, ні асабістыя рэчы аратара не павінны быць кідкімі, каб не адцягваць увагу слухачоў); часам аратары адчуваюць хваляванне перад выступленнем, боязь аўдыторыі слухачоў (у такім выпадку трэба ведаць і прымяняць спосабы пазбаўлення ад гэтага адчування); важна таксама ведаць і пры неабходнасці прымяняць сродкі прыцягнення ўвагі (наглядны матэрыял, гумарыстычныя адступленні і інш.); тэмп маўлення, суадносіны лагічнага і эмацыйнага ў прамове павінны адпавядаць узросту, адукацыі, падрыхтаванасці слухачоў;

2) **незваротнасць маўлення**; дарэчным будзе ўзгадаць прыказку *Слова як птушка: выпусціў – не вернеш*, бо ўсё, што сказана прамоўцам, тут жа ўспрымаецца аўдыторыяй (у адрозненні ад пісьмовага абмеркавання, калі можна перачытаць запісы, выправіць

іх); таму аратару неабходна сачыць за правільным падборам слоў, дакладнасцю азначэнняў, аб'ектыўнасцю фактаў і прыкладаў;

3) **неаднароднасць аўдыторыі**, што з'яўляецца прычынай складанасці зносін з ёй, бо аратару трэба ўлічваць гендарныя, узроставыя, сацыяльныя і нацыянальныя асаблівасці слухачоў (напрыклад, мужчыны больш схільныя да лагічнага, рацыянальнага, жанчыны – да эмацыянальнага, гэта трэба ўлічваць пры будове прамовы, падборы прыкладаў; людзі сярэдняга ўзросту, а таксама з вышэйшай адукацыяй хутчэй успрымаюць і запамінаюць інфармацыю, чым сталыя, дзеці, людзі без вышэйшай адукацыі);

4) **неабходнасць наладжвання адваротнай сувязі**, бо інакш прамойцу цяжка будзе дасягнуць пастаўленай мэты (данесці новую інфармацыю, правесці агітацыю, скіраваць на канкрэтныя дзеянні); важна, каб аўдыторыя з павагай адносілася да аратара, давярала яму, каб ён выклікаў у слухачоў станоўчыя, а не адмоўныя эмоцыі; прыкметамі, што ілюструюць існаванне адваротнай сувязі, з'яўляюцца пытанні слухачоў, іх імкненне ўступіць у дыялог з прамойцам, апладысменты, словы падзякі пасля выступлення і інш.

5) **адказы на пытанні слухачоў** могуць як замацаваць, так і сапсаваць уражанне ад усяго выступлення: магчымасць даць адказ на пытанне, якасць адказу ілюструюць глыбіню ведаў, дасведчанасць, дасціпнасць аратара; калі няма магчымасці адказаць на пытанне адразу, то можна парэкамендаваць літаратуру, дзе можна знайсці адказ, або паабяцаць вярнуцца да гэтага пытання падчас наступнай сустрэчы (абяцанне трэба абавязкова выканаць!); важна даваць кароткія, канкрэтныя адказы на пытанні; пасля выступлення вопытныя аратары аналізуюць зададзеныя аўдыторыяй пытанні, каб высветліць іх прычыну, характар і ўлічыць падчас наступнага выступлення па гэтай тэме;

6) **культура маўлення аратара** павінна быць бездакорнай; не дапускаюцца адхіленні ад літаратурных норм, ужыванне ненарматыўнай лексікі;

7) **жэсты, мімічныя рухі** ўласцівы вуснаму выступленню, таму яны павінны быць у прамове; імі трэба ўмела карыстацца: рухі павінны адпавядаць зместу інфармацыі, іх не павінна быць вельмі многа;

8) **ступень экспрэсіўнасці і лагічнасці** залежыць ад характару і тэмы прамовы: агітацыйныя прамовы і прамовы, якія заклікаюць да дзеяння, валодаюць большай экспрэсіўнасцю, чым інфармацыйныя.

Стаць добрым аратарам дапамагае падрабязны і аб'ектыўны самааналіз кожнага выступлення. Яго можна весці ў асобным сшытку, робячы запісы пасля кожнай прамовы. Схема аналізу можа выглядаць наступным чынам:

1. Месца і час выступлення.
 2. Тэма.
 3. Ці ўклаўся ў адведзены для выступлення час.
 4. Удаляя моманты ў прамове.
 5. Чаму я лічу іх удалымі.
 6. Недахопы ў выступленні.
 7. Чаму яны ўзніклі?
 8. Рэакцыя аўдыторыі. Рэплікі слухачоў. Вывады.
 9. Пытанні, якія былі зададзены слухачамі.
 10. Якімі былі мае адказы на гэтыя пытанні?
 11. Які адказ можа мне спатрэбіцца ў будучым.
 12. Як бы я адказаў на пытанне, на якое не змог адказаць перад аўдыторыяй.
 13. Ацэнка выступлення ў цэлым.
 14. Мой настрой пасля выступлення. Мой настрой зараз.
 15. Што мне трэба зрабіць, каб маё наступнае выступленне было больш паспяховым.
- Гэты дзённік варта час ад часу перачытваць.

Такім чынам, вуснае публічнае выступленне – творчы працэс, які мае спецыфічныя рысы і ўдасканаліцца ў якім можна толькі падчас самога выступлення.

Пытанні і заданні

1. Раскажыце, чым вуснае публічнае выступленне адрозніваецца ад пісьмовага.
2. Паразважайце над роляй і месцам вербальных сродкаў (прыёмы пераканання, кампліменты, заўвагі, цікавыя прыклады, гумар, лічавыя дадзеныя, дыялагізацыя) у вуснай публічнай прамове.
3. Падрыхтуйце самастойна выступленне пра майстэрства рабіць кампліменты. Сфармулюйце і запішыце ў сшытак правілы, якімі трэба кіравацца, робячы камплімент. Скажыце камплімент свайму сябру, суседу па парце, аднагрупніку, незнаёмаму чалавеку ў транспарце, выкладчыку.
4. Чаму перад выступленнем і ў працэсе яго ў некаторых аратараў узнікае “аратарская ліхаманка” (“аратарскі шок”)? Як яна праяўляецца? Якія шляхі падбаўлення ад “аратарскай ліхаманкі” вам вядомы?
5. Паразважайце над роляй і месцам невербальных сродкаў (жэсты, міміка, усмешка, зрокавы кантакт, змены інтанацыі, адпаведны тэмп маўлення, паўзы, узаемнае размяшчэнне ў прасторы, адлегласць паміж прамоўцам і слухачамі) у вуснай публічнай прамове.

6. Выберыце любы мастацкі ці навукова-папулярны тэкст і перакажыце (зачытайце) яго, выкарыстоўваючы магчымасці вербальных і невербальных сродкаў і ўлічваючы спецыфіку аўдыторыі, перад якой выступаеце.

Тэма 8. Структура рытарычнай дзейнасці

Тэрміналагічны мінімум: класічны рытарычны канон, інвенцыя, дыспазіцыя, элакуцыя, меморыя, акцыя.

Кароткая тэарэтычная даведка

Падрыхтоўка і выступленне з прамовай патрабуе пэўных інтэлектуальных намаганняў прамоўцы. Што трэба зрабіць, каб выступленне было паспяховым? Як зрабіць так, каб дзеянні былі больш рацыянальнымі? Якой павінна быць паслядоўнасць гэтых дзеянняў?

Яшчэ старажытныя рытары задумваліся над гэтымі пытаннямі. Яны вывучылі шлях ператварэння думкі ў слова, апісалі яго і сфармулявалі правілы гэтага ператварэння. Паколькі гэты шлях быў выпрацаваны ў антычны перыяд, які лічыцца класічным для развіцця рыторыкі, яго назвалі *класічным рытарычным канонам*, або *антычным рытарычным канонам* (у перакладзе з грэчаскай мовы “канон” – узор, правіла, норма).

Класічны рытарычны канон складаецца з пяці этапаў. Менавіта столькі этапаў для стварэння прамовы вылучалі вялікія прамоўцы антычнасці (найперш Арыстоцель):

- 1) інвенцыя – ‘вынаходніцтва’: выбар тэмы, пазіцыі аратара. На гэтым этапе прамоўца стварае агульны план будучай прамовы, абдумвае прадмет, пра які збіраецца гаварыць, вычляняе самае важнае ў тэме, ажыццяўляе падбор і сістэматызацыю матэрыялу, выбірае спосабы доказу;
- 2) дыспазіцыя – ‘размяшчэнне’: выбар жанру, тыпу прамовы, прадумванне паслядоўнасці частак выступлення, уступнай і заключнай частак, складанне плана;
- 3) элаку’цыя – ‘упрыгожванне’: падбор слоў, прыкладаў, вобразных сродкаў, прадумванне пераходаў ад адной часткі да другой;
- 4) меморыя – ‘запамінанне’: завучванне тэксту прамовы, каб пры неабходнасці можна было яе скарачаць на хаду, прадумванне прыёмаў прыцягнення ўвагі, рэпетыцыя прамовы;
- 5) акцыя – ‘сам працэс выступлення’. На апошнім этапе

прамоўца ўступае ў кантакт са слухачамі, прымяняе ўсе падрыхтаваныя прыёмы, выкарыстоўвае міміку, жэсты, рухі цела, устанаўлівае і падтрымлівае кантакт са слухачамі. Пры гэтым важна, **як** аратар трымаецца перад аўдыторыяй, **як** валодае сабой, сваім голасам, **якія** жэсты выкарыстоўвае.

Усе этапы аднолькавыя важныя, ні адзін не можа быць праігнараваны аратарам пры падрыхтоўцы.

Падрыхтоўка да выступлення пачынаецца з *выбару тэмы*. Калі тэма ўжо зададзена і няма свабоды яе выбару, аратару трэба высветліць, што ад яго хочуць пачуць тыя, хто прапанаваў такую тэму. Калі ж тэму ён выбірае сам, то трэба ўлічыць асабісты вопыт, свае веды. Ідэальна, калі тэма будзе цікавай і актуальнай і для слухачоў, і для самога прамоўцы. Прывядзём некалькі прыкладаў тэм, з якімі выступалі студэнты перад сваімі аднакурснікамі і якія выклікалі цікавасць ў аўдыторыі: “Беларускі лён – гэта модна і карысна для здароўя”, “Анамальныя мясціны на Зямлі”, “Якую асобу ў гісторыі я лічу вялікай”, “Уплыў камп’ютарных тэхналогій на моладзь”.

Добра, калі тэма закранае інтарэсы слухачоў: яна будзе імі добра ўспрынята, выклікае жывую, натуральную цікавасць. Прывядзём прыклады тэм для выступлення перад аўдыторыяй навучэнцаў: “Як паспяхова здаць экзамен”, “Ці модна сёння быць выхаваным?..”, “Камп’ютар у жыцці сучаснага чалавека: за і супраць”, “Моладзевыя субкультуры: жыццё ў грамадстве ці па-за грамадствам?”.

Добра ўспрымаюцца прамовы, пабудаваныя на мясцовым матэрыяле: напрыклад, для жыхароў Віцебшчыны можна прапанаваць тэмы “Запрашаю ў віртуальнае / воднае / паветранае / аўтамабільнае / ... падарожжа па Віцебшчыне”, “Музей-сядзіба Здраўнёва: гісторыя і сучаснасць” і пад.

Наступны этап – *фармулёўка тэмы выступлення*. Назва павінна быць лаканічнай, зразумелай слухачам і аратару, адлюстроўваць асноўны змест прамовы, прыцягваць увагу. У фармулёўках трэба пазбягаць незразумелых, запазычаных слоў, спецыяльных тэрмінаў, абрэвіятур. Назва не павінна быць доўгай і агульнай. Звычайна найлепшы яе варыянт прыходзіць на заключным этапе працы над прамовай. Важна, каб назва адлюстроўвала асноўную ідэю прамовы. Прыцягваюць увагу назвы ў форме пытання (“Ці трэба верыць у чорную кошку?”, “Ці лёгка быць студэнтам?”), аднак трэба ўлічыць, што ў такіх прамовах павінен прагучаць адказ на пастаўленае пытанне.

Не рэкамендуецца даваць агульныя фармулёўкі тыпу “Здаровы лад жыцця”. Такія назвы варта зрабіць больш канкрэтнымі (“Якую

шкоду нясе курэнне / распіцце алкагольных напояў / празмернае захапленне камп'ютарнымі гульнямі”, “Што выбіраюць сучасныя студэнты – падарожжы або праціранне джынсаў каля камп'ютара?”, “Мой выбар – здароўе, або Я – за здаровы лад жыцця”). Іх можна ўдакладняць, сфармуляваўшы падтэму (“Незвычайнае на Зямлі: загадка пра блукаючыя камяні”, “Мой любімы беларускі пісьменнік: цікавыя факты з жыцця і творчасці”, “Беларускія народныя святы: Купалле”) ці другі варыянт назвы (“Мы нараджаемся, каб..., або Пытанне пра сэнс жыцця”; “Чым вымяраецца шчасце, або Дзесяць сакрэтаў Адама Джэймса”; “Курс маладога чараўніка, або Тры сакрэты поспеху”, “Што вядзе да суіцыду, або Трагічнасць лёсу Яўгеніі Янішчыц”, “Незвычайнае вакол нас, або Ці трэба верыць у прышэльцаў?”).

Заўсёды прыцягваюць увагу арыгінальныя фармулёўкі (“Першым у космас паляцеў ... Шагал!”).

Фармулюючы *мэту прамовы*, аратар павінен дакладна вызначыць, для чаго ён будзе выступаць (каб загітаваць, данесці інфармацыю, папярэдзіць ці інш.). Пры фармулёўцы мэты важна закрануць інтарэсы слухачоў.

Наступны этап – *падбор матэрыялу*. Існуе заканамернасць: чым карацейшае выступленне, тым больш часу трэба патраціць на яго падрыхтоўку (размова ідзе не пра кароткае выступленне-рэпліку, а пра адказнае выступленне, калі трэба за кароткі час, напрыклад, пераканаць аўдыторыю). Каб знайсці аргументы і падабраць дзейсныя словы, трэба правесці вялікую аналітычную працу, выбраць самае галоўнае, эфектыўнае, размеркаваць доказы, прадумаць псіхалагічныя моманты.

Аратар павінен ведаць аб прадмеце сваёй прамовы ў некалькі разоў больш, чым выкарыстае падчас выступлення. Вылучаюць наступныя крыніцы інфармацыі:

- 1) асабісты вопыт аратара;
- 2) разважанні і назіранні;
- 3) інтэрв'ю і размовы (у тым ліку са спецыялістамі па гэтым пытанні);
- 4) чытанне.

Не да кожнай тэмы можна выкарыстаць усе чатыры крыніцы, але да кожнай тэмы трэбы чытаць літаратуру. Да літаратурных крыніц належаць афіцыйныя дакументы, навуковая і навукова-папулярная літаратура, даведачная літаратура (слоўнікі, энцыклапедыі, статыстычныя зборнікі, бібліяграфічныя даведнікі), мастацкая літаратура, артыкулы ў газетах і часопісах, вынікі сацыяльных апытанняў і інш.

Пажадана выкарыстоўваць таксама мясцовы матэрыял, які мае

дачыненне да жыцця слухачоў або рэгіёна, дзе гучыць прамова. Такі матэрыял прыцягвае ўвагу, выклікае цікавасць.

Пры чытанні трэба выпрацаваць сваю пазіцыю, свае адносіны да прадмета размовы, супаставіць свае ідэі з ідэяй аўтара літаратуры.

Наступны этап – *складанне тэксту выступлення*. Яшчэ антычныя рытары (Цыцэрон, Квінтыліян) сцвярджалі, што адзіны надзейны спосаб падрыхтоўкі да прамовы – яе запісванне. “Імправізатары хочуць здавацца разумнымі перад дурнямі, але замест гэтага аказваюцца дурнямі перад разумнымі людзьмі” (Квінтыліян). Напісанне тэксту – своеасаблівая школа лагічных разважанняў: на паперы лягчэй пабудаваць пераканальны ланцужок, выкінуць лішнія, убачыць недахопы. Напісаны тэкст можна правяраць, выпраўляць, даць пачытаць спецыялістам, дабіваючыся паляпшэння зместу і формы выкладу. Да таго ж напісаная прамова лягчэй запамінаецца і лепш утрымліваецца ў памяці, чым ненапісаная. Напісаны тэкст дысцыплінуе выступаўцу: дае магчымасць пазбегнуць паўтораў, недакладных фармулёвак, не збіцца з рэгламенту, адчуваць сябе ўпэўненым.

Спачатку пішацца чарнавы варыянт, пры гэтым не звяртаецца ўвага на памылкі і стылістычныя недахопы. Затым тэкст перачытваецца, выпраўляецца, перапісваецца.

Чыставы варыянт тэксту павінен быць зручным для карыстання: напісаны (лепш надрукаваны неабходным памерам шрыфта) на адным баку ліста (лісты павінны быць пранумараваныя), раздзелены на часткі ў адпаведнасці з планам, мець выдзяленні (іншым колерам, шрыфтам ці інш.) важных элементаў (уласных імён, лічбаў, цытат, асноўных палажэнняў). Тэкстам павінна быць лёгка карыстацца.

Альтэрнатывай поўнаму тэксту з’яўляецца тэзісны тэкст. Ён дапушчальны пры ўмове добрай арыентацыі прамоўцы ў тэме і пэўных навыках выступлення. Абавязковага запісу патрабуюць уласныя імёны, лічбы, цытаты. Іх трэба зачытваць, нават калі аратар памятае іх на памяць, каб слухачы не сумняваліся ў іх дакладнасці.

Пасля напісання тэксту трэба яго *завучыць*. Важна ўбачыць і пачуць сябе збоку. Можна карыстацца магнітафоннымі ці відэазапісамі. Асабліва выразна бачацца недахопы праз некалькі дзён пасля рэпетыцыі. На рэпетыцыю можна запрасіць сяброў, калег, сваякоў, якія ўбачаць недахопы і падкажуць шляхі іх выпраўлення.

З антычных часоў прайшло шмат часу, але класічны канон актуальны па-ранейшаму, таму што толькі ўдумлівае і дбайнае праходжанне ўсіх пяці этапаў дае магчымасць зрабіць прамову паспраўднана пераканальнай і эфектыўнай.

Пытанні і заданні

1. Назавіце і коратка ахарактарызуйце этапы падрыхтоўкі да прамовы, сфармуляваныя ў антычнасці. Ці можа класічная схема араатарскай дзейнасці быць прыменена сёння? Абгрунтуйце свой адказ.
2. Сучасная мадэль араатарскай дзейнасці выглядае наступным чынам: дакамунікатыўная, камунікатыўная і посткамунікатыўная фазы. Які від дзейнасці Вы ўключылі б у кожную з гэтых фаз?
3. Параўнайце класічную і сучасную схемы рытарычнай дзейнасці. Назавіце ў іх агульнае і адрознае.
4. Ці згодны Вы з думкай, што найлепшы экспромт – гэта той, які добра падрыхтаваны?
5. Сфармулюйце рэкамендацыі маладому араатару “Як аформіць запісаны тэкст прамовы так, каб ім было лёгка карыстацца”. Запішыце парады ў рабочы сшытак.
6. Падрыхтуйце пісьмовы варыянт тэксту прамовы (тэма адвольная), выкарыстаўшы сфармуляваныя рэкамендацыі.
7. Выступіце перад аўдыторыяй з падрыхтаванай прамовай. Вусна зрабіце самааналіз выступлення.
8. Ацаніце выступленне свайго аднагрупніка: назавіце станоўчыя і адмоўныя бакі прамовы, ахарактарызуйце паводзіны рытара.
9. Выканайце заданні 60 (пісьмова) (с.28), 61 і 64 (вусна) (с.29), змешчаныя ў вучэбна-метадычным дапаможніку “Риторика: задания, упражнения, тесты / Авт.-сост. В.М. Генкин” (Віцебск, 2004).

Тэма 9. Сучасныя класіфікацыі прамоў

Тэрміналагічны мінімум: інфармацыйныя прамовы, натхняльныя прамовы, пераканальныя прамовы, прамовы, якія заклікаюць да дзеяння, забаўляльныя прамовы, заповітныя (інтымна-асабістыя) прамовы, сацыяльна-палітычныя прамовы, акадэмічныя прамовы, судовыя прамовы, царкоўна-багаслоўскія прамовы, сацыяльна-бытавыя прамовы, маналагічныя прамовы, дыялагічныя прамовы, полілагічныя прамовы, вялікія прамовы, сярэднія прамовы, малыя прамовы, падрыхтаваныя прамовы, непадрыхтаваныя прамовы (прамовы-экспромты).

Кароткая тэарэтычная даведка

Існуе некалькі класіфікацый прамоў: у залежнасці ад мэты, сферы выкарыстання, колькасці ўдзельнікаў, аб'ёму, падрыхтоўкі.

I. У залежнасці ад **мэты** прамовы дзеляцца на

- 1) інфармацыйныя,
- 2) натхняльныя,
- 3) пераканальныя,
- 4) прамовы, якія заклікаюць да дзеяння,
- 5) забаўляльныя,
- 6) запаветныя (інтымна-асабістыя) (гл. пра іх больш падрабязна ў дапаможніку *Мурынай Л.А. Рэторыка. – Мн., 1998. – С. 121-187*).

II. У залежнасці ад **сферы выкарыстання** прамовы дзеляцца на

- 1) сацыяльна-палітычныя: выступленні палітыкаў, дзяржаўных і грамадскіх дзеячаў на з'ездах, сходах, падчас абмеркавання сацыяльна-палітычных пытанняў, звароты да суайчыннікаў у дні знамянальных дат, святаў, спачувальныя прамовы падчас трагічных падзей у жыцці народа ці краіны;
- 2) акадэмічныя: лекцыі ў ВНУ і школе, даклады на навуковых канферэнцыях;
- 3) судовыя: адвакацкая (абараняльная), пракурорская (абвінаваўчая), самаабараняльная прамовы;
- 4) царкоўна-багаслоўскія: пропаведзь, надмагільнае слова і інш.;
- 5) сацыяльна-бытавыя (юбілейныя прамовы, тосты, віншаванні і інш.).

III. У залежнасці ад **колькасці ўдзельнікаў** прамовы дзеляцца на

- 1) маналагічныя (адзін прамоўца);
- 2) дыялагічныя (два прамоўцы);
- 3) полілагічныя (тры і больш прамоўцаў).

IV. У залежнасці ад **аб'ёму** прамовы дзеляцца на

- 1) вялікія;
- 2) сярэднія;
- 3) малыя.

V. У залежнасці ад **падрыхтаванасці аратара** прамовы дзеляцца на

- 1) падрыхтаваныя;
- 2) непадрыхтаваныя (прамовы-экспромты).

Кожную прамову можна характарызаваць па ўсіх названых вышэй класіфікацыях.

Пытанні і заданні

1. Прадумайце тэму, сфармулюйце і запішыце некалькі назваў выступленняў на гэтую тэму, якія будуць мець розныя мэты. Паразважайце, ці ўплывае мэта выступлення на асаблівасці фармулёўкі назвы.
2. Падрыхтуйце дома прамову на адну з прапанаваных тэм і

выступіце з ёй перад аднагрупнікамі:

- 1) “Як паспяхова здаць экзамены?”
- 2) “Тэатр у жыцці сучаснага чалавека”
- 3) “У свеце цікавых з’яў і фактаў”
- 4) “Парады пакупнікам”
- 5) “Запрашаем на наш факультэт”
- 6) “Запрашаю на экскурсію па Віцебску (Полацку, Мінску,...)!”

Да якіх відаў належыць Ваша прамова?

3. У аднаго вопытнага аратара спыталі, колькі часу ён траціць на падрыхтоўку да выступлення. Той адказаў: “Гэта залежыць ад рэгламенту: калі 10 хвілін – то тыдзень, калі 20 хвілін – два дні, калі 2 гадзіны – то хоць зараз гатовы выступаць”. Як Вы можаце пракаменціраваць гэты адказ?

Тэма 10. Кампазіцыя аратарскага выступлення

Тэрміналагічны мінімум: кампазіцыя, уступная частка, зачын, уводзіны ў тэму, асноўная частка, заключэнне, просты план, складаны план, папярэдні план, рабочы план, асноўны план, спосабы тлумачэння матэрыялу: ступенчаты, храналагічны, канцэнтрычны, дэдуктыўны, індуктыўны, спосаб аналогіі.

Кароткая тэарэтычная даведка

Кампазіцыя прамовы – гэта яе будова. Класічная кампазіцыя складаецца з трох частак: уступ, асноўная частка, заключэнне. Кожная частка мае спецыфічныя рысы, якія трэба ўлічваць пры складанні прамовы. Вучоныя шляхам эксперыментаў даказалі дзеянне так званага “закона краю”, калі найбольш запамінаецца тое, што прапануецца ў пачатку і ў канцы выступлення. Таму нельга недаацэньваць значэнне ўступнай і заключнай частак прамовы.

Уступная частка складаецца з *зачыну* і *ўводзінаў у тэму*. *Зачын* – першыя словы, якія дазваляюць устанавіць кантакт з аўдыторыяй. Ён павінен быць цікавым, арыгінальным, нечаканым, каб прыцягнуць увагу і зацікавіць слухачоў (але пра гэтым абавязкова звязаным з тэмай выступлення!): арыгінальная цытата, выпадак з жыцця, спасылка на прачытаны твор, прагледжаную перадачу, факт, лічба, пытанне і г.д. *Уводзіны ў тэму* – фармулёўка тэмы, мэты, вызначэнне навізны і актуальнасці выступлення, знаёмства з планам, азначэннямі асноўных тэрмінаў і паняццяў.

У **асноўнай частцы** выкладаецца тэма, тлумачацца палажэнні, даказваецца іх правільнасць, падводзяцца неабходныя вывады.

Патрабаванні да асноўнай часткі:

- 1) паслядоўнасць, лагічнасць выкладу;
- 2) увесь матэрыял павінен “працаваць” на асноўную ідэю прамовы;
- 3) матэрыял павінен быць размешчаны так, каб цікавасць слухачоў да пачутага не страчвалася на працягу ўсяго выступлення;
- 4) дасягнуць пастаўленай мэты трэба за максімальна кароткі час, прыводзячы толькі самыя неабходныя матэрыялы.

Спосабы тлумачэння матэрыялу: ступенчаты, храналагічны (гістарычны), канцэнтрычны, дэдуктыўны, індуктыўны, спосаб аналогіі.

Заклучэнне павінна быць звязана з тэмай прамовы, быць лаканічным, натуральным, аптымістычным, падкрэсліваць сувязь аратара з аўдыторыяй. Мэта заключэння – узмацніць эфект ад усяго выступлення.

Тыповым для інфармацыйнай прамовы з’яўляецца заключэнне, у якім падводзіцца вывад да сказанага; у агітацыйнай у якасці заключэння можна яшчэ раз агучыць асноўную ідэю, але ў яркай, запамінальнай форме; у прамовах, якія заклікаюць да дзеяння, заключэнне ўяўляе сабой пастаноўку канкрэтных задач.

Добра ўспрымаецца выступленне, у якім пераклікаюцца ўступ і заключэнне.

Пытанні і заданні

1. Дайце азначэнне паняцця *кампазіцыя прамовы*. Якія структурныя часткі выдзяляюць у кампазіцыі? Ці супадаюць колькасць і назвы гэтых частак у сучаснай і антычнай рыторыцы?
2. Сфармулюйце асноўныя патрабаванні да формы і зместу ўступнай часткі выступлення.
3. Раскажыце пра змест, структуру, прызначэнне асноўнай часткі.
4. Якую ролю адыгрываюць гумар, дэманстрацыйны матэрыял, лічбавыя дадзеныя ў прамове?
5. Якія патрабаванні прад’яўляюцца да падачы лічбавых дадзеных, цытат у прамове? Як не рэкамендуецца ўводзіць у прамову лічбавыя дадзеныя і цытаты?
6. Пералічыце метады выкладання матэрыялу, дайце ім кароткую характарыстыку.
7. Паразважайце над тым, ці патрэбны план падчас падрыхтоўкі да выступлення і ў працэсе самога выступлення.
8. Дайце класіфікацыю планаў па структуры, коратка ахарактарызуйце кожны від.

9. Дайце класіфікацыю планаў па прызначэнні, коратка ахарактарызуйце кожны від.
10. Якія прыёмы актывізацыі ўвагі Вам вядомы? Раскажыце пра іх.
11. Раскажыце пра заключную частку прамовы. Ці залежыць заключная частка прамовы ад тыпу і зместу прамовы?
12. Якія недахопы кампазіцыі і шляхі пазбаўлення ад іх Вам вядомы?
13. Падрыхтуйце і запішыце складаны (разгорнуты) план *інфармацыйнай* прамовы на адвольную тэму (тэму сфармулюйце і запішыце перад планам).
14. Падрыхтуйце фрагменты тлумачэння аднаго і таго ж граматычнага правіла метадам індукцыі і дэдукцыі.

Тэма 11. Прафесійнае майстэрства аратара. Выступленне з прамовай. Узаемадзеянне аратара з аўдыторыяй

Тэрміналагічны мінімум: аўдыторыя, аднародная аўдыторыя, неаднародная аўдыторыя, згрупаваная аўдыторыя, разгрупаваная аўдыторыя, суперажыванне, перайманне, унушальнасць, адваротная сувязь, малая аўдыторыя, сярэдняя аўдыторыя, вялікая аўдыторыя, матывацыя дзейнасці слухачоў, “аратарская ліхаманка”.

Кароткая тэарэтычная даведка

Аўдыторыя – сукупнасць асоб, да якіх звяртаецца рытар. Аўдыторыя ўяўляе сабой не выпадковае, а на аснове агульных мэт і інтарэсаў аб’яднанне людзей. У залежнасці ад аб’ёму і адпаведных сродкаў і форм зносін (вуснага, пісьмовага, друкаванага, электроннага) аўдыторыі падзяляюцца на *згрупаваныя* (малыя, сярэднія, вялікія) і *разгрупаваныя* – аўдыторыі для пісьмовай і друкаванай прамовы.

Да *малых* адносяцца аўдыторыі, у якіх можа адбывацца непасрэдны дыялог. Асаблівасці працы ў малых аўдыторыях у тым, што кожны ўдзельнік зносін лёгка ўключаецца ў размову. Таму малыя аўдыторыі выкарыстоўваюцца для навучання, гутарак, суб’яседаванняў, нарад. Канкрэтныя рашэнні прымаюцца звычайна ў малых аўдыторыях. Праца з малой аўдыторыяй патрабуе ад рытара значных сіл і добрай агульнай падрыхтоўкі, паколькі дыялагічнае маўленне ўтрымлівае імпрывізацыю.

Да *сярэдных* належаць аўдыторыі, у якіх рытар можа ствараць мяжу паміж ім і слухачамі. Для рытара сярэдняя аўдыторыя найбольш спрыяльная, таму што яе лёгка акінуць вокам, яна не патрабуе максімальнага выкарыстання рэсурсаў голасу і тым самым дапускае

манеўр тэмпам і гучнасцю маўлення, інтанацыяй, позіткам, жэстамі. Непасрэдны дыялог у сярэдніх аўдыторыях абцяжараны, таму для арганізацыі дыялагічнага абмеркавання слухачы аб'ядноўваюцца ў групы па некалькі чалавек. Сярэднія аўдыторыі, як і малыя, добра падыходзяць для навучання і пропаведзі, у якіх спалучаюцца маналог і дыялог. Публічныя выступленні перад сярэдняй аўдыторыяй патрабуюць абавязковай падрыхтоўкі.

Да вялікіх належаць аўдыторыі з некалькіх соцень і нават тысяч чалавек. Магчымасці прамоўніцкай дзейнасці ў вялікіх аўдыторыях абмежаваныя, паколькі моцнае напружанне голасу, выкарыстанне апаратуры абмяжоўваюць магчымасці змяняць гучнасць голасу, тэмп прамовы, інтанацыю. Рытара не ўсе добра бачаць. Дыялагічнае маўленне і складаная аргументацыя ў вялікіх аўдыторыях немагчымыя.

Вялікія аўдыторыі схільныя да калектыўнай эмоцыі. Таму выступленне перад імі патрабуе ад аратара асабістай энергіі, моцнага голасу і ўмення паведаміць у прастай і вобразнай форме тое, што публіцы добра вядома.

Разгрупаваныя аўдыторыі ўяўляюць сабой асяроддзе зносін, якое ўтвараецца ў асноўным друкаванымі сродкамі або сродкамі радыётэлевізійнай (камп'ютарнай) перадачы інфармацыі.

Пытанні і заданні

1. Дайце паняцце аўдыторыі як разнавіднасці сацыяльна-псіхалагічнай групы. Назавіце прычыны складанасці зносін з рэальнай аўдыторыяй.
2. Якія прыметы ўласцівы аўдыторыі? Ці абумоўлены паводзіны аўдыторыі яе велічынёй, падрыхтаванасцю, ступенню аднароднасці складу?
3. Ахарактарызуйце псіхалагічныя асаблівасці аўдыторыі (уласцівасць суперажывання, пераймання, унушальнасць).
4. Дайце класіфікацыю слухачоў паводле матывацыі іх дзейнасці. У чым заключаюцца інтэлектуальна-пазнавальныя, маральныя, эмацыянальна-эстэтычныя і дысцыплінарныя матывы прыходу і слухання? Як матыў прыходу ўплывае на паводзіны і эфектыўнасць успрымання інфармацыі?
5. У чым сутнасць паняцця *адваротная сувязь*? Якія існуюць прыметы ўстанаўлення адваротнай сувязі паміж аратарам і слухачамі?
6. Раскажыце пра “аратарскую ліхаманку”, яе прычыны, прыметы, спосабы пазбаўлення ад “аратарскай ліхаманкі”.
7. Пісьмова ахарактарызуйце сваю студэнцкую групу як

аўдыторыю паводле характарыстык, вызначаных І.А. Сцерніным у дапаможніку “Практычная рыторыка” (М., 2003. – С. 234).

8. Выканайце заданні, прапанаваныя ў дапаможніку В.А.Баевай на с. 198 пасля главы 11 “Бар’еры ў зносінах і іх пераадоленне”.
9. Падрыхтуйце дома прамову на адну з прапанаваных тэм і выступіце з ёй перад аднагрупнікамі (пасля выступлення зрабіце самааналіз, дайце ацэнку паводзінаў слухачоў):
 - 1) “Якую асобу ў гісторыі я лічу вялікай”
 - 2) “Невядомае пра вядомыя рэчы і з’явы”
 - 3) “Што для мяне сяброўства”

Тэма 12. Аратарскі стыль і маўленчы тып

Тэрміналагічны мінімум: мастацкі тып, мысленчы тып, рацыянальна-лагічны тып, эмацыянальна-інтуітыўны тып, філасофскі тып, лірычны тып.

Кароткая тэарэтычная даведка

Як няма аднолькавых прамоў, так і няма аднолькавых аратараў. Кожны выступоўца мае свае індывідуальныя асаблівасці, жыццёвы вопыт, тэмперамент, погляды, характар, што ўплывае на стыль выступлення.

Існуе некалькі класіфікацый тыпаў прамоўцаў, прапанаваных Цыцэронам, І.П. Паўлавым, С.Ф. Івановай.

Па **Цыцэрону** (праца “Пра аратара”) усе аратары дзеляцца на тры тыпы. Да першага ён адносіў прамоўцаў “красамоўных, шматслоўных, з узвышанай сілай думкі і ўрачыстасцю выказаў”. Гэта аратары “рашучыя, разнастайныя, невычарпальныя, магутныя, у поўным узбраенні гатовыя кранаць і пераварочваць сэрцы”. Да другога тыпу належаць аратары “стрыманыя, праніклівыя, якія ўсіх павучаюць, усё тлумачаць, атточаныя ў сваёй празрыстай і сціслай прамове.” Трэці тып Цыцэрон ахарактарызаваў як сярэдні паміж першым і другім, “які не выкарыстоўвае ні тонкай прадбачлівасці апошніх, ні бурлівага націску першых: ён мяжуе з абодвума, але не выдаецца ні ў той, ні ў іншы бок, блізкі да абодвух, ці, дакладней, не мае дачынення ні да таго, ні да другога”.

Акадэмік **І.П. Паўлаў** дзеліць людзей на два тыпы па асаблівасцях вышэйшай нервовай дзейнасці:

- 1) мастацкі (у ім пераважае эмацыйны бок прамовы);
- 2) мысленчы (лагічны).

Па класіфікацыі **С.Ф. Івановай** (праца “Спецыфіка публічнага

маўлення”) выдзяляюць чатыры маўленчыя тыпы:

- 1) рацыянальна-лагічны: эмацыянальная сфера такіх людзей схаваная ад іншых. Аднак іх стрыманасць не азначае адсутнасць эмоцый. Яны схільныя да аналізу, разважанняў, строгай аргументаванасці сваіх і чужых учынкаў. Іх падрыхтоўка да любога выступлення ўключае строгі адбор і сістэматызацыю матэрыялу, абдумванне падрабязнага плана. Найчасцей да такога тыпу адносяцца сангвінікі;
- 2) эмацыянальна-інтуітыўны: выступаюць страсна, з захапленнем, ужываючы каламбур і жарты. Не заўсёды здольны захаваць лагічнасць, вярнуцца да той думкі, ад якой адышлі, разважаючы. Іх можа “занесці”, калі яны не будуць прытрымлівацца строгага плана. Лёгка губляюць думку, у выніку ў слухачоў часта складваецца ўражанне пра такіх выступоўцаў як пра балбатуноў. План прамовы пішуць не заўсёды: лічаць, што ён ім перашкаджае. Аднак план ім неабходны! Звычайна да такога тыпу адносяцца халерыкі;
- 3) філасофскі; людзі гэтага тыпу цяжка паддаюцца апісанню: яны бываюць і эмацыйнымі, і здольнымі да аналізу; часам бываюць надзвычай арганізаванымі ў працы, часам без усякай арганізацыі доўга рашаюць адно пытанне. Усіх іх аб’ядноўвае адна агульная рыса – імкненне даследаваць, глыбока асэнсоўваць з’явы непасрэдна перад слухачамі, жаданне і ўменне ўцягнуць у гэты працэс аўдыторыю. Часцей да такога тыпу адносяцца флегматыкі;
- 4) лірычны (мастацка-вобразны): такія людзі думаюць вобразамі; для іх характэрна глыбокая эмацыйнасць, лірызм, унутранае хваляванне, вострая ўражлівасць. Часцей да такога тыпу адносяцца меланхолікі.

Пытанні і заданні

1. Пералічыце тыпы прамоўцаў, вылучаныя Цыцэронам, дайце характарыстыку кожнаму з іх.
2. Якая рыса ляжыць ў аснове класіфікацыі аратараў, дадзенай І.П. Паўлавым?
3. Назавіце маўленчыя тыпы, выдзеленыя С.Ф. Івановай. Якія асаблівасці ўласцівы кожнаму з іх?
4. Падрыхтуйце дома прамову на адну з прапанаваных тэм:
 - 1) “Мы нясём адказнасць за тых, каго прыручылі, або Што я адчуў, наведваючы прытулак для жывёл”
 - 2) “Невядомыя старонкі з жыцця любімага пісьменніка”
 - 3) “Жыццё сучаснага студэнта”

Тэма 13. Знешні выгляд аратара, яго паводзіны і манеры

Тэрміналагічны мінімум: знешні выгляд, манеры, характар, звычкі, імідж, статус.

Кароткая тэарэтычная даведка

Эксперыментальна даказана, што 50% уражання пра чалавека фарміруецца на працягу першых паўтары хвіліны зносін. Даследаванне гутарак падчас прыёму на працу пацвердзіла гэта: як бы доўга ні працягвалася размова, станоўчае ці адмоўнае ўражанне пра кандыдата складваецца на працягу 3-4 хвілін. Пасля гэтага пытанні задаюцца ў залежнасці ад таго, якое ўражанне склалася: калі станоўчае, – пытанні, якія дазваляюць прэтэндэнту на пасаду раскрыць сябе з найлепшага боку, калі адмоўнае, – пытанні “на засыпку”. Той, што вядзе размову, фактычна стварае ўмовы, каб яго першапачатковае ўражанне было падмацавана далейшай размовай.

Сказанае вышэй пацвярджае важнасць першага ўражання, якое залежыць ад знешняга выгляду, асабістых рэчаў, асаблівасцяў маўлення, культуры паводзін чалавека.

Для таго, каб стаць добрым аратарам, зусім неабавязкова быць надзвычай прыгожым. Але абавязкова быць ахайным. Адзенне павінна быць чыстым, выпрасаваным, абутак начышчаным, прычоска акуратнай. Існуе такі крылаты выраз: прыемна выглядаючы, мы робім камплімент тым, хто вакол нас.

Для дзелавога стылю характэрны касцюм для жанчын і для мужчын. Колер класічнага дзелавога адзення – усе адценні бэжавага, шэрага, сіняга, белы (у выключных выпадках – чорны колер). Выяўлена, што колер адзення, форма рысак на ім і нават якасць тканіны аказваюць падсвядомы ўплыў на эмацыйную ацэнку знешняга аблічча. Для дзелавога стылю рэкамендуецца прамы сілуэт (чым больш сілуэт адрозніваецца ад прамога, тым больш нізкім для слухачоў з’яўляецца статус таго, хто ў гэтым адзенні).

У асобных выпадках дапускаецца недзелавы стыль (напрыклад, калі студэнт выступае перад сваёй групай) і нават спартыўны (выступленне перад удзельнікамі спартыўнага мерапрыемства). Калі ж гэта ўрачыстае мерапрыемства, то і знешні выгляд аратара павінен быць адпаведным.

Галоўнае патрабаванне – не дапускаецца экстравагантнасць, яркія колеры, кідкая касметыка і ўпрыгожванні, бо ўсё гэта будзе адцягваць увагу слухачоў ад тэксту прамовы.

Адзенне не павінна замінаць рухам, таму не рэкамендуецца апранаць вельмі вузкія пінжакі, спадніцы, сукенкі.

Цікава, што асаблівасці целаскладу, канстытуцыя чалавека таксама ўплываюць на тое ўражанне, якое складваецца ў аўдыторыі пра рытара. Так, пра паўнаватага чалавека часцей за ўсё думают, што ён нямоцны, старамодны, балбатлівы, добры, даверлівы, эмацыйны, адкрыты для іншых, любіць камфорт і паесці. Пра чалавека атлетычнага целаскладу – моцны, мужны, смелы, упэўнены ў сабе, энергічны, ініцыятыўны. Пра высокага і хударлявага – нервовы, прагны да славы, падазроны, любіць адзіноту.

Людзі і рэчы, якія знаходзяцца вакол прамоўцы, не з’яўляюцца выпадковымі. Іх выбар часам нават больш, чым сам прамоўца, ілюструе яго захапленні і сімпатыі, адносіны да сябе і да іншых. Таму калі Вы хочаце пакінуць пра сябе ўражанне як пра сур’ёзнага, саліднага чалавека, Ваш парасон, ручка, папка, кніга для запісаў і інш. павінны быць добрай якасці. Прадметы, якія знаходзяцца вакол Вас, з’яўляюцца нібы працягам Вашага іміджу.

Манеры сур’ёзнага чалавека – гэта манеры чалавека выхаванага, які прытрымліваецца агульнапрынятых правіл паводзін і дзелавага этыкету. Станоўча ўспрымаецца ўпэўненасць (але без самаўпэўненасці і развязнасці). Непажаданымі з’яўляюцца мітуслівасць, нервознасць. Чалавек стварае добрае ўражанне, выглядае гарманічна і натуральна, калі яго паводзіны, якія адлюстроўваюць характар, тэмперамент, статус, адпавядаюць манеры апрацавання і ўсяму знешняму абліччу. У гэтым выпадку гавораць пра ўласцівы гэтаму чалавеку стыль.

Асноўнымі станоўчымі якасцямі дзелавага чалавека называюць наступныя: шчырасць, прыстойнасць, кампетэнтнасць, арганізаванасць, абавязковасць, валоданне сабой, прадпрымальнасць, адказнасць, шырыня і хуткасць мыслення, выхаванасць, камунікабельнасць, інтэлегентнасць. Безумоўна, цяжка сабе ўявіць чалавека, які валодаў бы ўсімі гэтымі рысамі. Аднак трэба імкнуцца, каб наш імідж быў прывабным. Для гэтага спецыялісты рэкамендуюць наступнае:

1. Выконвайце своєчасова тое, што паабяцалі. Калі не змаглі выканаць, то не апраўдвайцеся, а вызначце новы тэрмін і стрымайце слова.

2. Адхіляйце непатрэбныя прапановы, але тактоўна і далікатна.

3. Умейце слухаць, майце цярыплівасць.

4. Займайцеся толькі тымі пытаннямі, у рашэнні якіх Ваш удзел абавязковы.

5. Ніколі не забывайце, што Ваша думка – не адзіная, што існуюць і іншыя меркаванні.

6. Будзьце цярыплівымі да недахопаў іншых людзей, калі гэтыя недахопы не перашкаджаюць агульнай справе.

7. Не пакідайце без падрабязнага аналізу ніводнага выпадку няўдачы.

Цяжка стварыць уражанне ўпэўненага, добразычлівага чалавека, калі ты не такі чалавек. Таму ўдасканальвайце свой імідж праз удасканаленне сябе самога. Каб знайсці свой стыль, трэба валодаць густам і жаданнем быць прыемным і карысным. Японскі прафесар Г.Осава пра гэта пісаў так: “Ваша манера трымаць сябе, Ваш голас, паводзіны павінны выклікаць удзячнасць тых, хто вакол Вас”.

Пытанні і заданні

1. Паразважайце над пытаннем, ці ўплывае ўражанне ад прамоўцы на вынік выступлення.
2. Ці з’яўляецца знешнасць спосабам самапрэзентацыі аратара? Дакажыце.
3. Сфармулюйце асноўныя патрабаванні да знешняга выгляду прамоўцы (адзенне, абутак, прычоска і інш.).
4. Раскажыце пра колер адзення як выражэнне фізічнага і псіхічнага стану прамоўцы. Назавіце асноўныя правілы колеравага афармлення адзення.
5. Ці згодныя Вы з думкай, што асабістыя рэчы аратара з’яўляюцца працягам яго характару, сацыяльнага статусу, іміджу і г.д.?
6. Супаставіўшы манеру жанчын аператара, І.Крыксунова ў кнізе “Создай свой имидж” (СПб., 1997) вылучыла некалькі распаўсюджаных стыляў. Пазнаёмцеся з названай працай. Вывядзіце, да якога стылю і на якой падставе Вы можаце аднесці сябе, сваіх сябровак, аднагрупніц. Якія з пералічаных І.Крыксуновой стыляў прымальныя, а якія непрымальныя для чалавека, які выступае перад аўдыторыяй? Чаму?
7. Якія манеры, чалавечыя і дзелавыя якасці Вы хацелі б бачыць у прамоўцы? Чаму менавіта гэтыя?
8. Якія існуюць патрабаванні да маўлення аратара і яго голасу?
9. Пералічыце і ахарактарызуйце магчымыя недахопы аратара, звязаныя з яго характарам, абумоўленыя маўленчым тыпам аратара, дрэннымі звычкамі, асаблівасцямі тэхнікі маўлення.
10. Якія шляхі пазбаўлення ад недахопаў Вам вядомы?
11. Пазнаёмцеся з дадатковай літаратурай і сфармулюйце правілы, якія правільна рабіць заўвагі.
12. Прадоўжыце адну з думак (1-2 хвіліны):
 - ✓ Аратар, якім я мару стаць, – чалавек ... Для гэтага трэба...
 - ✓ Я не хацеў бы стаць прамоўцам, які ..., таму што ...
 - ✓ Для таго, каб стаць добрым аратарам, зусім не абавязкова прыемна выглядаць, бо ...
13. Паразважайце над пытаннем, якія якасці маўлення можна

выпрацоўваць, завучваючы скорогаворкі. Падрыхтуйце некалькі скорогавораў на беларускай мове, выступіце з імі перад аўдыторыяй.

14. Падрыхтуйце для чытання на памяць любімы верш або прэзінтны твор, выкарыстоўваючы невербальныя сродкі і ўлічваючы спецыфіку вуснага маўлення.
15. Скажыце наступныя выразы з рознымі інтанацыйнымі адценнямі, імкнучыся паказаць розныя пачуцці да паведамлення і адрасата (напрыклад, пахвалу, неадабрэнне, іронію, крыўду, сумненне і інш.):
 - ✓ З надвор'ем нам пашанцавала.
 - ✓ Ну, ты сёння праявіў сябе.
 - ✓ Памылка, як бачым, невялікая.

Тэма 14. Невербальныя сродкі ў прамове

Тэрміналагічны мінімум: невербальныя сродкі, жэсты, міміка.

Кароткая тэарэтычная даведка

Невербальныя – гэта сродкі, не звязаныя з маўленнем (пантаміміка, усмешка, візуальны кантакт, узаемнае размяшчэнне ў прасторы, адлегласць паміж суразмоўцамі, жэсты і інш.).

Выраз твару – галоўны паказчык пачуццяў. Звычайна эмоцыі асацыююцца з мімікай наступным чынам:

здзіўленне – узнятыя бровы, шырока расплюшчаныя вочы, апушчаныя ўніз канцы вуснаў, прыадкрыты рот;

страх – прыпаднятыя і зведзеныя над пераноссам бровы, шырока расплюшчаныя вочы, канцы вуснаў апушчаныя і крыху адведзеныя назад, вусны расцягнуты ў бакі, рот можа быць адкрыты;

гнеў – бровы апушчаны ўніз, маршчыны на лбе сагнутыя, вочы прышчураныя, вусны і зубы сціснутыя;

агіда – бровы апушчаны, нос зморшчаны, ніжняя губа выпучана або прыўзнята і сціснута з верхняй;

сум – бровы зведзены, вочы патухлыя, часта знешнія канцы вуснаў апушчаныя;

шчасце – вочы спакойныя, знешнія канцы вуснаў прыўзнятыя і звычайна адведзеныя назад.

“Чытаючы” твар, можна не толькі зразумець эмацыйны стан чалавека, але і прагназаваць яго далейшыя паводзіны.

Вядома, што левае паўшар'е галаўнога мозгу кантралюе інтэлект і маўленне, а правае – эмоцыі. Праца левага паўшар'я адлюстроўваецца на правай частцы твару, а правага – на левай. Таму

менавіта на левай частцы твару цяжка схаваць сапраўдныя эмоцыі. “Чытаючы” твар, сачыце за яго левай часткай!

Вочы перадаюць самыя дакладныя сігналы з усіх сігналаў чалавечай камунікацыі. Таму важна ў час размовы кантраляваць рухі сваіх вачэй. Каб пабудаваць добрыя адносіны з субяседнікам, трэба, каб ваш позірк сустракаўся з яго позіркам 60-70% усяго часу зносін.

Эмоцыі можна “чытаць” па зрэнках вачэй: у радасна ўзбуджанага чалавека зрэнкі расшыраюцца, калі ж чалавек злуецца, то зрэнкі звужаюцца.

Ніжэй прыводзіцца невялікі спіс рухаў і іх тлумачэнне:

Апісанне рухаў	Тлумачэнне рухаў
Рукі адкрыты далонямі ўверх	Шчырасць, адкрытасць
Рукі схаваны за спіну або ў кішэні	Пачуццё віны або напружанае ўспрыманне сітуацыі
Пінжак расшпілены або здымаецца ў Вашай прысутнасці	Адкрытасць, сяброўская прыхільнасць
Рукі складзены накрыж на грудзях	Абарона
Субяседнік сядзіць на краі стула (крэсла, канапы), нахіліўшыся наперад, галава злёгка нахілена, ён абапіраецца на рукі	Зацікаўленасць: чалавек “цягнецца” да субяседніка
Абапіраецца шчакой на руку	Паглыбленасць у роздум
Абапіраецца падбародкам на далонь, указальны палец уздоўж шчакі, астатнія пальцы ніжэй, чым рот	Крытычная ацэнка
Ногі ці ўсё цела звернуты да выхада	Жаданне пайсці
Гаспадар кабінета падчас размовы пачынае збіраць паперы на сваім стале	Дае зразумець, што размова закончана

Такім чынам, падчас публічных выступленняў, дзелавых гутарак, перамоў важна не толькі кантраляваць свае жэсты, міміку, рухі вачэй і інш., але і ўмець правільна зразумець рэакцыю субяседніка, якая ілюструецца рухамі яго цела. Невербальныя кампаненты зносін важныя ў першыя хвіліны знаёмства, бо павінны праілюстраваць Вашу зацікаўленасць у маючай адбыцца размове, гатоўнасць да канструктыўнага супрацоўніцтва, адкрытасць да новых ідэй і прапаноў.

Пытання і заданні

1. Раскажыце пра ролю невербальных сродкаў падчас выступлення.
2. Ці згодны Вы з думкай, што выраз твару – галоўны паказчык пачуццяў. Аргументуйце свой адказ. Чаму аратару трэба кантраляваць сваю міміку?
3. Раскажыце пра жэсты аратара як дадатковыя сігналы да зместу прамовы. Якія віды жэстаў з’яўляюцца дарэчнымі падчас выступлення з прамовай?
4. Сфармулюйце і запішыце ў сшытак правілы карыстання жэстамі падчас выступлення перад аўдыторыяй.
5. Ці мае жэстыкуляцыя нацыянальны, сацыяльны, індывідуальны характар? Дакажыце.
6. Уявіце, што Вы прыйшлі ў краму. Не карыстаючыся моўнымі сродкамі, пакажыце выключна пры дапамозе жэстаў, што Вам патрэбна зубная паста, мятла, малаток, цвікі, тапор, тэлевізар, нажніцы, падушка, аўтамабіль, мабільны тэлефон, мыла, вентылятар... Якія жэсты Вы пры гэтым выкарысталі?
7. Уявіце які-небудзь прадмет. Не карыстаючыся моўнымі сродкамі, апішыце яго перад аднагрупнікамі пры дапамозе жэстаў. Ці хутка Вашы калегі зразумелі, што Вы ім паказвалі? Чаму?
8. Падрыхтуйце для дэманстрацыі на практычных занятках некалькі рухаў (цэлам, рукамі ці галавой), якія б выражалі нязгоду, адкрытасць, імкненне да супрацоўніцтва, самаўпэўненасць, няшчырасць або штосьці іншае. Пакажыце гэтыя рухі. Ці правільна іх зразумелі студэнты вашай групы?
9. Стоячы перад аўдыторыяй і выкарыстоўваючы толькі жэстыкуляцыю, паспрабуйце перадаць змест наступных выразаў:
 - 1) “супакойцеся, я патрабую цішыні!”
 - 2) “увага!”
 - 3) “давайце будзем працаваць хутчэй, бо да званка засталася мала часу”.
10. Ці заўсёды можна адназначна “расчытаць” жэст? Якія жэсты маюць некалькі варыянтаў “прачытання” (прадэманструйце)? Як у такіх выпадках павінен паводзіць сябе прамоўца?
11. Выканайце заданні 1-4, змешчаныя пасля главы 9 “Як чытаць партнёра па дзелавой размове” ў дапаможніку Баевай О.А. Ораторское искусство и деловое общение.

Тэма 15. Культура зносін падчас дыялагічнага маўлення

Тэрміналагічны мінімум: дыялагічнае маўленне, гутарка, спрэчка, перамовы, педагагічны дыялог, дыскусія, дыспут, палеміка, дэбаты, культура спрэчкі.

Кароткая тэарэтычная даведка

Дыялагічнае маўленне як форма вуснамаўленчых зносін – гэта спалучэнне вусных выказванняў, якія паслядоўна агучваюцца двума ці больш суб’еседнікамі ў непасрэдным акце зносін, якое характарызуецца агульнасцю сітуацыі і маўленчых намераў тых, хто гаворыць.

Вылучаюць наступныя асноўныя рысы дыялагічнага маўлення:

1) паміж асобамі, якія прымаюць удзел у зносінах, адбываецца абмен думкамі, пры гэтым кожны з камунікантаў то выказвае інфармацыю, то атрымлівае яе;

2) эліптычнасць – скарачэнне моўных сродкаў, што становіцца магчымым дзякуючы агульнасці сітуацыі, кантактнасці суразмоўцаў, шырокаму выкарыстанню нямоўных элементаў (жэстаў, мімікі, рухаў);

3) выкарыстанне гутарковых формул тыпу “Добра”, “Дамовіліся”, “Давай”, “Так”;

4) свабодная, нерэгламентаваная будова рэплік;

5) эмацыянальнасць і экспрэсіўнасць;

6) змест, структура, эмацыйнасць рэплік знаходзяцца ў прамой залежнасці ад маўленчых паводзін суразмоўцы;

Жанрамі дыялагічнага (палілагічнага) маўлення з’яўляюцца гутарка, спрэчка, перамовы, педагагічны дыялог.

Спрэчка – працэс абмену думкамі, сутыкненне меркаванняў, рознагалоссе па якім-небудзь пытанні, барацьба, пры якой кожны з бакоў адстойвае сваю пазіцыю.

У залежнасці ад мэты і абставін зносін вылучаюць наступныя *разнавіднасці спрэчкі*:

дыскусія – публічная спрэчка, мэтай якога з’яўляецца супастаўленне розных пазіцый для знаходжання аднаго, правільнага, рашэння спрэчнага пытання;

дыспут – публічная спрэчка на навуковым ці грамадска важным пытанні;

палеміка – барацьба прынцыпова супрацьлеглых думак з мэтай абараніць, адстаяць свой пункт гледжання і абвергнуць, аспрэчыць меркаванне апанента; адрозніваецца ад дыскусіі і дыспуту мэтай: удзельнікі дыскусіі і дыспуту супастаўляюць розныя меркаванні, каб

знайсці агульнае, правільнае рашэнне; мэта ж палемістаў – перамагчы апанентаў, адстаяць і зацвердзіць уласную пазіцыю;

дэбаты – спрэчкі, якія ўзнікаюць пры абмеркаванні дакладаў, паведамленняў, выступленняў на сходах, пасяджэннях, канферэнцыях і да т.п.

Палемічнае майстэрства ўключае веданне прадмета спрэчкі, разуменне сутнасці публічнай спрэчкі і яе разнавіднасці, захаванне асноўных патрабаванняў культуры спрэчкі, уменне даказваць палажэнні і абвяргаць меркаванні апанентаў, выкарыстанне палемічных прыёмаў, уменне супрацьстаяць хітрыкам апанента.

Да найбольш важных кампанентаў *культуры спрэчкі* адносяцца наступныя: прадмет спрэчкі, вызначанасць пазіцый палемістаў, ужыванне паняццяў і тэрмінаў, паводзіны ўдзельнікаў спрэчкі, павага да апанента, стрыманасць і валоданне сабой.

Важным патрабаваннем да культуры спрэчкі з’яўляецца выразнае вылучэнне яго прадмета – тых палажэнняў, якія падлягаюць абмеркаванню шляхам абмену рознымі пунктамі гледжання, супастаўлення розных меркаванняў. Каб не страціць прадмета спрэчкі, не адысці ўбок ад рашэння асноўнага пытання, каб абмеркаванне спрэчнай праблемы было плённым і выніковым, палемісты павінны добра ведаць прадмет спрэчкі, разбірацца ў пастаўленых задачах, быць эрудзіраванымі і кампетэнтнымі. Прадмет спрэчкі не павінен змяняцца або замяняцца ў працэсе спрэчкі.

Неабходнай умовай эфектыўнасці спрэчкі з’яўляецца вызначанасць пазіцый і поглядаў яе ўдзельнікаў. Спрэчка будзе больш плёнай, калі ў яе ўдзельнікаў існуе агульнасць зыходных пазіцый, пачатковая згода, адзіная платформа для абмеркавання нявырашаных пытанняў.

Поспех палемікі залежыць ад умення яе ўдзельнікаў правільна карыстацца паняццямі і тэрмінамі. Перш за ўсё неабходна вылучыць асноўныя паняцці, звязаныя з прадметам спрэчкі, старанна адабраць тэрміны. Не варта перагружаць спрэчку навуковай тэрміналогіяй. Усе ўдзельнікі спрэчкі павінны аднолькава разумець значэнні асноўных тэрмінаў.

Існуе мноства разнавіднасцяў і адценняў манеры спрачацца. Адны людзі, напрыклад, трымаюцца годна, паважліва ў адносінах адзін да аднаго, не звяртаюцца да несумленых прыёмаў, не дапускаюць рэзкага тону. Яны ўважліва аналізуюць доказы апанента, грунтоўна аргументуюць сваю пазіцыю. Падчас такой спрэчкі абодва бакі адчуваюць задавальненне, жаданне разабрацца ў праблемах. Іншыя, наадварот, уступіўшы ў спрэчку, адчуваюць сябе як на вайне. Менавіта таму яны лічаць цалкам апраўданым прымяненне рознага роду хітрыкаў, у тым ліку і недапушчальных. Галоўнае для іх –

разбіць праціўніка, паставіць яго ў нявыгаднае становішча. Значыць, трэба быць напaгaтoвe, у пастаяннай баявой гaтoўнacці. І, нaрэшцe, існуюць спpачaльнiкi, якія вядуць сябе самым нeдaпушчaльным чынам. Яны могуць у грубай фoрмe абaрвaць апaнeнтa, знявaжыць яго абpaзлiвымі выпaдaмі, paзмaўляюць з пaгaрдaй, нaсмeшлiвa.

Вeдaннe і paзyмeннe aсaблiвacцязь мaнepы спpачaццa, yмeннe cвoecчacoвa ўлaвiць змeны ў пaвoдзiнax апaнeнтaў і зpaзyмeць, чым яны выклікaны, дaзвaляюць лeпш aрыeнтaвaццa ў cпpэчцы і знaхoдзiць бoльш пpaвiльныя paшэньнi, нaйбoльш дaклaднa выбipaць вapыaнт улacных пaвoдзiн і тaктыкy ў cпpэчцы.

Пaвoдзiны пaлeмiстaў шмaт у чым вызнaчaюццa іх iндывiдуaльнымі aсaблiвacцямi, улacцiвacцямi тэмпepaмeнтy, рыcaмi хaрaктaрy. Aкpaмя тaгo, пaвoдзiны зaлeжaць і ад апaнeнтa. Кaлi пepaд нaмi чaлaвeк кaмпeтэнтны, які дoбpa вeдaе пpaдмeт cпpэчкi, упэўнeны, які кapыстaеццa пaвaгaй і aўтaрытэтaм, тo мы будзeм бoльш cабpaнымі, нaпpужaнымі, гaтoвымі дa абaрoны. Ca cлaбым апaнeнтaм, які нeдaстaткoвa глyбoкa paзбipaеццa ў пpaдмeцe aбмepкaвaннa, нepaшyчым, capaмлiвым, які нe мae вoпытy ў cпpэчкax, мы будзeм пaвoдзiць сябе пa-iншaмy, тaмy штo мы адчyвaем у caбe бoльш упэўнeнacці, нeзaлeжнacці і paшyчacці.

Пaлeмiсты дaлeкa нe aбьязкaвы дa тaгo, xтo нaзipaе зa cпpэчкaй і з'яўлaеццa cвeдкaм іх пepaмoгi ці пapaжэньнa. Мeнaвiтa тaмy ў пpыcyтнacці адных людзeй пaлeмiсты пaвoдзяць сябе бoльш cтpымaнa, кapэктнa, у пpыcyтнacці iншых яны paскaвaнныя і вoльнныя, нa тpэцiх пpocтa нe звяpтaюць увагi. Няpэдкa пaвoдзiны пaлeмiстaў змьяняюццa ў зaлeжнacці ад paзaкцыi пpыcyтных.

Вeльмi вaжнaе пaтpaбaвaннe кyльтypы cпpэчкi – пaвaжлiвыя аднociны апaнeнтaў адзiн дa аднaгo. Нa жaль, гэтa пpaвiлa чacтa пapушaеццa. Няpэдкa ўдзельнiкi cпpэчкi нeцяpпiмa cтaвляццa дa людзeй, якія пpытpымлiвaюццa iншых пoглядaў, cтaяць нa iншых пaзiцыях.

Нe pэkaмeндyеццa вa ўcім пpэчэць aргyмeнтy. Чacaм кapыcнa пaгaдзiццa з пpaпaнaвaнымі aргyмeнтaмі, пepш чым cкaзaць «нe» ці «тaк». Гэтa пpaдэманcтpуe вaшa iмкнeннe дa aб'eктыўнaгa paзглядy пытaннa. Aлe, пaгaдзiўшыcя з aргyмeнтaмі, тpэбa ўмeць пaкaзaць, штo яны нe мaюць пpaмoгa дaчынeннa дa пpaдмeтa cпpэчкi і нe дaкaзвaюць cлyшнacці апaнeнтa.

Нe pэkaмeндyеццa нepвaвaццa ў cпpэчцы. У cтpымaнaгa чaлaвeкa ёсць вiдaвoчнaя пepaвaгa: яго гaлaвa пpaцye яcнa і cпaкoйнa. Ba ўзбyджaным cтaнe цяжкa aнaлiзaвaць пaзiцыi апaнeнтaў, пaдбipaць мoцныя aргyмeнтy, нe пapушaць лaгiчнaй пacлядoўнacці вьклaдaннa мaтэpыялy.

У рытaрычнaй пpaктыцы выпpaцaвaны пpыёмы, нaкipaвaнныя нa

тое, каб павысіць актыўнасць адрасата, надаць маўленню выразнасць. Такія прыёмы называюцца *сродкамі дыялагізацыі маналогу*. Да іх адносяцца прамыя звароты да слухача, форма “пытанне – адказ”, імітацыя дыялагічнай сітуацыі, рытарычныя пытанні, якія служаць для эмацыйнага цвярджэння або адмаўлення чаго-небудзь, агучванне аратарам магчымых рэплік слухачоў, з якімі ён згаджаецца ці не згаджаецца, пры гэтым выкарыстоўваюцца такія выразы, як *вы лічыце, вы можаце падумаць, не пагадзіцца* і да т.п.

Важным сродкам уздзеяння на адрасата з’яўляюцца пытанні. Яны дазваляюць накіраваць працэс перадачы інфармацыі ў патрэбнае рэчышча, перахапіць і ўтрымаць ініцыятыву, актывізаваць суб’ядніка. Здольнасць палемістаў правільна фармуляваць пытанні і ўмела адказваць на іх садзейнічае эфектыўнасці публічнай спрэчкі. Прадуманае пытанне дазваляе ўдакладніць пазіцыю апанента, зразумець яго адносіны да праблемы. Добры адказ умацоўвае пазіцыю таго, хто адказвае. Адказ можа не толькі замацаваць, але і сапсаваць уражанне ад выступлення ў цэлым.

Існуе некалькі рэкамендацый для тых, хто будзе адказваць на пытанні:

1. Пытанне трэба даслухаць да канца.
2. Затым рэкамендуецца яго паўтарыць, каб пачулі ўсе прысутныя і каб выйграць час на абдумванне адказу.
3. Адказ павінен быць лаканічным і зразумелым, ён не павінен ператварацца ў яшчэ адно выступленне.
4. Адказ трэба даваць толькі ў тым выпадку, калі Вы яго ведаеце.

Рашэнне многіх праблем звязана з уменнем кампетэнтна і плённа абмяркоўваць іх, даказваць свой пункт гледжання, – словам, са ступенню валодання палемічным майстэрствам. Вучыцца такому майстэрству – карпатлівая і працяглая праца.

Пытанні і заданні

1. Раскажыце пра асаблівасці дыялагічнага маўлення. Назавіце асноўныя жанры дыялагічных прамой.
2. Якія віды спрэчак Вам вядомы? Пералічыце іх адметныя рысы.
3. Назавіце асноўныя патрабаванні да *культуры спрэчкі* і коратка ахаарактарызуйце іх.
4. Раскажыце, як трэба сябе паводзіць падчас спрэчкі. Што аказвае ўплыў на паводзіны палемістаў?
5. У чым, на Ваш погляд, праяўляюцца паважлівыя адносіны апанентаў адзін да аднаго?
6. Якія няшчырыя прыёмы могуць прымяняць палемісты падчас

спрэчкі? У чым іх сутнасць? Якім чынам можна ім супрацьстаяць?

7. Якія правілы правядзення спрэчкі Вы можаце вылучыць? Ці могуць гэтыя правілы насіць нацыянальны характар?
8. Якое значэнне ў прамове мае такая частка, як адказы на пытанні?
9. Якія існуюць класіфікацыі пытанняў (пералічыце класіфікацыі, віды пытанняў у кожнай класіфікацыі, прывядзіце прыклады пытанняў)?
10. Падрыхтуйцеся да ўдзелу ў спрэчцы на тэму “Смяротнае пакаранне: за і супраць” або “Аўтаназія: за і супраць”: вызначце прадмет спрэчкі, сваю пазіцыю, узбагаціце свае веды аб прадмеце спрэчкі, прадумайце аргументы, стварыце групу аднадумцаў; падчас спрэчкі сачыце за паводзінамі апанента, пастарайцеся зразумець матывы яго дзеянняў, улічыце яго індывідуальныя асаблівасці (рысы характару, тэмперамент, статус і інш.).

Тэма 16. Лагічныя прыёмы. Доказ і перакананне

Тэрміналагічны мінімум: законы логікі, закон тоеснасці, закон супярэчлівасці, закон выключэння трэцяга, закон дастатковага абгрунтавання, доказ, тэзіс, аргументы, дэманстрацыя, сафізмы, лагічныя памылкі.

Кароткая тэарэтычная даведка

Лагічнасць выказвання як адзін з найважнейшых камунікатыўных паказчыкаў. Фармальна-лагічныя законы, іх сутнасць і роля ў рыторыцы. Структура доказу. Спосабы доказу. Доказ і перакананне. Доказы лагічныя і псіхалагічныя. Правілы, якія дапамагаюць пераканаць: правілы Гамера, Сакрата, Паскаля і інш. Лагічныя памылкі (падмена тэзіса, кола ў доказе і інш.) і спосабы іх выпраўлення.

Неабходнай умовай паспяховага выступлення з’яўляецца яго лагічнасць – адпаведнасць законам логікі. Аўтар прамовы павінен не толькі добра ведаць тэму, але і прадумана размяшчаць матэрыял, выкладаць яго дакладна, не супярэчыць сабе ў разважаннях, паслядоўна пераходзіць ад адной думкі да другой, дарэчна выкарыстоўваць аргументы.

Маўленне лічыцца лагічным, калі яму ўласцівы наступныя рысы:

- доказнасць, якая дасягаецца выкарыстаннем аргументаў;

- паслядоўнасць – разгортванне выказвання, напрыклад, ад прыватнага да агульнага, ад малога да большага, ад простага да складанага, ад вядомага да невядомага;

- несупярэчлівасць, або адпаведнасць прадмета развагі асноўным законам логікі. Парушэнне лагічных законаў і ланцужкоў будовы тэксту ўспрымаецца слухачамі як паказчык нізкай камунікатыўнай культуры і адсутнасці ўмення выступаць публічна. Фармальна-лагічныя законы дзейнічаюць ва ўсіх працэсах пазнання незалежна ад жадання людзей. Разгледзім іх сутнасць і ролю ў рыторыцы.

Закон тоеснасці: кожная думка ў працэсе дадзенага разважання павінна мець адзін і той жа сэнс. Гэта значыць, што прадмет думкі на працягу ўсяго выказвання павінен заставацца нязменным.

Тыповая памылка – падмена паняцця або тэзіса, калі прамойца змяняе тэму і пачынае гаварыць пра іншае. Лагічнай памылкай будзе, напрыклад, пры характарыстыцы спартыўных здольнасцяў студэнта, якога збіраюцца ўключыць у зборную ўніверсітэта (факультэта) па валеболе, ацэньваць яго поспехі ў вучобе, самадзейнасці або грамадскай дзейнасці.

Прыкладам парушэння закона тоеснасці з’яўляецца змешванне амонімаў, а таксама розных значэнняў мнагазначнага слова, што вядзе часам да двухсэнсоўнасці:

*Маці сказала сыну, што трэба **паліць** траву* (паліць¹ ад ліць ‘намачыць’; паліць² ‘спальваць’);

*Студэнты **праслухалі** тлумачэнне прафесара* (праслухаць 1. ‘Выслухаць ад пачатку да канца’; 2. ‘Слухаючы, не ўспрыняць, не пачуць’);

Объявление в глазном отделении больницы: *Больных в 7 часов утра **закапывать** всех* (закапывать¹ ‘капать во что-л.’ – закапывать² ‘засыпать землёй’).

Парушэнне гэтага закона пакладзена ў аснову многіх вядомых нам з дзяцінства задач з падвохам. Напрыклад, мы задаём двухсэнсоўнае пытанне “Пад якім дрэвам сядзіць заяц у час дажджу?”. Суразмоўца пачынае пералічваць віды дрэў (бязроза, дуб, елка), а мы па-іншаму разумеем пытанне, таму адказам будзе “пад мокрым”.

Закон супярэчлівасці: два супрацьлеглыя выказванні пра адзін і той жа прадмет, узятых ў адзін і той жа час і ў адных і тых жа адносінах, не могуць быць адначасова праўдзівымі.

Тыповая памылка – размяшчэнне ў адным тэксце сказаў, у якіх сцвярджаецца супрацьлеглае: 1) *Эдуард **зразумеў**, што жаніцьба з Антанінай была, **мусіць**, несур’ёзным крокам.* 2) *Астрамірава Евангелле аздоблена вялікімі мініяцюрамі.*

Такія памылкі з'яўляюцца настолькі відавочнымі, што выкарыстоўваюцца для стварэння камічных эфектаў:

*Было темно, луна светила ярко,
Снегом покрыт зеленый луг,
Когда быстрая, как молния, повозка
Медленно выехала из-за угла.
В ней, стоя, сидели люди,
Молча углубленные в беседу,
В то время как подстреленный заяц
Катался на лугу на лыжах...*

Закон выключэння трэцяга: з двух супрацьлеглых выказванняў адно праўдзівае, другое – не, а трэцяга не дадзена.

У прадметаў аб'ектыўнага свету якая-небудзь прыкмета прысутнічае або адсутнічае. Так, напрыклад, з двух меркаванняў: “У птушкі ёсць крылы”, і “У птушкі няма крылаў”, першае праўдзівае, другое непраўдзівае, а трэцяга, прамежкавага паміж гэтымі двума меркаваннямі, быць не можа.

Не могуць быць адначасова праўдзівымі два тэзісы, вылучаныя ў межах сказа *Месяц – гэта маленькая планета і спадарожнік Зямлі*, бо планетай з'яўляецца нябеснае цела, якое круціцца вакол зоркі, спадарожнікам – нябеснае цела, якое круціцца вакол планеты. Таму Месяц не можа быць адначасова планетай і спадарожнікам.

Тыповыя памылкі – гэта ўдакладняльныя выказванні, якія супярэчаць аднаму з выказванняў:

У іх зусім не было зброі. На пяцёрых толькі два пісталеты і адна граната (у прыведзеным прыкладзе паміж двума сказамі, з якіх адзін (1) *у іх не было зброі* дае немагчымым быць другому (2) *у іх была зброя*, з'яўляецца трэці, які па сямантыцы блізкі да другога. Выпраўлены варыянт можа выглядаць наступным чынам: *У іх было мала зброі. На пяцёрых толькі два пісталеты і адна граната*.

Закон дастатковага абгрунтавання: усякая праўдзівая думка павінна быць абгрунтавана іншымі думкамі, праўдзівасць якіх ужо даказана. На гэтым законе грунтуецца важны юрыдычны прынцып – прэзумцыя невінаватасці. Тыповая памылка – сцверджанне, якое не даказана ні прыкладамі, ні разважаннямі.

Дасягненню лагічнасці спрыяе правільная пабудова доказу, які складаецца з трох элементаў: *тэзіс* (думка, якую трэба даказаць), *аргументы* (палажэнні, з дапамогай якіх абгрунтоўваецца, даказваецца тэзіс), *дэманстрацыя*, або *форма доказу* (спосаб лагічнай сувязі паміж тэзісам і аргументамі, вывядзенне сапраўднасці тэзіса).

Прывядзём прыклад доказу, размешчаны па адрасе <http://www.referat.www4.com/view-text-71560>. Поль С. Брэг выказаў наступны тэзіс: “Купіць здароўе нельга, яго можна толькі зарабіць

уласнымі пастаяннымі намаганнямі”. Гэты тэзіс ён абгрунтоўвае так: “Толькі ўпартая і настойлівая праца над сабой дазволіць кожнаму зрабіць сябе энергічным доўгажыхаром, які будзе атрымліваць асалоду ад непамернага здароўя. Я сам зарабіў здароўе сваім жыццём. Я з’яўляюся здаровым 365 дзён на год, у мяне не бывае ніякага болю, стомленасці, састарэласці цела. І вы можаце дабіцца такіх жа вынікаў!” (Брэгг П. С. Чудо голодания. – М., 1989. – С. 6). Памёр Брэг у снежні 1976 г. ва ўзросце 95 гадоў: падчас катання на дошцы ля ўзбярэжжа Фларыды яго накрыла гіганцкая хваля.

Размяжоўваюць некалькі відаў аргументаў:

1. Правераныя адзінкавыя факты (фактычны матэрыял: статыстычныя дадзеныя аб насельніцтве, тэрыторыі дзяржавы, выкананні плана, колькасці ўззбраення, паказанні сведкаў, подпісы на дакументах, навуковыя дадзеныя, навуковыя факты). Роля фактаў у абгрунтаванні палажэнняў, у тым ліку навуковых, вялікая. Цаной дзясяткаў тысяч праведзеных вопытаў, збору навуковых фактаў І.У. Мічурын стварыў стройную сістэму вывядзення новых гатункаў раслін. Спачатку ён захапіўся працамі па акліматызацыі паўднёвых і заходнееўрапейскіх пладовых культур ва ўмовах сярэдняй паласы Расіі. Шляхам гібрыдызацыі ён здолеў стварыць звыш за 300 гатункаў пладовых і ягадных культур. Гэта яскравы прыклад таго, як сапраўдны навуковец збірае і апрацоўвае велізарны навуковы фактычны матэрыял.

2. Азначэнні як аргументы доказу.

3. Аксіёмы – меркаванні, якія прымаюцца ў якасці аргументаў без доказу; шырока прымяняюцца ў матэматыцы, механіцы, тэарэтычнай фізіцы, матэматычнай логіцы і іншых навук.

4. Раней даказаныя законы навукі і тэарэмы як аргументы доказу.

Тэзіс: кошкі былі прыручаны чалавекам пазней за сабак. Аргументы: 1) раскопкі культурных слаёў паказалі, што рэшткі шкілета сабак сустракаюцца ў паселішчах чалавека-паляўнічага; рэшткі шкілета котак з’яўляюцца толькі тады, калі чалавек стаў займацца земляробствам (кошкі выкарыстоўваліся для барацьбы з грызунамі); 2) паляванне з’яўляецца больш старажытным, чым земляробства, заняткам чалавека.

Для абвяржэння тэзіса факты іграюць таксама вялікую ролю. Напрыклад, каб абвергнуць тэзіс “На Венеры можа існаваць арганічнае жыццё”, дастаткова прывесці наступныя дадзеныя: тэмпература на паверхні Венеры 470-480 °С, ціск – 95-97 атмасфер. Гэтыя факты сведчаць пра тое, што жыццё на Венеры немагчымае.

У мове існуюць сродкі, якія спрыяюць лагічнасці выкладання: дзяленне тэксту на абзацы, ужыванне пабочных слоў (*на-першае, на-*

другое, па-трэцяе, такім чынам), выдзяленне частак тэксту (іншым шрыфтам, падкрэсліваннем, тлустым і інш.), інтанацыя ў вусным выступленні і г.д.

Часам парушэнне лагічнасці прыводзіць да алагізмаў – лагічных (маўленчай) памылак, звязаных з парушэннем лагічных сувязяў у тэксце, лагічнымі разрывамі, бяздоказнымі, няправільнымі высновамі. Прычынай алагізма можа стаць няправільнае словаўжыванне – супастаўленне несупаставімых паняццяў, напрыклад: *Сінтаксіс энцыклапедычных артыкулаў адрозніваецца ад іншых навуковых артыкулаў*. Атрымліваецца, што сінтаксіс адрозніваецца ад артыкулаў, хоць мелася на ўвазе, што сінтаксіс энцыклапедычных артыкулаў адрозніваецца ад сінтаксісу іншых навуковых артыкулаў.

Парушэнне лагічных сувязяў паміж словамі і часткамі выказвання можа прывесці да ненаўмыснага камізму. Напрыклад: *Хачу выказаць шчырую падзяку доктару санаторна-лясной школы. Чалавек гэты з заўсёды ўсмішлівым тварам і разам з тым з вялікім вопытам*. Тут злучаны ў адзін рад несудадносныя паняцці: прыгожы знешні выгляд і прафесійны вопыт.

З пункту гледжання моўнай культуры небяспечнымі з’яўляюцца прыхаваныя алагізмы: *Быў арганізаваны наказ слайдаў аб развіцці гарадоў і культуры Францыі*. Няправільна арганізаваны рад аднародных членаў: паняцці *горад* і *культура* аб’яднаны злучнікам «і».

Прычынай нелагічнасці выказвання можа стаць падмена паняцця, якая часта ўзнікае ў выніку няправільнага словаўжывання: *Дрэнна, калі ва ўсіх кінатэатрах горада дэманструецца адна і тая ж назва фільма*. Вядома, дэманструецца фільм, а не яго назва. Можна было напісаць *Дрэнна, калі ва ўсіх кінатэатрах горада дэманструецца адзін і той жа фільм*.

Такія памылкі ўзнікаюць з-за недастаткова дакладнай дыферэнцыяцыі паняццяў, напрыклад: *Набліжэння прэм’еры калектыў тэатра чакае з асаблівым хваляваннем* (чакаюць не набліжэння прэм’еры, а самой прэм’еры).

Нелагічным становіцца маўленне, у якім адбываецца неапраўданае пашырэнне або звужэнне паняцця: *Нам расказалі пра вядомага пісьменніка і прачыталі ўрыўкі з яго творчасці* (трэба было напісаць *з яго твораў*). Прыклад звужэння паняцця: *Край багаты на помнікі архітэктуры, цікавыя для замежных турыстаў* (чаму толькі замежных?).

Важнай умовай стварэння лагічнай прамовы з’яўляецца правільны парадак слоў. У сінтаксічнай структуры сказа парадак слоў вызначае ўзаемаразмяшчэнне кампанентаў словазлучэння і агульную арганізацыю групы дзейніка і групы выказніка. Парушэнне парадку

слоў прыводзіць да парушэння лагічнай паслядоўнасці выкладу, да няяснасці сэнсавых акцэнтаў у ім. Вось прыклад няўдалага словаразмяшчэння ў сказе: *Нагадваю бацькам, што без пуцёвак дзеці на ўсе базы адпачынку не прымаюцца*. Гэты сказ можна выправіць наступным чынам: у пачатак вынесці акалічнасць месца і зняць слова ўсе: *На базы адпачынку дзеці без пуцёвак не прымаюцца*.

Асабліва часта выкарыстоўваюць родавае найменне замест відавога, што пазбаўляе маўленне дакладнасці: *У пакоі стаялі сталы, крэслы, мэбля з чырвонага дрэва* (відавочна, аўтар меў на ўвазе, што першыя прадметы не былі зроблены з чырвонага дрэва, але ўсё роўна такое спалучэнне недапушчальнае). *Трэба падумаць аб кармах на зіму для жывёлагадоўлі* (трэба корм для жывёл, жывёлы).

Логіка падчас выступлення з'яўляецца ўмовай паспяховасці зносін. Яна забяспечвае ўменне зразумела выказаць думкі, даказваць і аргументаваць сфармуляваныя тэзісы, спрачацца з існуючым або неіснуючым апанентам, аспрэчваць антытэзісы, антыаргументы, памылковыя думкі і ідэі. Выступоўца сам павінен верыць у праўдзівасць тых думак, якія ён даводзіць да слухачоў.

Пытанні і заданні

1. Паразважайце над тым, чаму трэба імкнуцца да лагічнасці выказвання падчас выступлення перад аўдыторыяй, зносін з людзьмі.
2. Раскажыце пра асноўныя фармальна-лагічныя законы: іх сутнасць, прымяненне, парушэнне.
3. Назавіце структурныя элементы доказу, дайце ім характарыстыку, раскажыце, для чаго яны служаць.
4. Дакажыце / абвергніце наступныя тэзісы, выкарыстаўшы ў якасці аргументаў лічбавыя дадзеныя, канкрэтныя факты з жыцця і інш.: 1) *Сонца прыносіць чалавеку шмат карысці*; 2) *Наша здароўе залежыць ад таго, што і як мы ўжываем у ежу*; 3) *Узрост – гэта не колькасць пражытых гадоў, а стан душы*; 4) ...
5. Якія лагічныя памылкі называюць сафізмамі? Як яны ўзнікаюць?
6. Раскажыце пра сутнасць такіх лагічных памылак, як падмена тэзіса, несапраўднае абгрунтаванне, кола ў доказе, паспешлівае абагульненне, недастатковасць аргументаў і інш., пазнаёміўшыся з дадатковай літаратурай.

V. ПЫТАННІ ДЛІ САМАПРАВЕРКІ І ДА ЗАЛІКУ

1. Рыторыка як навука і від мастацтва.
2. Рыторыка як навучальная дысцыпліна, яе змест, прадмет, задачы.
3. Сувязь рыторыкі з іншымі дысцыплінамі.
4. Асноўны рытарычны закон.
5. Суадносіны паняццяў “рыторыка”, “аратарскае мастацтва”, “красамоўства”, “майстэрства вуснага публічнага выступлення”.
6. Час, месца, умовы і прычыны зараджэння рыторыкі.
7. Дзейнасць лагаграфіаў.
8. Сувязь аратарскага мастацтва і дэмакратызацыі грамадства.
9. Асноўныя жанры антычных прамоў. Змест антычных рыторык.
10. Класічная схема рытарычнай дзейнасці: інвенцыя, дыспазіцыя, элакуцыя, меморыя, акцыя.
11. Сафістыка і сафісты.
12. Уклад аратараў Старажытнай Грэцыі ў развіццё рыторыкі.
13. “Рыторыка” Арыстоцеля – першая навуковая тэарэтычная работа па красамоўстве, яе змест, значэнне для далейшага развіцця рыторыкі.
14. Жыццёвы і творчы шлях Арыстоцеля.
15. Дэмасфен – майстар палітычнага і судовага красамоўства. “Філіпікі” Дэмасфена, іх гісторыка-рытарычная значнасць. Трагічнасць і веліч яго жыццёвага шляху.
16. Развіццё рыторыкі ў Старажытным Рыме.
17. Цыцэрон – тэарэтык і практык аратарскага мастацтва. Трылогія рытарычных трактатаў Цыцэрона.
18. Красамоўства ў часы Сярэднявечча. Заходняя і ўсходняя галіны духоўнага красамоўства. Гамілетыка.
19. Рытарычная думка ва ўсходнеславянскай культуры.
20. Аратарскае мастацтва эпохі Адраджэння і Новага часу.
21. Рыторыка XX–XXI стагоддзяў.
22. Знешні выгляд аратара: асноўныя патрабаванні да знешнасці, адзення, абутку, прычоскі, асабістых рэчаў, іх адпаведнасць маўленчай сітуацыі, індывідуальнаму стылю.
23. Асноўныя патрабаванні да маўлення, голасу, манер і паводзін аратара. Прафесійныя якасці аратарскага голасу.
24. Узаемадзеянне аратара і аўдыторыі. Арыентацыя аратара ў аўдыторыі. Паняцце “аўдыторны шок”, або “аратарская ліхаманка”. Прычыны “аратарскай ліхаманкі”: псіхалагічныя, суб’ектыўныя, псіхалінгвістычныя, прафесійныя, спосабы пазбаўлення ад яе.
25. Паняцце “псіхалагічны бар’ер” і спосабы яго пераадолення. Наяўнасць адваротнай сувязі паміж аратарам і слухачамі як неабходная ўмова паспяховасці выступлення. Прыметы ўстанаўлення адваротнай сувязі.
26. Тэхніка маўлення. Састаўныя часткі тэхнікі маўлення. Маўленчы

- апарат, яго састаўныя часткі. Адрозненне фізіялагічнага і маўленчага дыхання.
27. Спецыфіка вуснага публічнага выступлення: непасрэдны кантакт са слухачамі, незваротнасць маўлення, неаднароднасць аўдыторыі, неабходнасць існавання адваротнай сувязі, адказы на пытанні слухачоў, хваляванне, культура маўлення аратора, экспрэсіўнасць, лагічнасць.
 28. Кампазіцыя аратарскага выступлення, яе асноўныя элементы і іх прызначэнне. Недахопы кампазіцыі, іх папярэджанне і выпраўленне.
 29. План – аснова кампазіцыі. Тыпы планаў па структуры, па прызначэнні.
 30. Выбар і фармулёўка тэмы прамовы, патрабаванні да фармулёўкі тэмы.
 31. Уступная і заключная часткі прамовы, іх прызначэнне, асаблівасці, формы пабудовы. Асноўныя патрабаванні да ўступнай і заключнай частак прамовы. Дзеянне “закона краю” ў рыторыцы.
 32. Асноўная частка прамовы, яе прызначэнне, спецыфіка. Спосабы падачы матэрыялу.
 33. Віды ўвагі аўдыторыі, асаблівасці кожнага віду. Сродкі актывізацыі ўвагі слухачоў у розных частках прамовы (уступнай, асноўнай, заключнай).
 34. Важнасць такой часткі выступлення, як адказы на пытанні слухачоў. Класіфікацыя пытанняў.
 35. Няшчырыя прыёмы ў фармулёўцы пытанняў: памылка многіх пытанняў, іранізацыя з пытання апанента, адказ пытаннем на пытанне, адказ у крэдыт.
 36. Паняцце аўдыторыі, яе прыкметы, псіхалагічныя асаблівасці. Абумоўленасць паводзін аўдыторыі яе велічыняй, ступенню аднароднасці складу і інш.
 37. Віды прамой у залежнасці ад сферы выкарыстання, аб’ёму, падрыхтоўкі, колькасці ўдзельнікаў, мэты.
 38. Інфармацыйная прамова, яе спецыфіка, жанры.
 39. Агітацыйная прамова, яе асаблівасці, разнавіднасці.
 40. Адметнасць забаўляльнай і інтымна-асабістай прамой.
 41. Аратарскі стыль і маўленчы тып. Класіфікацыі маўленчых тыпаў Цыцэрона, І.П.Паўлава, С.Ф.Івановай.
 42. Спрэчка як адзін са спосабаў дасягнення ісціны. Віды спрэчак. Паняцце “культура спрэчкі”, кампаненты культуры спрэчкі, іх сутнасць.
 43. Дзелавыя зносіны: асаблівасці, віды. Бар’еры ў зносінах, шляхі іх пераадолення.
 44. Роля невербальных сродкаў уздзеяння на аўдыторыю: манеры, міміка, жэсты і інш. Жэсты аратора як дадатковыя сігналы да зместу прамовы.
 45. Спосабы класіфікацыі жэстаў, правілы карыстання імі. Нацыянальныя, сацыяльныя і індывідуальныя асаблівасці жэстыкуляцыі.

VI. КРЫТЭРЫ АЦЭНКІ ПУБЛІЧНЫХ ВЫСТУПЛЕННЯЎ

Адзнака	Крытэрыі
10	Прамова пабудавана лагічна, паслядоўна, яе змест адпавядае заяўленай тэме, пераходы ад адной структурнай часткі да другой лагічныя, прадуманыя. Назва прамовы адпавядае асноўнай яе ідэі, сфармулявана зразумела, дакладна, канкрэтна. Тэма раскрыта поўнасьцю, выкарыстаны багаты фактычны матэрыял (у тым ліку і мясцовага характару), прыведзены моцныя аргументы. Студэнт трымаецца перад аўдыторыяй упэўнена. Яго маўленне выразнае, усе рухі і жэсты апраўданыя, звязаныя з прадметам гаворкі. Голас гучны. Выкарыстаны разнастайныя сродкі прыцягнення ўвагі слухачоў (прыём дыялагізацыі, форма “пытанне -- адказ”, наглядны матэрыял, зрокавая сувязь са слухачамі і інш.). Існуе адваротная сувязь паміж прамоўцам і аўдыторыяй. Тэма актуальная для студэнцкай аўдыторыі. Мэта прамовы дасягнута. Маўленчыя памылкі адсутнічаюць.
9	Прамова пабудавана лагічна, паслядоўна, яе змест адпавядае заяўленай тэме, пераходы ад адной структурнай часткі да другой лагічныя, прадуманыя. Назва прамовы адпавядае асноўнай яе ідэі, сфармулявана зразумела, дакладна, канкрэтна. Тэма раскрыта поўнасьцю, выкарыстаны багаты фактычны матэрыял (у тым ліку і мясцовага характару), прыведзены моцныя аргументы. Студэнт трымаецца перад аўдыторыяй упэўнена. Яго маўленне выразнае, усе рухі і жэсты апраўданыя, звязаныя з прадметам гаворкі. Голас гучны. Выкарыстаны разнастайныя сродкі прыцягнення ўвагі слухачоў (прыём дыялагізацыі, форма “пытанне -- адказ”, наглядны матэрыял, зрокавая сувязь са слухачамі і інш.). Існуе адваротная сувязь паміж прамоўцам і аўдыторыяй. Тэма актуальная для студэнцкай аўдыторыі. Мэта прамовы дасягнута. У маўленні студэнта прысутнічаюць адзінкавыя маўленчыя памылкі.

8	Прамова пабудавана лагічна, паслядоўна, яе змест адпавядае заяўленай тэме, пераходы ад адной структурнай часткі да другой не заўсёды лагічныя, прадуманыя. Назва прамовы адпавядае асноўнай яе ідэі, сфармулявана зразумела, дакладна, канкрэтна. Тэма раскрыта поўнасьцю, выкарыстаны багаты фактычны матэрыял (у тым ліку і мясцовага характару), прыведзены моцныя аргументы. Студэнт трымаецца перад аўдыторыяй упэўнена. Яго маўленне выразнае, усе рухі і жэсты апраўданыя, звязаныя з прадметам гаворкі. Голас гучны. Выкарыстаны разнастайныя сродкі прыцягнення ўвагі слухачоў (прыём дыялагізацыі, форма “пытанне – адказ”, наглядны матэрыял, зрокавая сувязь са слухачамі і інш.). Існуе адваротная сувязь паміж прамоўцам і аўдыторыяй. Тэма актуальная для студэнцкай аўдыторыі. Мэта прамовы дасягнута. У маўленні студэнта прысутнічаюць адзінкавыя маўленчыя памылкі.
7	Прамова пабудавана лагічна, паслядоўна, яе змест адпавядае заяўленай тэме, пераходы ад адной структурнай часткі да другой не заўсёды лагічныя, прадуманыя. Назва прамовы адпавядае асноўнай яе ідэі, сфармулявана зразумела, але недакладна, неканкрэтна. Тэма раскрыта поўнасьцю, выкарыстаны багаты фактычны матэрыял (але адсутнічае матэрыял мясцовага характару), прыведзены моцныя аргументы. Студэнт трымаецца перад аўдыторыяй упэўнена. Яго маўленне выразнае, рухі і жэсты ў асноўным апраўданыя, звязаныя з прадметам гаворкі. Голас гучны. Выкарыстаны разнастайныя сродкі прыцягнення ўвагі слухачоў (прыём дыялагізацыі, форма “пытанне – адказ”, наглядны матэрыял, зрокавая сувязь са слухачамі і інш.). Існуе адваротная сувязь паміж прамоўцам і аўдыторыяй. Тэма актуальная для студэнцкай аўдыторыі. Мэта прамовы дасягнута. У маўленні студэнта прысутнічаюць адзінкавыя маўленчыя памылкі.
6	Прамова пабудавана лагічна, паслядоўна, яе змест адпавядае заяўленай тэме, пераходы ад адной структурнай часткі да другой не заўсёды лагічныя, прадуманыя. Назва прамовы адпавядае асноўнай яе ідэі, сфармулявана зразумела, але недакладна, неканкрэтна. Тэма раскрыта поўнасьцю,

	выкарыстаны разнастайны фактычны матэрыял (але адсутнічае матэрыял мясцовага характару), прыведзены моцныя аргументы. Выступаючы, студэнт хвалюецца і не можа стрымаць свайго хвалявання. Яго маўленне выразнае, рухі і жэсты ў асноўным апраўданыя, звязаныя з прадметам гаворкі. Голас гучны, аднак часам зрываецца. Сродкі прыцягнення ўвагі слухачоў нешматлікія. Існуе адваротная сувязь паміж прамоўцам і аўдыторыяй. Тэма актуальная для студэнцкай аўдыторыі. Мэта прамовы дасягнута. У маўленні студэнта прысутнічаюць адзінкавыя маўленчыя памылкі.
5	Выкладанне матэрыялу не заўсёды лагічнае, змест прамовы адпавядае заяўленай тэме, пераходы ад адной структурнай часткі да другой не заўсёды прадуманыя. Назва прамовы адпавядае асноўнай яе ідэі, сфармулявана зразумела, але недакладна, неканкрэтна. Тэма раскрыта не да канца, выкарыстаны небагаты фактычны матэрыял, прыведзены моцныя аргументы. Выступаючы, студэнт хвалюецца і не можа стрымаць свайго хвалявання. Яго маўленне невыразнае, рухі і жэсты ў асноўным апраўданыя, але не заўсёды звязаныя з прадметам гаворкі. Голас нягучны, часта зрываецца. Сродкі прыцягнення ўвагі слухачоў нешматлікія. Адваротная сувязь паміж прамоўцам і аўдыторыяй слабая. Тэма не зусім актуальная для студэнцкай аўдыторыі. У маўленні студэнта прысутнічаюць шматлікія маўленчыя памылкі.
4	Выкладанне матэрыялу не заўсёды лагічнае, змест прамовы адпавядае заяўленай тэме, пераходы ад адной структурнай часткі да другой непрадуманыя ці адсутнічаюць. Назва прамовы не адпавядае асноўнай яе ідэі, сфармулявана незразумела, недакладна, неканкрэтна. Тэма раскрыта не да канца, выкарыстаны небагаты фактычны матэрыял, прыведзены моцныя аргументы. Выступаючы, студэнт хвалюецца і не можа стрымаць свайго хвалявання. Яго маўленне невыразнае, рухі і жэсты ў асноўным апраўданыя, але не заўсёды звязаныя з прадметам гаворкі. Голас нягучны. Сродкі прыцягнення ўвагі слухачоў нешматлікія. Адваротная сувязь паміж прамоўцам і аўдыторыяй слабая ці адсутнічае. Тэма неактуальная і нецікавая для студэнцкай аўдыторыі. У

	маўленні студэнта прысутнічаюць шматлікія маўленчыя памылкі.
2-3	Выкладанне матэрыялу нелагічнае, змест прамовы не адпавядае заяўленай тэме, пераходы ад адной структурнай часткі да другой непрадуманыя ці адсутнічаюць. Назва прамовы не адпавядае асноўнай яе ідэі, сфармулявана незразумела, недакладна, неканкрэтна. Тэма раскрыта не да канца, выкарыстаны небагаты фактычны матэрыял. Аргументы адсутнічаюць. Выступаючы, студэнт хвалюецца і не можа стрымаць свайго хвалявання. Яго маўленне невыразнае, рухі і жэсты ў асноўным апраўданыя, але не заўсёды звязаныя з прадметам гаворкі. Голас нягучны. Сродкі прыцягнення ўвагі слухачоў адсутнічаюць. Адваротная сувязь паміж прамойцам і аўдыторыяй адсутнічае. Тэма неактуальная і нецікавая для студэнцкай аўдыторыі. У маўленні студэнта прысутнічаюць шматлікія маўленчыя памылкі.
1	Пачаўшы прамову, студэнт не змог яе закончыць.

VII. ДАДАТАК

Лісій. 3 прамовы “Пра забойства Эратасфена”

Гістарычная даведка. Лісій (прыкладна 459-380 гг. да н. э.), які належаў да ліку выдатных грэчаскіх аратараў V-IV стст. да н.э. нарадзіўся ў Афінах. У 404 г. пры панаванні алігархаў, “трыццаці тыранаў”, як дэмакрат вымушаны быў бегчы з Афін, аднак з аднаўленнем у 403 г. дэмакратыі вярнуўся. Лісій – судовы аратар (захавалася 34 яго прамовы), лагаграф, які лічыўся майстрам складання прамой, якія па стылі адпавядалі характару, манерам, адукацыі кліента.

Майстэрства, якое збліжае лагаграфа з драматычным паэтам, Лісій праяўляў у “апавяданнях”, якія з’яўляліся часткай судовай прамовы. Апавяданні Лісія складаюць важны этап у развіцці грэчаскай мастацкай прозы.

Справа разглядалася ў афінскім “судзе прысяжных”. “Апавяданне” ў гэтай прамове, напісанае Лісіем для Евфілета, вылучаецца асаблівай яркасцю: разгортваецца мастацкая драматычная карціна з персанажамі, якія ў далейшым будуць тыповымі для бытавой грэчаскай камедыі.

[Земляроб Евфілет забіў палюбоўніка сваёй жонкі Эратасфена, застаўшы таго на месцы злчынства. Евфілет абапіраецца на закон, які ў гэтым выпадку дазваляе забойства, а яго праціўнікі сцвярджаюць, што Евфілет сам заманіў Эратасфена да сябе дадому і забіў яго з-за варожасці і карысці].

(5) Я изложу вам все обстоятельства моего дела с самого начала, ничего не пропуская, – все расскажу, по правде: единственное спасение себе я вижу в том, если сумею рассказать вам все, как было.

(6) Когда я решил жениться, афиняне, и ввел в свой дом жену, то сначала я держался такого правила, чтобы не докучать ей строгостью, но и не слишком много давать ей воли делать, что хочет; смотрел за нею по мере возможности и наблюдал, как и следовало. Но, когда у меня родился ребенок, я уже стал доверять ей и отдал ей на руки все, что у меня есть, находя, что ребенок является самой прочной связью супружества.

(7) В первое время, афиняне, она была лучшей женой в мире: отличная, экономная хозяйка, расчетливо управлявшая всем домом. Но когда у меня умерла мать, то смерть ее сделалась причиной всех моих несчастий.

(8) Жена моя пошла за ее телом в похоронной процессии; там ее увидал этот человек и спустя некоторое время соблазнил ее: поджидая на улице нашу служанку, которая ходит на рынок, он стал через нее делать предложения моей жене и, наконец, довел ее до несчастья.

(9) Так вот прежде всего, мужи афинские (надо и это рассказать вам), у меня есть домик, двухэтажный, с одинаковым устройством верхних и нижних комнат как в женской, так и в мужской половине. Когда родился у нас ребенок, мать стала кормить его; но, чтобы ей не подвергать опасности здоровье, сходя по лестнице, когда ей приходилось мыться, я стал жить наверху, а женщины внизу.

(10) Таким образом, уже было заведено, что жена часто уходила вниз спать к ребенку и кормить его грудью, чтобы он не кричал. Так дело шло долго, и мне никогда не приходило в голову подозрение; напротив, я был настолько глуп, что считал свою жену самой честной женщиной в городе.

(11) Время шло, мужи афинские, и вот как-то я вернулся неожиданно из деревни; после обеда ребенок стал кричать и капризничать: его нарочно для этого дразнила служанка, потому что тот человек был в доме, впоследствии я все узнал.

(12) Я велел жене пойти и дать грудь ребенку, чтобы он перестал плакать. Она сначала не хотела, потому будто бы, что она давно не виделась со мной и рада была моему возвращению. Когда же я стал сердиться и велел ей уходить, она сказала: “Это для того, чтобы тебе здесь заигрывать с нашей девчонкой; ты и раньше, выпивши, приставал к ней”.

(13) Я смеялся, а она встала и, уходя, как будто в шутку заперла дверь за собой и ключ унесла. Я, не обращая на это никакого внимания и ничего не подозревая, сладко уснул, потому что вернулся из деревни.

(14) На рассвете она вернулась и отперла дверь. Когда я спросил, отчего двери ночью скрипели, она отвечала, что в комнате у ребенка потухла лампа, и тогда она послала взять огня у соседей. Я промолчал, думая, что так и было. Но показалось мне, мужи афинские, что лицо у нее было набелено, хотя не прошло еще и месяца со смерти ее брата; но все-таки и тут я ничего не сказал по поводу этого и вышел из дома молча.

(15) После этого, мужи афинские, прошло немало времени; я был далек от мысли о своих несчастьях. Вдруг однажды подходит ко мне какая-то старуха, подосланная женщиной, с которой он был в незаконной связи, как я потом слышал. Та сердилась на него, считая себя обиженной тем, что он больше не ходит к ней по-прежнему, и следила за ним, пока, наконец, не открыла, какая тому причина.

(16) Так вот эта служанка, поджидавшая меня возле моего дома,

подошла ко мне и сказала: “Евфилет, не думай, что я подошла к тебе из праздного любопытства: нет, человек, наносящий оскорбление тебе и твоей жене, вместе с тем – и наш враг. Так, если ты возьмешь служанку, которая ходит на рынок и прислуживает вам за столом; и допросишь ее под пыткой, то узнаешь все. А человек, который делает это, – прибавила она, – Эратосфен, из дема {демы – округа, на которые разделялась Аттика, область Греции}, он соблазнил не только твою жену, но и многих других. Это уж его специальность”.

(17) Так сказавши, мужи афинские, она ушла, а меня это сейчас же взволновало; все мне пришло на ум, и я был полон подозрения: я стал думать о том, как она заперла меня в спальне, вспомнил, как в ту ночь скрипела дверь, ведущая со двора в дом, и та, которая выходит на улицу, чего раньше никогда не случалось, а также и то, что жена, как мне показалось, была набелена. Все это пришло мне на ум, и я был полон подозрения.

(18) Вернувшись домой, я велел служанке идти со мной на рынок. Я привел ее к одному из своих друзей и стал говорить, что я все узнал, что делается у меня в доме: “Так вот, можешь выбирать из двух любое: или я тебя выпорю и сошлю на мельницу {тяжелая работа на мельнице была обычным наказанием рабов}, где конца не будет твоим мукам, или, если ты скажешь всю правду, тебе не будет ничего дурного, и ты получишь от меня прощение за свою вину. Но только не лги, говори правду”.

(19) Она сперва стала было отпираться и говорила, что я волен делать, что хочу, так как она ничего не знает; когда же я назвал ей Эратосфена и сказал, что это он ходит к моей жене, она испугалась, подумав, что я все знаю доподлинно.

(20) Тут она уж бросилась мне в ноги и, взяв с меня обещание, что ей ничего худого не будет, стала рассказывать прежде всего, как после похорон он подошел к ней, затем, как она сама, наконец, передала его предложение госпоже, как та после долгого времени сдалась на его убеждения и какими способами она принимает его посещения; как на Фесмофориях {праздник в честь богини плодородия Деметры и ее дочери Персефоны; в нем могли участвовать лишь замужние женщины}, когда я был в деревне, она ходила с его матерью в храм; и все остальное, что произошло, она в точности рассказала.

(21) Когда она кончила, я сказал: “Смотри же, чтоб ни одна душа не узнала об этом, а то весь наш договор с тобою нарушен. Но я хочу, чтоб ты доказала мне на месте преступления: слов мне не надо, но раз дело обстоит так, нужно, чтобы преступление стало очевидным”.

(22) Она на это согласилась. После этого прошло дня четыре-

пять... как я вам докажу это вескими аргументами. Но сначала я хочу рассказать, что произошло в последний день. Сострат – мне друг и приятель. Я встретился с ним после заката солнца, когда он шел из деревни. Зная, что, вернувшись в такой час, он ничего не найдет дома съестного, я пригласил его отобедать со мной. Придя ко мне домой, мы поднялись в верхний этаж и стали обедать.

(23) Поблагодарив меня за угощение, он ушел домой, а я лег спать. И вот, мужи афинские, пришел Эратосфен. Служанка сейчас же разбудила меня и сказала, что он тут. Я велел ей смотреть за дверью, молча спустился вниз и вышел из дому. Я заходил к одному, к другому: одних не застал дома, других, оказалось, не было в городе.

(24) Взяв с собой сколько можно было больше при таких обстоятельствах людей я пошел. Потом, взяв факелы в ближайшей лавочке, мы вошли в дом: дверь была открыта служанкой, которой было дано это поручение. Толкнув дверь в спальню, мы, входившие первыми, увидели его еще лежавшим с моей женой, а вошедшие после – стоявшим на кровати в одном хитоне.

(25) Тут, мужи афинские, я ударом сбил его с ног и, скрутив ему руки назад и связав их, стал спрашивать, на каком основании он позволяет себе такую дерзость: входить в мой дом. Он вину свою признал, но только слезно молил не убивать его, а взять с него деньги.

(26) На это я отвечал: “Не я убью тебя, но закон нашего государства; нарушая закон, ты поставил его ниже твоих удовольствий и предпочел лучше совершить такое преступление по отношению к жене моей и детям, чем повиноваться законам и быть честным гражданином”.

(27) Таким образом, мужи афинские, он получил то возмездие, которое, по повелению закона, должны получать подобного рода преступники; но при этом он не был втащен силой с улицы в дом и не прибег к домашнему очагу, как утверждают обвинители. Да и как он мог прибегнуть к нему, когда он еще в спальне, как только я его ударил, тотчас же упал, когда я скрутил ему руки назад и когда в доме было столько людей, через которых он не мог пробиться, не имея ни ножа, ни палки – словом сказать, ничего, чем бы он мог обороняться от вошедших.

(28) Но, мужи афинские, как и вам, я думаю, известно, люди, совершающие незаконные деяния, никогда не признают того, что их противники говорят правду, а сами лживыми уверениями и тому подобными неблагоприятными средствами стараются возбудить в слушателях негодование против лиц, на стороне которых находится право.

Пераклад С.І. Сабалеўскага

Цыцэрон. Першая прамова супраць Луцыя Сергія Каціліны (урывак)

[У сенаце, у храме Юпітэра Статара, 8 лістапада 63 г. да н. э.]

Гістарычная даведка. Прамовы супраць Каціліны, якія дайшлі да нас, уяўляюць вынік выкананай Цыцэронам у 61-60 гг. літаратурнай апрацоўкі прамой, з якімі ён выступаў у лістападзе і снежні 63 г. падчас падаўлення руху, вядомага пад назвай *заговор Каціліны*.

Луцый Сергій Каціліна (108-62 гг. да н. э.) належаў да патрыцыянскага роду, быў на баку Сулы і ў 82-81 гг. сам прымаў удзел у пакараннях. У 68 г. был прэтарам, у 67 г. прапрэтарам правінцыі Афрыкі. У 66 г. Каціліна імкнуўся стаць консулам, аднак быў прыцягнуты насельніцтвам сваёй правінцыі да суда за вымаганне і таму быў выключаны з ліку кандыдатаў, што стала прычынай яго ўдзелу ў заговоры з мэтай захапіць уладу. Гэты так званы першы заговор Каціліны не прывёў да актыўных выступленняў; нягледзячы на тое, што заговор быў яўным, яго ўдзельнікі не былі прыцягнуты да адказнасці.

Суд па абвінавачванні Каціліны ў вымаганні скончыўся яго апраўданнем, аднак прыцягненне да суда не дазволіла яму ўдзельнічаць у саісканні консульства на 64 г. У саісканні консульства на 63 г. удзельнічала сем чалавек, сярод іх Цыцэрон, Каціліна, Гай Антоній. Перадвыбарная агітацыя, падчас якой абяцалася адмена пазык, выйшла за межы законнай, у выніку чаго сенат прыняў асаблівыя пастановы. Стараннямі нобіляў і рымскіх коннікаў былі выбраны Цыцэрон і Гай Антоній.

Першыя месяцы консульства Цыцэрона вызначыліся яго выступленнямі супраць зямельнага закона Рула і абаронай Гая Рабірыя; другая палова яго консульства прайшла ў барацьбе з рухам Каціліны. Палітычная праграма Каціліны была неакрэсленай: прыход да ўлады законным або гвалтоўным шляхам, абмежаванне ўлады сената. Каціліна меў поспех сярод самых нізкіх слаёў насельніцтва, збяднелых ветэранаў Сулы і нобіляў, якія спадзяваліся вызваліцца ад пазык і атрымаць больш высокія пасады. У Фезулах (Этрурыя) центурыён Гай Манлій сабраў узброеныя атрады, каб рушыць на Рым; Цыцэрона планавалася забіць. Барацьба ўзмацнілася летам 63 г. Чуткі пра спальванне Рыма і разню, якія рыхтаваліся Кацілінам, узмацніліся, гэтае пытанне абмяркоўвалася ў сенаце ў яго прысутнасці. У кастрычніку Крас атрымаў ананімныя лісты з парадай выехаць з Рыма і гэтым выратавацца ад смерці. Былі атрыманы звесткі, што Манлій пачне рухацца на Рым 27 кастрычніка і што ноччу з 28 на 29 кастрычніка заговоршчыкі падпаляць Рым і распачнуць раз-

ню. 2 кастрычніка сенат прыняў *senatus consultum ultimum*. Было вырашана пачаць рух войск супраць Манлія, які быў аб'яўлены ворагам дзяржавы (*hostis publicus*). Каціліна прадстаў перад судом па абвінавачванні ў гвалтоўных дзеяннях. Ён прапанаваў узяць яго пад варту ў сваім доме (*custodia libera*), аднак у гэтым было адмоўлена.

Ноччу з 6 на 7 лістапада заговоршчыкі сабраліся ў Марка Порцыя Лека; былі аддадзены апошнія распараджэнні: адносна паўстання і, у прыватнасці, забойства Цыцэрона, які даведаўся пра гэта ад сваіх асведамляльнікаў і ўзмацніў ахову горада. 8 лістапада Цыцэрон склікаў сенат у храме Юпітэра Статара і абвінаваціў Каціліну, які прыйшоў у сенат, у дзеяннях супраць дзяржавы. Не маючы ўлік, Цыцэрон прапанаваў яму пакінуць Рым (першая прамова супраць Каціліны). Ноччу 9 лістапада Каціліна выехаў з Рыма ў лагер Манлія. 9 лістапада Цыцэрон выступіў на форуме і паведаміў народу пра свае дзеянні (другая прамова), ён папярэдзваў заговоршчыкаў, што засталіся ў Рыме, ад якіх-небудзь выступленняў.

Ваенныя дзеянні супраць Каціліны былі даручаны консулу Гаю Антонію і прэтару Квінту Метэлу Цэлеру. Прамыя ўлікі супраць заговоршчыкаў былі атрыманы ноччу з 2 на 3 снежня, падчас арышту паслоў гальскага племені алаброгаў; паслы везлі лісты заговоршчыкаў да Каціліны. Раніцай 3 снежня Цыцэрон арыштаваў заговоршчыкаў Лентула Суру, Цэтэга, Габінія і Стацілія. У храме Згоды быў сабраны сенат, якому Цыцэрон паведаміў пра падзеі мінулай ночы; лісты былі прад'яўлены заговоршчыкам, якія прызналі іх сапраўднасць. Сенат прымусіў Публія Карнэлія Лентула Суру скласці з сябе званне прэтара. Цыцэрон быў аб'яўлены "бацькам дзяржавы", ад яго імені быў прызначаны малебен падзякі багам. 3 снежня Цыцэрон выступіў перад народамі з прамовай аб атрыманні ім прамых улік аб заговорах (трэцяя прамова супраць Каціліны).

4 снежня сенат аб'явіў заговоршчыкаў ворагамі дзяржавы. 5 снежня сенат сабраўся ў храме Згоды. Выбраны консул Дэцым Юній Сілан выказаўся за смяротнае пакаранне як для затрыманых, так і для іншых заговоршчыкаў, калі яны будуць схоплены. Выбраны прэтар Гай Цэзар выказаўся за пажыццёвае заключэнне і канфіскацыю маёмасці заговоршчыкаў. Яго прапанова і разыходжанне думак сенатараў прымусілі Цыцэрона выступіць з прамовай (чацвёртая прамова супраць Каціліны); ён выказаўся супраць прапановы Цэзара і за смяротнае пакаранне. Прамова Марка Катона схіліла сенат да рашэння аб неадкладным пакаранні пяцых заговоршчыкаў, якое і адбылося вечарам 5 снежня ў падземеллі Мамерцінскай турмы. 5 студзеня 62 г. пад Пісторыяй адбылася бітва паміж войскам Гаю Антонія, якім камандаваў яго легат Марк Петрэй, і атрадамі Каціліны, якая закончылася паражэннем апошніх разам з іх правадыром.

Цыцэрону належыць значная роля ў раскрыцці і падаўленні заговору *Каціліны*.

(I, 1) Доколе же ты, Катилина, будешь злоупотреблять нашим терпением? Как долго еще ты, в своем бешенстве, будешь издеваться над нами? До каких пределов ты будешь кичиться своей дерзостью, не знающей узды? Неужели тебя не встревожили ни ночные караулы на Палатине, ни стража, обходящая город, ни страх, охвативший народ, ни присутствие всех честных людей, ни выбор этого столь надежно защищенного места для заседания сената, ни лица и взоры всех присутствующих? Неужели ты не понимаешь, что твои намерения открыты? Не видишь, что твой заговор уже известен всем присутствующим и раскрыт? Кто из нас, по твоему мнению, не знает, что делал ты последней, что предыдущей ночью, где ты был, кого сзывал, какое решение принял?

(2) О, времена! О, нравы! Сенат все это понимает, консул видит, а этот человек все еще жив. Да разве только жив? Нет, даже приходит в сенат, участвует в обсуждении государственных дел, намечает и указывает своим взглядом тех из нас, кто должен быть убит, а мы, храбрые мужи, воображаем, что выполняем свой долг перед государством, уклоняясь от его бешенства и увертываясь от его оружия. Казнить тебя, Катилина, уже давно следовало бы, по приказанию консула, против тебя самого обратить губительный удар, который ты против всех нас уже давно готовишь.

(3) Ведь высокочтимый муж, верховный понтифик Публий Сципион, будучи частным лицом, убил Тиберия Гракха, пытавшегося произвести лишь незначительные изменения в государственном строе, а Катилину, страстно стремящегося резней и поджогами весь мир превратить в пустыню, мы, консулы, будем терпеть? О событиях далекого прошлого я, пожалуй, говорить не буду – например, о том, что Гай Сервилий Агала своей рукой убил Спурия Мелия, стремившегося произвести государственный переворот. Была, была некогда в нашем государстве доблесть, когда храбрые мужи были готовы подвергнуть гражданина, несущего погибель, более жестокой казни, чем та, какая предназначена для злейшего врага. Мы располагаем против тебя, Катилина, решительным и веским постановлением сената. Не изменяют государству ни мудрость, ни авторитет этого сословия; мы – говорю открыто – мы, консулы, изменяем ему.

(II, 4) Сенат, своим постановлением, некогда обязал консула Луция Оппимия принять меры, дабы государство не понесло ущерба. Не прошло и ночи – и был убит, вследствие одного лишь подозрения в подготовке мятежа, Гай Гракх, сын, внук и потомок знаменитых

людей; был предан смерти, вместе со своими сыновьями, консуляр Марк Фульвий. На основании такого же постановления сената, защита государства была вверена консулам Гаю Марию и Луцию Валерию. Заставила ли себя ждать хотя бы один день смерть народного трибуна Луция Сатурнина и претора Гая Сервилия, вернее, кара, назначенная для них государством? А мы, вот уже двадцатый день, спокойно смотрим, как притупляется острие полномочий сената. Правда, и мы располагаем таким постановлением сената, но оно таится в записях и подобно мечу, вложенному в ножны; на основании этого постановления сената, тебя, Катилина, следовало немедленно предать смерти, а между тем ты все еще живешь и живешь не для того, чтобы отречься от своей преступной отваги; нет, – чтобы укрепиться в ней. Хочу я, отцы-сенаторы, быть милосердным; не хочу, при таких великих испытаниях для государства, показаться безвольным; но я сам уже осуждаю себя за бездеятельность и трусость.

(5) В самой Италии, на путях в Этрурию, устроен лагерь на погибель римскому народу; с каждым днем растет число врагов, а самого начальника этого лагеря, императора и предводителя врагов, мы видим в своих стенах, более того – в сенате; изо дня в день готовит он изнутри гибель государству. Если я тотчас же велю тебя схватить, Катилина, если я велю тебя казнить, то мне, несомненно, придется бояться, что все честные люди признают мой поступок запоздалым, а не опасаться, что кто-нибудь назовет его слишком жестоким. Но, что уже давно должно было быть сделано, я, имея на это веские основания, все еще не могу заставить себя привести в исполнение. Ты будешь казнен только тогда, когда уже не найдется ни одного столь бесчестного, столь низко павшего, столь подобного тебе человека, который не признал бы, что это совершенно законно.

(6) Но пока есть хотя бы один человек, который осмелится тебя защищать, ты будешь жить, но так, как живешь ныне, – окруженный моей многочисленной и надежной стражей, дабы у тебя не было ни малейшей возможности даже пальцем шевельнуть во вред государству. Более того, множество глаз и ушей будет – незаметно для тебя, как это было также и до сего времени, – за тобой наблюдать и следить.

(III) И в самом деле, чего еще ждешь ты, Катилина, когда ни ночь не может скрыть в своем мраке сборище нечестивцев, ни частный дом – удержать в своих стенах голоса участников твоего заговора, если все становится явным, все прорывается наружу? Поверь мне, уже пора тебе изменить свой образ мыслей; забудь о резне и поджогах. Ты окружен со всех сторон; света яснее нам все твои замыслы, которые ты можешь теперь обсудить вместе со мной.

(7) Разве ты не помнишь, как за одиннадцать дней до

ноябрьских календ я говорил в сенате, что в определенный день, а именно за пять дней до ноябрьских календ, возьмется за оружие Гай Манлий, твой приверженец и орудие твоей преступной отваги? Разве я ошибся, Катилина, не говорю уже – в том, что произойдет такое ужасное и невероятное событие, но также, – и это должно вызывать гораздо большее изумление, – в определении его срока? И я же сказал в сенате, что ты назначил резню оптиматов на день за четыре дня до ноябрьских календ – тогда, когда многие из первых наших граждан бежали из Рима не столько ради того, чтобы избежать опасности, сколько для того, чтобы не дать исполниться твоим замыслам. Можешь ли ты отрицать, что в тот самый день ты, окруженный со всех сторон моими отрядами, благодаря моей бдительности не смог ни шагу сделать против государства, но, по твоим словам, ввиду отъезда всех остальных ты был бы вполне удовлетворен, если бы тебе удалось убить одного меня, коль скоро я остался в Риме?

(8) А потом? Когда ты был уверен, что тебе в самые ноябрьские календы удастся ночью, одним натиском, захватить Пренесту, не понял ли ты тогда, что колония эта, именно по моему приказанию, была обеспечена войсками, охраной, ночными дозорами? Ты ничего не можешь ни сделать, ни затеять, ни задумать без того, чтобы я об этом не услышал, более того – этого не увидел и ясно не ощутил.

(IV) Припомни же, наконец, вместе со мной события достопамятной позапрошлой ночи и ты сразу поймешь, что я с гораздо большим усердием неусыпно охраняю благополучие государства, чем ты готовишь ему гибель. Я утверждаю, что ты в эту ночь пришел на улицу Серповщиков – буду говорить напрямик – в дом Марка Леки; там же собралось множество соучастников этого безрассудного преступления. Смеешь ли ты отпираться? Что ж ты молчишь? Докажу, если вздумаешь отрицать. Ведь я вижу, что здесь, в сенате, присутствует кое-кто из тех, которые были вместе с тобой.

(9) О, бессмертные боги! В какой стране мы находимся? Что за государство у нас? В каком городе мы живем? Здесь, здесь, среди нас, отцы-сенаторы, в этом священнейшем и достойнейшем собрании, равного которому в мире нет, находятся люди, помышляющие о нашей всеобщей гибели, об уничтожении этого вот города, более того, об уничтожении всего мира! И я, консул, вижу их здесь, даже предлагаю им высказать свое мнение о положении государства и все еще не решаюсь уязвить словами людей, которых следовало бы истребить мечом.

Итак, ты был у Леки в эту ночь, Катилина! Ты разделил на части Италию, ты указал, кому куда следовало выехать; ты выбрал тех, кого следовало оставить в Риме, и тех, кого следовало взять с собой; ты распределил между своими сообщниками кварталы Рима,

предназначенные для поджога, подтвердил, что ты сам в ближайшее время выедешь из города, но сказал: что ты все же еще не надолго задержишься, так как я еще жив. Нашлись двое римских всадников, выразивших желание избавить тебя от этой заботы и обещавших тебе в ту же ночь, перед рассветом, убить меня в моей постели.

(10) Обо всем этом я узнал, как только было распущено ваше собрание. Дом свой я надежно защитил, усилив стражу; не допустил к себе тех, кого ты ранним утром прислал ко мне с приветствиями; впрочем, ведь пришли как раз те люди, чей приход – и притом именно в это время – я уже заранее предсказал многим виднейшим мужам.

(V) Теперь, Катилина, продолжай идти тем путем, каким ты пошел; покинь наконец, Рим; ворота открыты настежь, уезжай. Слишком уж долго ждет тебя императора, твой славный Манлиев лагерь. Возьми с собой и всех своих сторонников; хотя бы не от всех, но от возможно большего числа их очисти Рим. Ты избавишь меня от сильного страха, как только мы будем отделены друг от друга городской стеной. Находиться среди нас ты уже больше не можешь; я этого не потерплю, не позволю, не допущу.

(11) Великую благодарность следует воздать бессмертным богам и, в частности, этому вот Юпитеру Статору, древнейшему стражу нашего города, за то, что мы уже столько раз были избавлены от столь отвратительной язвы, столь ужасной и столь пагубной для государства.

Отныне благополучию государства не должна уже угрожать опасность от одного человека. Пока ты, Катилина, строил козни мне, избранному консулу, я защищался от тебя не с помощью официально предоставленной мне охраны, а принимая свои меры предосторожности. Но когда ты, во время последних комиций по выбору консулов, хотел меня, консула, и своих соискателей убить на поле, я пресек твою нечестивую попытку, найдя защиту в лице многочисленных друзей не объявляя, однако, чрезвычайного положения официально. Словом, сколько раз ни пытался ты нанести мне удар, я отражал его сам, хотя и понимал, что моя гибель была бы большим несчастьем для государства.

(12) Но теперь ты уже открыто хочешь нанести удар государству в целом; уже и храмы бессмертных богов, городские дома, всех граждан, всю Италию обрекаешь ты на уничтожение и гибель. Поэтому, коль скоро я все еще не решаюсь совершить то, что является моей первой обязанностью и на что дает мне право предоставленный мне империй и заветы наших предков, я прибегну к каре более мягкой, но более полезной для всеобщего спасения. Если я прикажу тебя казнить, то остальные люди из шайки заговорщиков в государстве уцелеют; но если ты, к чему я уже давно тебя склоняю,

уедешь, то из Рима будут удалены обильные и зловредные подонки государства в лице твоих приверженцев.

(13) Что же, Катилина? Неужели же ты колеблешься сделать, по моему приказанию, то, что ты был готов сделать добровольно? Консул велит врагу удалиться из Рима. Ты спрашиваешь меня – неужели изгнание? Я тебе не велю, но, раз ты меня спрашиваешь, советую так поступить.

(VI) И в самом деле, Катилина, что еще может радовать тебя в этом городе, где, кроме твоих заговорщиков, пропащих людей, не найдется никого, кто бы тебя не боялся, кто бы ни чувствовал к тебе ненависти?

Есть ли позорное клеймо, которым твоя семейная жизнь не была бы отмечена? Каким только бесстыдством не ослабил ты себя в своей частной жизни? Каким только непристойным зрелищем не осквернил ты своих глаз, каким деянием – своих рук, какой гнусностью – всего своего тела? Найдется ли юнец, перед которым бы ты, чтобы заманить его в сети и совратить, не нес кинжала на пути к преступлению или же факела на пути к разврату?

(14) Разве недавно, когда ты, смертью своей первой жены, приготовил свой опустевший дом для нового брака, ты не добавил к этому злодеянию еще другого, невообразимого? Не стану о нем говорить, – пусть лучше о нем молчат – дабы не казалось, что в нашем государстве такое чудовищное преступление могло произойти или же остаться безнаказанным. Не буду говорить о твоём полном разорении, всю тяжесть которого ты почувствуешь в ближайшие иды. Перехожу к тому, что относится не к твоей позорной и порочной частной жизни, не к твоим семейным бедствиям и бесчестию, а к высшим интересам государства, к нашему существованию и всеобщему благополучию.

(15) Неужели тебе, Катилина, может быть мил этот вот свет солнца или воздух под этим небом, когда каждому из присутствующих, как ты знаешь, известно, что ты, в консульство Лепида и Тулла, в канун январских календ стоял на комиции с оружием в руках; что ты, с целью убийства консулов и первых граждан, собрал большую шайку и что твое безумное злодеяние было предотвращено не твоими собственными соображениями и не страхом, а Фортуной римского народа?

Я и об этом не стану распространяться; ибо это ни для кого не тайна, а ты и впоследствии совершил немало преступлений. Сколько раз покушался ты на мою жизнь, пока я был избранным консулом, сколько раз – во время моего консульства! От скольких твоих нападений, рассчитанных так, что, казалось, не было возможности их избежать, я спасся, как говорится, лишь чуть-чуть отклонившись в сторону! Ничего тебе не удастся, ничего ты не достигаешь, но все-

таки не отказываешься от своих попыток и стремлений.

(16) Сколько раз уже вырывали кинжал у тебя из рук! Сколько раз он случайно выскальзывал у тебя из рук и падал на землю! Не знаю, во время каких таинств, каким обетом ты посвятил его богам, раз ты считаешь необходимые вонзить его именно в грудь консула.

(VII) А теперь какова твоя жизнь? Ведь я теперь буду говорить с тобой так, словно мной движет не ненависть, что было бы моим долгом, а сострадание, на которое ты не имеешь никакого права. Ты только что явился в сенат. Кто среди этого многочисленного собрания, среди стольких твоих друзей и близких приветствовал тебя? Ведь этого – с незапамятных времен – не случилось ни с кем; и ты еще ждешь оскорбительных слов, когда само это молчание – уничтожающий приговор! А то, что после твоего прихода твоя скамья опустела, что все консуляры, которых ты в прошлом не раз обрекал на убийство, пересели, оставив незанятыми скамьи той стороны, где сел ты? Как ты можешь это терпеть?

(17) Если бы мои рабы боялись меня так, как тебя боятся все твои сограждане, то я, клянусь Геркулесом, предпочел бы покинуть свой дом. А ты не считаешь нужным покинуть Рим? И если бы я видел, что я – пусть даже незаслуженно – навлек на себя такое тяжкое подозрение и неприязнь сограждан, то я отказался бы от общения с ними, только бы не чувствовать ненависти в их взглядах. Ты же, зная за собой свои злодеяния и признавая всеобщую ненависть справедливой и давно уже заслуженной, еще колеблешься, бежать ли тебе от взоров и от общества тех людей, чьи умы и чувства страдают от твоего присутствия? Если бы твои родители боялись и ненавидели тебя и если бы тебе никак не удавалось смягчить их, ты, мне думается, скрылся бы куда-нибудь с их глаз. Но теперь отчизна, наша общая мать, тебя ненавидит, боится и уверена, что ты уже давно не помышляешь ни о чем другом, кроме отцеубийства. И ты не склонишься перед ее решением, не подчинишься ее приговору, не испугаешься ее могущества?

(18) Она так обращается к тебе, Катилина, и своим молчанием словно говорит: «Не было в течение ряда лет ни одного преступления, которого не совершил ты; не было гнусности, учиненной без твоего участия; ты один безнаказанно и беспрепятственно убивал многих граждан, притеснял и разорял наших союзников; ты оказался в силах не только пренебрегать законами и правосудием, но также уничтожать их и попирашь. Прежние твои преступления, хотя они и были невыносимы, я все же терпела, как могла; но теперь то, что я вся охвачена страхом из-за тебя одного, что при малейшем лязге оружия я испытываю страх перед Катилиной, что каждый замысел, направленный против меня, кажется мне порожденным твоей

преступностью, – все это нестерпимо. Поэтому удались и избавь меня от этого страха; если он справедлив, – чтобы мне не погибнуть; если он ложен, чтобы мне, наконец, перестать бояться».

(VIII, 19) Если бы отчизна говорила с тобой так, неужели ты не должен был бы повиноваться ей, даже если бы она не могла применить силу? А то, что ты сам предложил взять тебя под стражу, что ты, дабы избежать подозрения, заявил о своем желании жить в доме у Мания Лепида? Не принятый им, ты даже ко мне осмелился явиться и меня попросил держать тебя в моем доме. Получив и от меня ответ, что я никак не могу чувствовать себя в безопасности, находясь с тобой под одним кровом, потому что подвергаюсь большой опасности, уже находясь с тобой в одних и тех же городских стенах, ты пришел к претору Квинту Метеллу; отвергнутый им, ты переселился к своему сотоварищу, отличнейшему человеку, Марку Метеллу, которого ты, очевидно, считал крайне исполнительным в деле охраны, в высшей степени проницательным в его подозрениях и непоколебимым при наказании. Итак, долго ли до тюрьмы и оков тому, кто уже сам признал себя заслуживающим заключения под стражу?

(20) И при таких обстоятельствах, Катилина, ты, если у тебя нет сил спокойно покончить с жизнью, еще не знаешь, стоит ли тебе уехать в какую-либо страну и жизнь свою, которую ты спасешь от множества мучений, вполне тобой заслуженных, влачить в изгнании и одиночестве? «Доложи, – говоришь ты, – об этом сенату». Ведь ты этого требуешь и выражаешь готовность, если это сословие осудит тебя на изгнание, ему повиноваться. Нет, я докладывать не буду – это против моих правил – и все-таки заставлю тебя понять, что думают о тебе присутствующие. Уезжай из Рима, Катилина; избавь государство от страха; в изгнание – если ты именно этого слова ждешь от меня – отправляйся. Что же теперь? Ты еще чего-то ждешь? Разве ты не замечаешь молчания присутствующих? Они терпят, молчат. К чему ждать тебе их приговора, если их воля ясно выражена их молчанием?

(21) Ведь если бы я сказал это же самое присутствующему здесь достойнейшему молодому человеку, Публию Сестию, или же храбрейшему мужу. Марку Марцеллу, то сенат в этом же храме, с полным правом, на меня, консула, поднял бы руку. Но когда дело идет о тебе, Катилина, то сенаторы, оставаясь безучастными, одобряют; слушая, выносят решение; храня молчание, громко говорят, и так поступают не только эти вот люди, чей авторитет ты, по-видимому, высоко ценишь, но чью жизнь не ставишь ни во что, но также и вон те римские всадники, глубоко почитаемые и честнейшие мужи, и другие храбрейшие граждане, стоящие вокруг этого храма; ведь ты мог видеть, сколь они многочисленны, почувствовать их рвение, а недавно

и услышать их возгласы. Мне уже давно едва удастся удержать их от вооруженной расправы с тобой, но я с легкостью подвигну их на то, чтобы они – в случае, если ты будешь оставлять Рим, который ты уже давно стремишься уничтожить, – проводили тебя до самых ворот.

(IX, 22) Впрочем, к чему я это говорю? Разве возможно, чтобы тебя что-либо сломило? Чтобы ты когда-либо исправился, помыслил о бегстве, подумал об изгнании? О, если бы бессмертные боги внушили тебе это намерение! Впрочем, я понимаю, какая страшная буря ненависти – в случае, если ты, устрешенный моими словами, решишь удалиться в изгнание – угрожает мне если не в настоящее время, когда память о твоих злодействах еще свежа, то, во всяком случае, в будущем. Но пусть будет так, только бы это несчастье обрушилось на меня одного и не грозило опасностью государству! Однако требовать от тебя, чтобы тебя привели в ужас твои собственные пороки, чтобы ты побоялся законной кары, чтобы ты подумал об опасном положении государства, не приходится. Не таков ты, Катилина, чтобы совесть удержала тебя от подлости, страх – от опасных действий или же здравый смысл – от безумия.

(23) Итак, – говорю это уже не в первый раз – уезжай, причем, если ты, как-ты заявляешь, хочешь разжечь ненависть ко мне, своему недругу, то уезжай прямо в изгнание. Тяжко будет мне терпеть людскую молву, если ты так поступишь; тяжело будет мне выдерживать лавину этой ненависти, если ты уедешь в изгнание по повелению консула. Но если ты, напротив, предпочитаешь меня возвеличить и прославить, то покинь Рим вместе с наглой шайкой преступников, отправляйся к Манлию и призови пропавших граждан к мятежу, порви с честными людьми, объяви войну отчизне, предайся нечестивому разбою, дабы казалось, что ты выехал из Рима не изгнанный мною к чужим, но приглашенный к своим.

(24) А впрочем, зачем мне тебе это предлагать, когда ты – как я знаю – уже послал вперед людей, чтобы они с оружием в руках встретили тебя вблизи Аврелиева Форума; когда ты – как я знаю – назначил определенный день для встречи с Манлием; более того, когда ты даже того серебряного орла, который, я уверен, губительным и роковым окажется именно для тебя самого и для всех твоих сторонников и для которого у тебя в доме была устроена нечестивая божница, когда ты этого самого орла, как я знаю, уже послал вперед? Как ты сможешь и долее обходиться без него, когда ты не раз возносил к нему моления, отправляясь на резню, и после прикосновения к его алтарю твоя нечестивая рука так часто переходила к убийству граждан?

(X, 25) И вот, ты, наконец, отправишься туда, куда твоя необузданная и бешеная страсть уже давно тебя увлекает. Ведь это не

только не удручает тебя, но даже доставляет тебе какое-то невыразимое наслаждение. Для этого безрассудства тебя природа породила, твоя воля воспитала, судьба сохранила. Никогда не желал ты, не говорю уже – мира, нет, даже войны, если только эта война не была преступной. Ты набрал себе отряд из бесчестного сброда пропадающих людей, потерявших не только все свое достояние, но также и всякую надежду.

(26) Какую радость будешь ты испытывать, находясь среди них, какому ликованию предаваться! Какое наслаждение опьянит тебя. когда ты среди своих столь многочисленных сторонников не услышишь и не увидишь ни одного честного человека! Ведь именно для такого образа жизни ты и придумал свои знаменитые лишения – лежать на голой земле не только, чтобы насладиться незаконной страстью, но и чтобы совершить злодеяние; бодрствовать, злоумышляя не только против спящих мужей, но и против мирных богатых людей. У тебя есть возможность блеснуть своей хваленой способностью переносить голод, холод, всяческие лишения, которыми ты вскоре будешь сломлен.

(27) Отняв у тебя возможность быть избранным в консулы, я, во всяком случае, достиг одного: как изгнанник ты можешь покушаться на государственный строй, но как консул ниспровергнуть его не можешь, — твои злодейские действия будут названы разбоем, а не войной.

(XI) Теперь, отцы-сенаторы, дабы я мог решительно отвести от себя почти справедливую, надо сказать, жалобу отчизны, прошу вас внимательно выслушать меня с тем, чтобы мои слова глубоко запали вам в душу и в сознание. В самом деле, если отчизна, которая мне гораздо дороже жизни, если вся Италия, все государство мне скажут: «Марк Туллий, что ты делаешь? Неужели тому, кого ты разоблачил как врага, в ком ты видишь будущего предводителя мятежа, кого, как ты знаешь, как императора ожидают во вражеском лагере – зачинщику злодейства, главарю заговора, вербовщику рабов и граждан губителю ты позволишь удалиться, так что он будет казаться не выпущенным тобой из Рима, а впущенным тобой в Рим? Неужели ты не повелишь заключить его в тюрьму, повлечь на смерть, предать мучительной казни?

(28) Что, скажи, останавливает тебя? Уж не заветы ли предков? Но ведь в нашем государстве далеко не редко даже частные лица карали смертью граждан, несших ему гибель. Или существующие законы о казни, касающиеся римских граждан? Но ведь в нашем городе люди, изменившие государству, никогда не сохраняли своих гражданских прав. Или ты боишься ненависти потомков? Поистине прекрасно воздашь ты благодарность римскому народу, который тебя,

человека, известного только личными заслугами и не порученного ему предками, так рано вознес по ступеням всех почетных должностей к высшей власти, если ты, боясь ненависти и страшаясь какой-то опасности, пренебрежешь благополучием своих сограждан.

(29) Но если в какой-то мере и следует опасаться ненависти, то разве ненависть за проявленную суровость и мужество страшнее, чем ненависть за слабость и трусость? Когда война начнет опустошать Италию, когда будут рушиться города, пылать дома, что же, тогда, по-твоему, не сожжет тебя пламя ненависти?»

(XII) Отвечу коротко на эти священные слова государства и на мысли людей, разделяющих эти взгляды. Да, отцы-сенаторы, если бы я считал наилучшим решением покарать Катилину смертью, я этому гладиатору и часа не дал бы прожить. И в самом деле, если выдающиеся мужи и самые известные граждане не только не запятнали себя, но даже прославились, пролив кровь Сатурнина, Гракхов и Флакка, а также многих предшественников их, то мне, конечно, нечего было бояться, что казнь этого братоубийцы, истребляющего граждан, навлечет на меня ненависть грядущих поколений. Как бы ни была сильна эта угроза, я все же всегда буду убежден в том, что ненависть, порожденную доблестью, следует считать не ненавистью, а славой.

(30) Впрочем, кое-кто в этом сословии либо не видит того, что угрожает нам, либо закрывает глаза на то, что видит. Люди эти снисходительностью своей обнадеживали Катилину, а своим недоверчивым отношением благоприятствовали росту заговора при его зарождении. Опираясь на их авторитет, многие не только бесчестные, но просто неискушенные люди – в случае, если бы я Катилину покарал, – назвали бы мой поступок жестоким и свойственным разве только царю. Но теперь я полагаю, что если Катилина доберется до лагеря Манлия, в который он стремится, то никто не будет столь глуп, чтобы не увидеть ясно, что заговор действительно существует, и никто – столь бесчестен, чтобы это отрицать. Я понимаю, что, казнив одного только Катилину, можно на некоторое время ослабить эту моровую болезнь в государстве, но навсегда уничтожить ее нельзя. Если же он сам удалится в изгнание, уведет с собой своих приверженцев и захватит с собой также и прочие подонки, им отовсюду собранные, то будут окончательно уничтожены не только эта, уже застарелая болезнь государства, но также и корень и зародыш всяческих зол.

(XIII, 31) И в самом деле, отцы-сенаторы, ведь мы уже давно живем среди опасностей и козней, связанных с этим заговором, но почему-то все злодейства, давнишнее бешенство и преступная отвага созрели и вырвались наружу именно во время моего консульства.

Если из такого множества разбойников будет устранен один только Катилина, то нам, пожалуй, на какое-то короткое время может показаться, что мы избавлены от тревоги и страха; но опасность останется и будет скрыта глубоко в жилах и теле государства. Часто люди, страдающие тяжелой болезнью и мечущиеся в бреду, если выпьют ледяной воды, вначале чувствуют облегчение, но затем им становится гораздо хуже; так и эта болезнь, которой страдает государство, ослабевшая после наказания Катилины, усилится еще более, если остальные преступники уцелеют.

(32) Поэтому пусть удалятся бесчестные; пусть они отделятся от честных, соберутся в одно место; наконец, пусть их, как я уже не раз говорил, от нас отделит городская стена. Пусть они перестанут покушаться на жизнь консула у него в доме, стоять, вокруг трибунала городского претора, осаждать с мечами в руках курию, готовить зажигательные стрелы и факелы для поджога Рима; пусть, наконец, на лице у каждого будет написано, что он думает о положении государства. Заверяю вас, отцы-сенаторы, мы, консулы, проявим такую бдительность, вы – такой авторитет, римские всадники – такое мужество, все честные люди – такую сплоченность, что после отъезда Катилины все замыслы его вы увидите раскрытыми, разоблаченными, подавленными и понесшими должную кару.

(33) При этих предзнаменованиях, Катилина, на благо государству, на беду и на несчастье себе, на погибель тем, кого с тобой соединили всяческие братоубийственные преступления, отправляйся на нечестивую и преступную войну. А ты, Юпитер, чью статую Ромул воздвиг при тех же авспициях, при каких основал этот вот город, ты, которого мы справедливо называем оплотом нашего города и державы, отразишь удар Катилины и его сообщников от своих и от других храмов, от домов и стен Рима, от жизни и достояния всех граждан; а недругов всех честных людей, врагов отчизны, опустошителей Италии, объединившихся в злодейском союзе и нечестивом сообществе, ты обречешь – живых и мертвых – на вечные муки.

Кірыла Тураўскі. Слова на Вялікдзень

Гістарычная даведка. Кірыла Тураўскі (каля 1130 – 1182), беларускі пісьменнік, царкоўны дзеяч, майстар аратарскай прозы. У Тураве атрымаў вельмі добрую на той час адукацыю. Рана пастрыгся ў манахі і заняўся літаратурнай дзейнасцю. Быў тураўскім епіскапам. Праславіўся як прапаведнік, выдатны майстар урачыстага царкоўнага красамоўства. У сваіх творах, пропаведзях гарача клапаціўся пра маральна-духоўнае самаўдасканаленне суайчыннікаў. Абапіраўся на лепшыя традыцыі антычнай і візантыйскай аратарскай прозы. Зберагліся яго 8 “слоў”-пропаведзяў (“Слова на Вялікдзень”, “Слова на Ушэсце” і інш.), некалькі дыдактычных аповесцей-прытчаў, 2 каноны, каля 30 малітваў-споведзяў.

У паэтычных “словах”, складзеных з нагоды розных свят, праз традыцыйны біблейскі змест, царкоўна-рэлігійную форму прарываецца захапленне радасцю жыцця, хараством прыроды, імкненнем да духоўнай дасканаласці, да ідэалу. “Словы” вылучаюцца багаццем вобразна-паэтычнай мовы, стылістычным адзінствам, глыбокім лірызмам і эмацыянальнасцю, шырокім выкарыстаннем алегорый, сімвалаў, рытарычных зваротаў, разгорнутымі параўнаннямі. “Словы” традыцыйныя па змесце, прысвечаны многім хрысціянскім святам і па сваёй кампазіцыі дзеляцца на тры часткі: уступ, цэнтральную частку і заключэнне. Цэнтральная частка мае апавядальны характар, у ёй раскрываецца змест таго ці іншага свята, яго рэлігійны сэнс, уносіцца яму пахвала.

Узорам рэалізацыі прыёмаў іншасказання (алегорыі, сімвалаў) як адметнасці стылю Кірылы Тураўскага з’яўляецца “Слова на Вялікдзень”: “Сёння праз пакаянне не стала зімы грахоўнасці і лёд нявер’я ўсведамленнем Бога растоплены”.

Прырода ў словах Кірылы Тураўскага мае сімвалічнае значэнне: сонца – Хрыстос; месяц – сімвал усяго, што цьмянее, чэзне ад промняў сонца; зіма – сімвал грахоўнага; лёд – сімвал бязвер’я.

Некаторыя прамовы Кірылы Тураўскага дзякуючы багатай паэтычнай фразеалагогіі, сінтаксічнаму паралелізму, агульнаму рытмічнаму ладу нагадваюць вершы ў прозе. Яго творы склалі залаты фонд старажытнай літаратуры і на працягу стагоддзяў карысталіся вялікай папулярнасцю на землях усходніх славян, перапісваліся да 19 ст. Яны змяшчаліся ў зборніках “Златоуст” і “Торжественник” побач з класічнымі ўзорамі антычнай аратарскай прозы, творамі Іаана Златавуста і інш. За надзвычайнае майстэрства і глыбіню пропаведзяў і твораў Кірылу Тураўскага называлі “Златоуст, паче всех воссиявший нам на Руси”. Некаторыя даследчыкі называюць Кірылу Тураўскага сярод магчымых аўтараў “Слова пра паход Ігаравы”.

Творчасць Кірылы Тураўскага вызначаецца сцвярджаннем вечных каштоўнасцяў, выкарыстаннем прыёмаў іншасказання, алегорыі, сімвалізацыі ў першую чаргу, спалучэннем умоўнага і рэальнага.

Сёння –
найвялікшая радасць ўсім хрысціянам
і вяселле свету
надыйшло невымоўна,
сёння,
дзеля свята,
узамен журбы
перад тым былога таемства.

Як адыйдзе муж у далёкі шлях,
то жонка скрухай дзяцей уцісне;
з дарогі вернецца дадому муж, –
нявызнанай радасцю поўніцца сэрца,
і дзеці лікуюць у весялосці.

А што ж гэта за журба
перад тым былога таемства?

Прад учарашнім днём
Гасподзь наш Ісус Хрыстос,
як чалавек,
раскрыжаваны быў,
і як Бог –
сонца азмрочыў
ды поўню ператварыў у кроў,
і сталася цемрадзь па ўсёй зямлі;
як чалавек,
ускрыкнуў, даходзячы, на крыжы, –
і як Бог –
зямлю страсянуў да нетраў
і раскрышыў каменне;
як чалавек –
у рабыну працаты дзідаю быў, –
ды як Бог –
разадраў заслону старогу закону;
быццам ягнятка,
кроў Сваю і ваду праліў за ягнят,
што раней рэзалі на ахвяру, –
і Сабою ахвяру
за ўратаванне ўсяго свету прынёс

Госпаду Богу Айцу;
як чалавек
быў пакладзены ў дамавіну,
ды як Бог –
асвяціў алтары язычніцкіх цэркваў;
як цар вартаваўся стражамі,
ляжаў запячатаным у труне,
але ж – як Уладар
анёльскага войска
замкнуў сатанінскія сілы цвярдэнай пекла,
і вырак:
“Бярыся, брама!
Няхай увойдзе да вашых князеў
Цар славы!”
Так пякельная брама скрушылася словам
Яго,
зруйнаваў да асновы
скляпенне разбуранай апраметнай;
і спусціўся Гасподзь наш
у пекла,
і звергнуў шайтанава Царства
крыжом,
і смерць умярцьвіў,
і тыя,
што ў цемры сядзелі,
убачылі ззянне святла;
а здратаваныя ўбогасцю і жалезам,
скінулі кайданы,
і Ягоным
скарбам наталілі душы;
ізыдзе сёння
ў сіле Гасподняй і ў нябеснай славе
зрабаваная душа чалавечая,
зараз жа
вольнай вядзецца да раю, хвалячыся Хрыстом.

Гоніць царква прарокаў,
але не цяпер,
бо паўстаў ужо з дамавіны Хрыстос:
то бо ёсць царкоўныя дзеці –
прарокі.
Вокамгненна ўваскрэс,
пячаткі труны не парушыў,

і царква прыняла неспазнаную радасць;
і прарокі, лікуючы радасцю, прамаўляюць:
“То ёсць нашая Пасха!
Ахвяраваўся за нас Хрыстос!
Смерць, дзе твая перамога!?
Пекла, дзе цяпер тваё джала?!”
Бо паўстаў ужо, быццам ад сну Гасподзь,
уваскрэснуў, ратуючы нас.
Хрыстос уваскрос з памерлых,
і магільным жыццё дараваў,
і духі святых звышнатуральным чынам
узбагаціліся,
і падняліся з пекла, і засялілі нябёсы.

І вось гэтым
удвая і ўтрая
сённяшняе свята прымае імя:
Вялікдзень –
назваецца так
дзеля прыносімых Маісеем у Егіпце ахвярных ягнят,
бо хто іх крывёю парогі дзвярэй памазаў,
тыя пазбеглі смерці ад ангелаў,
што егіпцяў забівалі.
Такі вобраз сённяшняга свята
Вялікдзень:
нанова паклаўся ў ахвяру
Агнец Божы Ісус за ўратаванне свету,
і ўвесь род Адама вызваліў з апраметнай:
бо ў пекла спустыўся не толькі дзеля праведнікаў,
але і ўвесь свет, зупалы ў злачынствах,
выбавіў, -
бо ўсе грахі ўспрыняў і на крыжы прыбіў.
Усе мы з вераю
боскае Пасхі
прымем прычасце,
памажам вусны крывёю Божай –
гэта ёсць дзверы душэўнай храміны,
ды адхіснуцца д’яблы, што прагнуць
грахамі забіць нас.

Ізраільцяне
Ісуса ўраклі на смерць,
а народы
спажыву Хрыстом для сябе ўчынілі.

І зазвае прарок усіх верных
да трапезы Божай,
так мовіць:
“Прыміце Цела Хрыстова,
крыніцы бяссмерцця скаштуйце!”
Бо цела гэтым скрушылася галава д’ябла,
і джала яго затупілася;
гэтым цела дзяржава яго і ўлада
набыла спагубленне;
гэтым нутром быў пратораны Шлях:
бо не толькі праз вусны сыходзіў Хрыстос,
але само цела
было пакладзена ў дамавіну,
і тады зламалася медная брама,
і скрушылася жалезнае аснаванне,
і брамнікі задрыжалі,
і распалася вязніца пекла, —
і уваскрэслі памерлыя.
Гэтае Цела смерць умярцьвіла
і ўсё стварэнне
абнавіла ад тлення.
Гэтага Цела каштуючы верай,
хрысціяне асвятчаюцца
і вечнае жыццё на нябёсах прыймаюць.
Скаштуем і мы,
браты,
жыватворнага яства,
і адзін аднаго пацалуем з любоўю,
ад сэрца даруючы свае грахі.
Уваскрасенне Хрыстова —
Вялікім днём называецца:
напраўду гэта ёсць найвялікшы дзень,
не дзеля сваёй працягласці,
а дзеля вялікіх цудаў, створаных нашым
Збаўцам,
бо сёння анёлы з людзьмі лікуюць,
і з Богам чалавек асвятчаецца,
прыймаючы Святога Духа.
Распавядае евангеліст Лука:
“Мінуўшы суботу,
вельмі рана прыйшлі да труны жанчыны,
пахошчы прынёсшы, для памазання цела Ісусава.

І ўбачылі камень,
адвалены ад магілы,
і труну пустую.
І знедаўмяваліся з гэтага.

І паўсталі прад імі два Ангелы
у аблачэнні белым,
і так прамовілі:
“Што вы шукаеце Жывога спаміж памерлых?
Няма Яго тут,
Ён – уваскрэс!

Успомніце словы Яго,
ці не Ён гаварыў вам:
“Трэццяга дня ўваскрэсну!”

А зараз ідзіце да вучняў Яго
і скажыце:
“Хрыстос уваскрэсе!”

Яшчэ раней пра вас жа пісаў Ісайя прарок:
“Прыйдзіце ад відзьма
жанчыны-дабравесніцы, скажыце Сіону:
– Прыміце ад нас радаснае дабравесце!”.

Да апосталаў ідзіце,
і ім скажыце:
“Не хавайцеся ужо,
бо збылося слова,
гаворанае да вас Ісусам:
– У хуткім часе не ўбачыце Мяне.
Калі ж зноку ўбачыце, то ўзрадуецца;
ўспомніце прарока, які напісаў
пра Хрыста і пра вас:
“Паражу пастыра і разбрыдуцца авечкі”.

Але за малым часам Я
працягну руку і збяру статак,
і ствару малыя пастыры.

Ідзець і скажыце вучням:
– Разумеіце аб часе гэтым, гавораным Іосію:
“Ад беззаконнікаў забітым быць Збаўцу,
і пасля двух дзён ацаліць свет,
і па трэцім дні –

уваскрэснуць.

І будзе стаяць жывы перад Ім.”

І яшчэ ў Сафонія:

“Патрывайце мяне, гаворыць Гасподзь,
у дзень Майго ўваскрасення,
у паслушэнстве Маім,
бо міласць Мая ужо спачывае на людзях”.

Ідзіце

і скажыце

апосталам:

“Ёсць дзень, пра яго ж гаварыў Давід:

– Ты, Госпадзе, уваскрос!

Ушчадрыў Сіон,

бо прыйдзе Сіону час зняважыцца воямі,

але язычніцкую царкву,

якую выкупіў Сваёю крывёю,

не адалее ніхто.

Не думайце як Ева спакусіцца:

бо яна змівай парады паслухалася,

а вы ж –

самога Ангела дарадцам маеце,

які радасна вам прамовіў:

дабравестуйце уратаванне свету!

Тады вярнуліся жанчыны ад магілы

і абвясцілі ўсё,

што бачылі,

адзінаццаці.

І не паверылі ім,

бо яшчэ не прынялі Духа Святога,

таму і страшыліся, і ўцякалі.

І вось Пятро з Іаанам

усталі і пайшлі да магілы.

Іаан абагнаў Пятра,

але не ўвайшоў у магілу,

счакаў,

пакуль не прыйшоў Пятро

і не зайшоў першым,

і ўбачыў:

толькі адно адзенне ляжыць.

І не з прычыны страху першым не ўвайшоў Іаан,

хоць і наўперад прыйшоў,
а зпрычыніўся догляду Божага і дзеля пісання кніг,
бо пераўтварыў сабою Стары і Новы закон:
Іаан вобраз Старога Закону, а Пятро – Новага.
Таму што раней гаварыў стары закон,
Пісаннем Хрыста абегуючы:
“Прыйшоў да Яго, але не ўвайшоў у веру Яго”.
Новы закон апошнім прыйшоў,
але перад тым вераваў у Хрыста,
і бачыць ужо
марнае спадзяванне на стары закон,
які не можа ўратаваць тых, хто яго трымаецца.
Бо адляцела птушаня,
і неразумныя дарэмна ў гняздо садзяцца:
Хрыстос уваскрос, –
а жрацы фарысейскія прымушаюць стражнікаў абыхаць
найвялікшае
Хрыстова уваскрасенне.
О! гора языкам грэшным!
О! як жа яны падмануліся!
Ушаноўваючы прарокаў, што пісалі пра Хрыста,
не разумеюць,
і выгадваючы святла, –
атрымаюць цемру!
О лютыя душы іх,
што вышукваюць злую парадку
на Бога
Жывога.

У той жа дзень
два вучні Яго ішлі з Ерусаліма ў вёску,
і пра ўсё гэта размаўлялі.
І Сам Ісус параўняўся з імі.
Як пастух, калі крыху прысне,
абудзіцца і ўбачыць,
што чарада разбрылася,
і хуценька ўсюды рыскае,
свой збіраючы статак,
так і пасля ўваскрасення Ён,
ангелаў і чалавекаў,
у адзіны зганяючы гурт,
прамовіў:
“Пра што разважаеце, і чаму засмучоны?”

Яны ж адказваюць:
“Пра Ісуса Назараніна,
яго ж укрыжавалі жыдоўскія жрацы”.
І распавялі пра жанчын
Яму,
што тыя казалі:
ад анёлаў чулі –
жывы Ён!
але не знайшлі яго.

І двое Яго не пазналі,
бо мелі яшчэ цялесныя вочы,
бо яшчэ не дзьмухнуў на іх Хрыстос,
яшчэ не сказаў:
“Прыміце Духа Святога!”,
бо не адкрыўся яшчэ іх розум,
каб зразумець сведчанні пра Яго ў Пісаннях.
Таму назваў іх няўцямнымі і маруднымі сэрцам,
і пачаў гаварыць ім ад кніг, што пра Яго звеставалі,
пра пакуты крыжовыя
і пра уваскрасенне.

“Ці не пра гэта гаварыў Маісей у пісанні:
– Убачыце жывот ваш перад вачыма сваімі!”

Давід пра раскрыжаванне Яго:
“Прыбілі цвікамі рукі Мае і ногі!
І далі есці жоўць, і смагу Маю спатолілі воцатам”.

І пра магілу Яго:
“Паклалі Мяне у рву апраметным,
у цемрадзі,
і ў ценю смертным”.

Гэтак жа пра ўваскрасенне Яго:
“Уваскрэсне Бог, і ворагі Яго растачацца”.

І яшчэ:
“Уваскрэсні, Госпадзе, судзі зямлю!”
Ісайя пра вучняў Яго:
“Паўстану, гаворыць,
збяру браццю Маю,
і ўбачаць славу Маю,
і так звястуюць імя Маё
па краінах,

што будуць Маімі
людзі ад многіх народаў.”

І ўсё гэта ім гаварыў, набліжаючыся да вёскі, у якую ішлі.
І малілі Яго застацца разам з імі.
І калі ўзлеглі, хлеб прыняўшы,
богаславіў,
і падаў ім.
І тады расплюшчыліся іхнія вочы,
і ўбачылі язвы цвіковыя на руках,
і пазналі, што гэта і ёсць
Сам Хрыстос.
І ў той жа час Ён невідочным зрабіўся.

Яны ж вярнуліся ў Ерусалім
і распавялі ўсё гэта апосталам,
што напраўду ўваскрэс Хрыстос,
і паўстаў перад імі,
і пазналі Яго па язвах цвіковых.

Мы ж, братове,
уваскрасенне Хрыстова
бачыўшы,
паклонімся Яму,
і так прамовім:

— Ты ёсць Бог наш!
Акром Цябе не ведаем іншага.
Чалавеча яўны,
Божа зпамысны, —
уся зямля ды паклоніцца Табе,
і ўся ды спявае Табе:
памілуй нас, у Цябе веруючых!
Табе молімся і Цябе просім:
ачысці грахі нашы,
адпусці даўгі нашых душ, —
Цябе славім!

За нас зпакутаванаму,
распяцце і смерць прыняўшаму, —
Табе
сёння
пакорна служым!

Учора з разбойнікам суразпнуў Ты
Сябе, –
сёння з Табою уваскрасаем.

Учора з Лагінам усклікнуў: напраўду Ты ёсць
Сын Божы! –
сёння з анёламі словаславім: напраўду ўваскрос Хрыстос!

З Нікадзімам учора здымалі з крыжа, –
з Магдалінаю сёння ўваскрэслага бачым
Цябе.

Учора з Іосіфам паклалі
Цябе ў труну, –
а сёння разам з Марыяй словы радасці чуем:

Ідзі да брацці Маёй і да Пятра,
і скажы ім, няхай у Галілею рушаць,
і там убачаць
Мяне.

Сёння,
як у Галілею,
у святую царкву сабраліся і,
радуючыся, спяваем:
“У гэты дзень,
які утварыў Гасподзь,
узрадуемся і ўзвесялімся ў Ім,
бо Тваё ёсць Царства,
і Твая, Хрысце,
дзяржава
з Айцом і Святым Духам,
цяпер і заўсёды,
і на вякі вякоў.
Амінь.

Перадаў сродкамі сучаснай беларускай мовы Анатоль
Кудласевіч

Вучэбнае выданне

**РЫТОРЫКА
ДЛЯ ФІЛАЛАГІЧНЫХ СПЕЦЫЯЛЬНАСЦЕЙ**

Вучэбна-метадычны комплекс па вучэбнай дысцыпліне

Складальнік

СЕМЯНЬКОВА Галіна Канстанцінаўна

Тэхнічны рэдактар

Г.У. Разбоева

Камп'ютарны дызайн

Т.Я. Сафранкова

Падпісана ў друк .2017. Фармат 60x84 ¹/₁₆. Папера афсетная.

Ум. друк. арк. 6,95. Ул.-выд. арк. 5,29. Тыраж экз. Заказ .

Выдавец і паліграфічнае выкананне – установа адукацыі

“Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі ў якасці выдаўца,

вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў

№ 1/255 ад 31.03.2014 г.

Надрукавана на рызографе ўстановы адукацыі

«Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава».

210038, г. Віцебск, Маскоўскі праспект, 33.